

GYÁRFÁS ELEMÉR
BETHLEN MIKLÓS
KANCELLÁR

1642-1716

DICSŐSZENTMÁRTON
1924

GYÁRFÁS ELEMÉR
BETHLEN MIKLÓS
KANCELLÁR

1642—1716

SZÉKFOGLALÓ
A KEMÉNY ZSIGMOND IRODALMI TÁRSASÁGBAN
MAROSVÁSÁRHELYT, 1924 OKTÓBER 12-ÉN

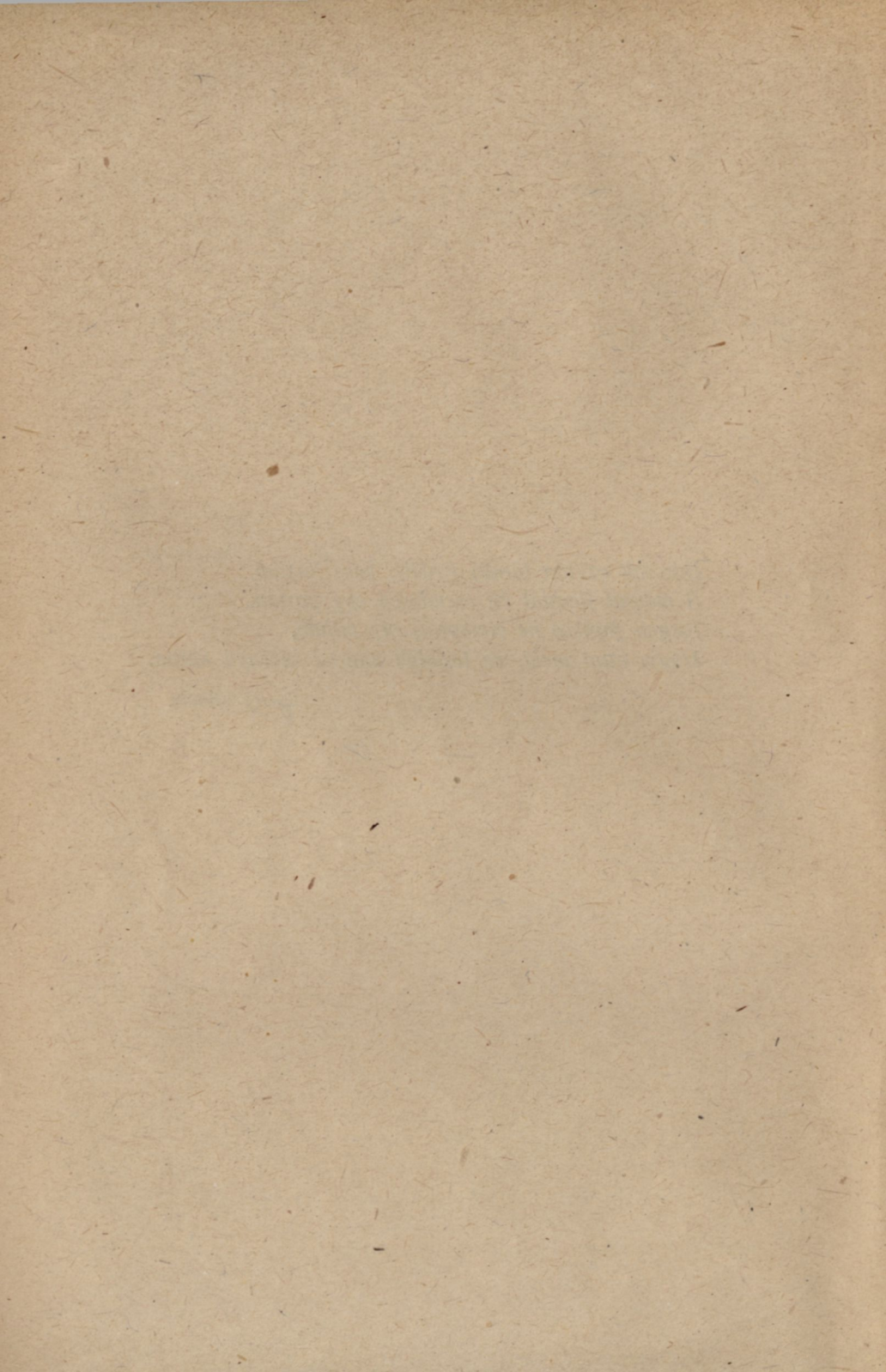

DICSŐSZENTMÁRTON
ERZSÉBET KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1924.

J. B. Moore

*Bárcsak ezután tanulj Erdély, cdes hazám,
S magad fiaddal élj csendesen egy portán,
Idegen fiakkal ne cimborálj oly puhán,
Hogy, mint most, ne törődjél magad szörnyű kárán.*

Cserey Mihály.

ELOSZÓ

Nagy emberek kimagasló egyéniségének hatása nem szorítkozik csak kortársaikra, hanem áterjed a későbbi nemzedékekre is.

A kortársak közül való kiemelkedés fokmérője a nagy embereknek az az intuitív képessége, mely a reflektor fényével megvilágít előttük egész útszakaszokat, melyeken mások a saját pislákoló mécsesükkel csak lépésről-lépésre tudnak előre botorkálni és számtalanszor helytelen irányba tévednek. S a valódi nagy ember lángelméjének e sugárzó fénye nem alszik ki akkor sem, mikor a mulandó porhüvelyre rázáródik a koporsófödél, hanem azután is rávilágít nemzedékek, sőt évszázadok útjára.

A késői korok útjait megvilágosító eme általános hatás mellett, a nagy emberek példája *egyénileg is* rabul ejti s lebilincseli az őket követő nemzedék egyik-másik tagjának lelkét.

Nem egyforma hatással vannak reánk elődeink, hanem úgy érezzük néha, hogy egyikük-másikuk kilép a történelem kereteiből, felénk közeledik, kezünket megragadja, tekintetünket ráirányozza a saját életére, eszméire, törekvéseire s valóságosan rákényszerít arra, hogy gondolkodásunkban, elhatározásainkban, cselekvésünkben figyelmünkre

méltassuk és számításba vegyük az ő élete folyásának tanulságait; az irányelveket, melyekért küzdött, az eszközöket, melyeknek sikereit köszönheté s a gátakat és akadályokat, melyek kudarcait eredményezték.

Valami gondviselészerű kapcsolat van a letűnt kor nagy embere és késői utódai között, mely kapocs összefűzi lelküket s az utódot új meg új megihletésekkel a nagy egyéniség varázsa alatt tartja.

Kortársainkkal való megismerkedésnél is gyakran már az első találkozás alkalmával ösztönszerű rokonszenvet vagy ellenszenvet érzünk egyesek iránt s valami néha megsűgja nekünk, hogy akit most megismertünk, nem lesz közömbös előttünk, hanem elhatározó és tartós befolyást fog gyakorolni életünkre.

Ugyanez az érzésünk megvan a történelmi mult nagy alakjaival szemben is, akiknek egyike-másika az első megismerkedésnél fölkelti érdeklődésünket. Magunkhoz közel állónak érezzük. Igyekszünk belelátni gondolataiba és érzelmvilágába. Föllapozunk minden forrást, melyből jobban megismerhetjük. Keressük működésének ma is látható nyomait. Érdekel mindaz, mit róla megtudhatunk és tanításaiból útmutatásokat vonunk le saját életünkre és saját korunk küzdelmeire.

Az a férfiú, kinek egyéniségét, élete folyását és tragikus politikai sorsát az alábbiakban vázlatosan bemutatni igyekszem, mindenképpen méltó és érdemes arra, hogy éppen ma és éppen mi, erdélyi magyarok, érdeklődéssel tekintsünk fel reá, tanításait megszívleljük, sorsából okuljunk s ragaszkodó kegyelettel tekintsünk fel nemes alakjára.

Bethlen Miklós magánelete

BETHLEN MIKLÓS születt Küküllőmegyében, Bún községben, 1642 szeptember 1-én.

Élete folyására nézve legfőbb forrásunk kétkötetes *Önéletírása*, melyet bécsi rabsága idején írt és ennek ötödik évében, 1710 január 23-án fejezett be.¹⁾

¹⁾ Bethlen Miklós: *Önéletírása*. Kiadta: Szalay László. 2. kötet. Pest, 1860. Heckenast Gusztáv.

Bethlen és a bethleni Bethlenek kígyós címere.

Nagyatyja.

Nagyapja volt *Bethlen Farkas*, erdélyi főgenerális, tanácsúr, kükküllővármegyei főispán. „Tisztei megbizonyítják, micsoda ember volt és hogy harcon, csatákon kapott tizenhét sebhelylyel ment koporsóban, életének 58. esztendejében egy istentelen úr megéltetése által” — írja róla unokája.¹⁾

Édes atyja.

Édes atyja volt *Bethlen János*, ki még unitáriusnak született, de mostohaatyja Matskási Ferenc a református vallásban gondosan neveltette Keresztúri Pál vezetése alatt. Részt vett II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában, hol „a fejedelem Krakkóban főcommandásnak tette 3000 emberrel, melyet osztán, reá szállván a római császár hada, a fejedelme levelire feladott és abból a boldogtalan lengyelországi hadakozásból csak ő jött avval a 3000-rel tiszteségesen s gazdagon az ő hazájába.”-) Szerencsésen hazatérve és látva, hogy a tapasztalatlan fejedelem kalandos politikája milyen romlásba taszította Erdélyt, II. Rákóczi Györggyel szemben a török-párti Barcsay Ákoshoz csatlakozott s mellette hűségesen kitartott a változó szerencse s a Rákóczi György újabb meg újabb trónfoglalási kísérletei között is. Barcsay Ákos főkancelláriusává tette s e hivatalát Bethlen János megtartotta Kemény és Apaffy fejedelmek alatt is. Maga is művelt ember lévén, a tudománynak és a tudósoknak nagy pártfogója volt. A nagyenyedi kollégium felállításában, mint annak gondnoka, oroszlánrészt vett; mint udvarhelyszéki főkapitány Udvarhelyen 4000 forint költséggel iskolát állított. Fiának jellemzése szerint: „kegyes, jámbor, akárkit is segíteni inkább, mint rontani kész és igazbeszédű, nem tökéletlen, sőt azt másban is utáló ember volt.” *Rerum Transylvanicarum Libri Quatuor* cím alatt megírta Erdély történetét 1629-től 1663-ig, melyet épp oly jól ismert, mint amennyire szeretett.³⁾ Műve Szébenben

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírás. I. kötet 145. lap.

²⁾ Bethlen Miklós: Önéletírás. I. kötet. 144. lap.

³⁾ „Cuius non erat minus amans, quam gnarus.” Benkő. Transylvania. Vindobonae. 1778. Tom. II. 379.

jelent meg 1663-ban latin nyelven, de kiadták 1666-ban Nürnbergben német nyelven is. Az 1663-tól 1674. évig terjedő eseményeket is megírta folytatásként, de ez nem látott nyomdaíestéket. Benkő Bethlen Jánost *Erdély Tacitusának* nevezi, talán azért, mert mint a nagy római történetíró, úgy ő sem volt irabozó az igazság kimondásában. Változatos és jelentős közéleti szereplés után 1678 február 28-án hunyt el Nagyszebenben. Élete utolsó idejét megkeserítette, hogy a Béldi Pál-féle összeesküvésbe belekeverték, holott betegsége előrehaladta miatt sem vehetett volna már abban részt. A halál megmentette őt győztes ellenségei bosszujától, de családját nem attól, hogy súlyos váltságdíjakat ne „vonjanak” rajtuk. Nején 4000, fián, Miklóson 1000, Pálon 2000 forintot „rántottak”. „Temettetett maga testamentuma szerint a marosvásárhelyi templomban.”¹⁾

Bethlen János kancellár névalírása.

Neveltetése.

Bethlen Miklós neveltetését édes atyja ugyanarra a *Keresztúri Pálra* bízta, ki neki magának is mestere volt s akinek gondos vezetése mellett a tehetséges fiatalember játszva sajátította el a tudományok alapelemeit a fejevári kollégiumban. Tizenhárom éves korában már nyilvános theologiai vitatkozásban szerepeltette mestere a fejedelem s nagy közönség előtt. Keresztúri Pált később II. Rákóczi György fiának, Rákóczi Ferencnek nevelésével bízta meg és Ecsed várába küldötte; ide követte mesterét a fiatal Bethlen Miklós is és együtt nevedett a fejedelmi sarjjal Keresztúri Pálnak 1655-ben bekövetkezett haláláig. Tanulmányait erre ismét Fejerváron, majd 1658-tól Kolozsvárt folytatta s itt a híres *Apáczai Cseri Jánost* hallgatta. A Barcsay Ákos fejedelemsége alatti politikai zavarok őt is elszóllították a műzsák mellől s 1660-ban édes atyjával együtt az ostromzárolt Szebenbe szorult. Kemény János trónraléptével

¹⁾ Bethlen Miklós. Önéletírása I. kötet 145. lap.

édes atyja 1661-ben külföldi tanulmányútra küldötte. Felsőmagyarországon át Bécsbe ment, hol Szelepcsényi érsek révén megismerkedett az előkelő világgal és Lipót császárnál is tisztelegett. Innen a heidelbergi egyetemet kereste fel és 1662-ben ott tanult, a rákövetkező évben pedig Németalföldön Utrechtben és Leydenben. Majd átment Angliába, innen Franciaországba, mindkét ország királya előtt tisztelegve és szívesen fogadtatva. Külföldi útját bölcsen felhasználta arra, hogy alapos és széleskörű tudományos műveltséget szerezzen és a nyugati előrehaladt országok tökéletesebb intézményeit megismerhesse. Így szerzett nagy tudása és széles látóköre miatt joggal nevezték őt el később kortársai „erdélyi Solon“-nak. Három évi távollét után 1664 nyarán érkezett vissza Erdélybe, hol azonban nem érezte jól magát s még ez évben ismét útnak indult, ezúttal azzal a szándékkal, hogy Magyarországon „Zrínyi Miklós, akkor leghíresebb magyar úr“ mellett keres magának megfelelő szerepet. Novemberben érkezett Csáktornyára Zrínyi Miklóshoz, de csak öt napot tölthetett oldala mellett; ötödik napon, 1664 november 18-án, részt vett azon a szomorú hírű vadkan vadászaton, melyen a nagy Zrínyi Miklós elpusztult. Erre ismét útnak indult Zágrábon és Trieszten át Velencébe, hogy a köztársaságnak a török elleni hadjáratában részt vegyen. Mire oda ért, „a törökkel megbékéltenek“ s Bethlen Miklós idegen nyelvtudását lehetőleg tökélesítve, a rákövetkező évben ugyanazon az úton vissza-indult és 1665 májusában hazaérkezett Erdélybe.

Bánfi Ágnes.

Bethlen Miklós ifjúkoráról egyébként van egy önálló könyvecske is, melynek címe: „*Gróf Bethlen Miklós ifjúkori életének, úgy Erdélyország akkori történeteinek, tulajdon magától Frantzia Nyelven való leírása. Magyarra fordítottatott és ki-adatott a' Magyar Nemzeti Játtzó Szín hasznára. Az ára 51 Xr. Kolosvárott, Nyomtatattott a Réf. Kolégyom Bet. 1804-ik esztendőben.*“

E könyvecske az 1659-től 1668-ig terjedő időt öleli fel, vagyis kezdődik Bethlen Miklós tizenhétéves ifjú korában és befejeződik

házasságkötésének s bethlenszentmiklósi kastélya építésének leírásával. Főtárgya Bethlen Miklós poétikus és reménytelen szerelme a Bánfi Zsigmond leánya, *Bánfi Ágnes* iránt, kivel az 1659-ben Segesvárra összehívott országgyűlés alkalmával tartott táncmulatságon ismerkedett meg s iránta nyomban heves szerelemre gyulladt. Mielőtt azonban nyilatkozhatott s Bánfi Ágnes érzelmeivel megismerkedhetett volna, meghallotta a lesújtó hírt, hogy maga a fejedelem, Bartsay Ákos is beleszeretett a szép kisasszonyba, őt magának eljegyezte s rövidesen nőül is vette. Bethlen János Bartsaynak kancellárja s egyik legfőbb embere lévén, fiát apródként a fejedelem udvarában helyezte el. A könyvecske kedvesen beszél el a nemes apród s a fiatal fejedelemasszony platoi szerelmének történetét, melybe beleszövődik a harci zaj s a Bartsay Ákos rövid fejedelemségének forgandó szerencséje. Dacára, hogy a fejedelemasszony jól ismerte és becsülte a Bethlen Miklós érzelmeit, Bartsay Ákosnak 1661-ben történt megöletése után Bánfi Ágnes még sem az akkor alig tizenkilenc éves ifjúnak, hanem a gazdag és előkelő gróf Zólyominak nyujtotta kezét, ami az ábrándos Bethlen Miklós rajongó lelkén még mélyebb sebet ejtett, úgy, hogy édes atyja elsősorban feledni küldte őt a külföldi akadémiákra. A külföldi utazás leírása e könyvecskében csak egészen futólagos és szűkszavú s adatai sem mindenben egyeznek meg az Önéletírás adataival. Ennek lehet az is az oka, hogy e könyvecske megírásánál Bethlen Miklós nem fordított oly nagy gondot a történeti hűségre, mint az Önéletírásnál, de nincs kizárva az sem, hogy az egész könyvecske apokrif s csupán a XIX. század eleji romantizmus szülötte. A hivatalos bibliográfiában mindenesetre Bethlen Miklós saját és eredeti műveként szerepel.

Házassága.

1666-ban Teleki Mihály kíséretében a fiatal Bethlen Miklós Késmárkon járt Thököli Istvánnál (a fejedelem apjánál) és Murányban Wesselényi Ferencnél, ki akkor Magyarország nádora volt. Ez az útja félig-meddig háztűznézés is volt. Innen visszatérve s időközben huszonnegyedik életévét is betöltvén, 1667-ben megkérte

Kún István leányát, *Kún Ilonát*, „de mivel igen gyenge és kicsiny idejű is volt, esztendeig kellett várnom mátkaságban és in anno 1668 11. júniusban volt a lakodalmunk Osdolán, lévén ő akkor tizenöt esztendő három holnapra csak, én pedig huszonöt esztendő két holnapra. Bár lett volna idősebb, talán egészségesebb lett volna.“¹⁾

Bethlenszentmiklós.

Jegybelépése évében, 1667-ben édes atyja gondoskodni kívánván elhelyezkedéséről, „intéztetek nékem közmegegyezésből a *szentmiklósi* ház, hogy a többinél rosszabb lévén, azt rontsák el és közköltiséggel (a testvérek) nékem csináljanak olyant, aminéműt én szeretek, fundáljam magam. Úgy rajzoltam, fundáltam el bizony nagy munkával, pepecsléssel.“²⁾

Közvetlenül esküvője előtt, „1668. esztendőben, májusban kezdettem a *szentmiklósi* ház rakatását“. „Mikor a feleségemmel hazaérkeztem, azután rakták a tanuló bástya fundamentumát, tettünk ketten egy kis faragott követ belé, melyben az én és ő neve vala metszve, — annus, dies; én egy aranyat, ő egy tallért tettünk reá.“ „Őt esztendő alatt készüle az alsórend ház annyira, hogy in anno 1673 beleköltözém az első, vagy udvar felől való részébe, én a tanuló bástyába, feleségem az ellenibe valóban. Mennyire készült esztendőnként nem is tudom, nem is szükség említenem; elég az, hogy énnékem eszem, kedvem, munkám, költségem ment erre egészen az őt esztendő alatt annyira, hogy a sok tapodás miatt alig hogy meg nem köszvényesedtem.“³⁾

Gyermekekoromnak legmegkapóbb s legmaradandóbb emlékei fűződnek a Bethlen Miklós által épített bethlenszentmiklósi gyönyörű kastélyhoz. Édesatyámmal gyakran megfordultam annak évszázados falai között. Az első nagyobbszabású épület, az első valódi kastély volt, melyet életemben láttam. Megbámultam gyönyörű boltíves folyosóit, vastag falait s a Bethlen Miklós Önéletírásában is gyakran

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet 363. lap.

²⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet. 365. lap.

³⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet. 374. lap.

emlegetett tanulóbástya vendégszobájában töltött éjszakák alatt sokat ábrándoztam a kastélynak akkor előttem még ismeretlen, hatalmas alkotóiról és lakóiról.

Fantáziámat még jobban felcsigázta a bethlenszentmiklósi impozáns kastély, midőn édes atyám elmesélte, hogy e hatalmas épület az akkori lakóhelyünk közelében fekvő Glogovéc község feletti vár köveiből épült. E várat a rómaiak, vagy talán még őket megelőzően a dákok építhették. Nem egy sétát tettem a glogovéci várhegyre, de hasztalan kerestem már ott a régi vár falait, csupán a hegy köralakú idomai mutatták még az emberkéz nyomát s így szabadon csapongó ifjú képzeletem annál szebbé és regényesebbé szőhette a várrom történetét.

Bethlen Miklósnak később kezembe került Önéletírása igazolta azután édes atyám elbeszélését s feszült érdeklődéssel igyekeztem ennek soraiból és sorai közül megkonstruálni a régi vár képét, melyről Bethlen ezeket írja:

„Csudálatosan mutatta az Isten disznó-turás és egy disznópásztor által a galgoviczi határon egy régi pogány várnak a fundamentumát meg, melyből áll a köveknek a dereka: irtóztató régi épületnek kellett lenni, mert annak sem historiából, sem levélből, sem traditiókból árnyékát sem vehettük fel; semmi faragott követ és írást sem találtunk; iszonyu temérdek és olyan erős fala volt, sokszor könnyebben elhasadott az erős vízi kő, mintsem a mész felszakadott; sok vasat emésztett meg a hányása, olyan tölgyfák nőttek volt rajta, mint egy negyvenes hordó kereksege. Három forint, nyolcz véka buzáért mutatta meg az az ember; először alig, hogy oda nem hagyta a tisztartó, harmadnapig tizenkét emberrel, semmit mészpornál és apró schifereknél nem találván egyebet; de mi osztán az atyámmal beszélgetvén, száz embert küldénk reá, s meghagyóék, hogy ássák keresztül a hegy tetején, és úgy akadiunk reá a fundamentumra; volt a kerületi hatvannyolcz öl, és a formája a helyhez képest ovalis, melynek két végén egy-egy torony, melynek az, ki a bér cz felől esett, temérdeksége volt egy és fél öl. Ha Isten ezt nem mutatta volna, nem hiszem, semmi is abban a

házban tölt volna, mert ott a tájott Balásfalván kívül a palakőnél egyéb nem igen vagyon, az is a kis-aknai határon.“¹⁾

Igy szövődtek össze Erdély történeti földjén egyik generációnak s egyik nemzetnek alkotásai az őket követő generációk és nemzetekével. Ami valódi érték volt az elődök alkotásaiban, azt hasznukra fordíthatták az utódok is.

A bethlenszentmiklósi kastély

A kastély aránylagos épségben és lakható állapotban ma is áll Bethlenszentmiklóson s homlokzatán a kígyós Bethlen-cimer alatt ma is ott díszlik alkotójának kőbe vésett felirata:

SPECTABILIS AC GEN. D. JOHANNIS DE BETHLEN REGNI CANCELL.
SENATORIS, COTTUS ALBEN. COMITIS, SEDIS UDVARHELY CA-
PITA. SUPREMI, PARENTIS COLENDISSIMI SUBSIDIO
NICOLAUS BETHLEN SED. UDVARH. CAP. SUPR. DOMINUS AEDIS ET RUDIS
ARCHITECTUS EREXIT UNA CUM HELENA KUN DE OSDOLA UXORE
INCHOATA A. D. MDCLXVIII ABSOLUTA A. MDCLXXIII

„A nemes és nemzetes *Bethlen János*nak, ország kancellárjának, tanács úrnak, Alsófehérvármegye főispánjának, Udvarhelyszék főkapitányának, a tiszteletreméltó atyának segítségével *Bethlen Miklós*, Udvarhelyszék főkapitánya, e ház ura és tapasztalatlan építőmestere emelte feleségével, osdolai *Kun Ilonával*. Megkezdetett az Ur 1668-ik évében, befejeztetett az 1673 évben.“

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet. 372. lap.

Rhédei Julia.

Bethlen Miklós első neje, *Kún Ilona*, férjét öt gyermekkel ajándékozta meg. Hosszas betegeskedés után házasságuk tizenhetedik évében, 1685 december 3-án elhalt. Alig két hónapi özvegység után, 1686 február 8-án Bethlen Miklós ismét megházasodott és nőül vette az akkor alig 17 éves *Rhédei Juliát*, „melyet a szokás szerint midőn sokan, a fejedelem és fejedelemasszony is kárhoztatott volna — mondja Önéletírásában — jól megmentett Naláczai komám: Bizony nem hamar házasodott, mert hat esztendeje, hogy özvegyel és siratja azt a feleségét.“¹⁾ Rhédei Juliától tizenkét gyermeke született Bethlen Miklósnak 16 esztendő alatt; „ha az elsőől a fogarasi rabság esztendeig, a másodiktól a mostani rabság már négy esztendeig el nem választott volna, talám kalongya számig szaporodtunk volna.“²⁾

„Ezen a mi házasságunkon tanulhat minden férfi és leány, minthogy az házasodásban az ember négyféle: 1. politicus, azaz nemzetre, ipa, sógor által való szerencsére néz; 2. szépséget, bujaságot néz; 3. gazdagot keres; 4. jó feleségre, az Isten magvára vágyódik. Ez az utolsó légy, édes fiam, — oktat Bethlen Miklós — az három első respectust bízd Istenre; nekem a szegény mellett becsület, gazdagság, szépség meg volt.“³⁾

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 4. lap.

²⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet 154. lap.

³⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 15. lap.

Az önálló fejedelemség hanyatlása

Az a félszázad, 1667-től 1716-ig, melyre Bethlen Miklós nyilvános közéleti működése kiterjed, felöleli az önálló erdélyi fejedelemség fokozatos elsorvadását s a Habsburg-ház uralmának s az osztrák impériumnak Erdélyre való kiterjeszkedését és meggyökerezését. Erdélynek egyik legérdekesebb, legtragikusabb és reánk nézve legtanulságosabb korszaka ez, melynek keretében szemünk előtt sikklik ki az impérium a hatalmával mindinkább visszaélő és mindinkább erőszakoskodó török s az egymás között meghasonlott erdélyi nagyurak kezéből, kik közül „senki nem vigyázott a publicumra (közjóra), hanem csak a maguk privátumát (magánérdekét) forgatták és keresték s amiatt veszített el az ország.”¹⁾ Ezalatt pedig a Habsburg-ház lépésről-lépésre előre nyomul, egyik várat és intézményt a másik után dönti le s a romokon évszázadokra berendezkedik.

A lavina tulajdonképpen már II. Rákóczi György 1657-iki szerencsétlen lengyelországi hadjáratával megindul. A török e háború elvesztését ürügyül használja fel arra, hogy az engedélye nélkül hadba induló erdélyi fejedelmet megalázza és a saját hatalmát kiterjesztve, Erdély gyepelét szorosabbra fogja. A tatárokkal végigpusztítja az országot, beljebb tolja a hódoltság határait, elfoglalja Váradot; Rhédei, Barcsay és Kemény János ellenfejedelmeket egymás ellen támogatva, beledobja a belháború üszkét Erdélybe, majd Apaffy Mihály személyében maga állít olyan árnyuralkodót az ország

¹⁾ Cserey Mihály: Históriaja. 1694.

élére, kit nem születés, fényes név, rang, vagyon vagy kiváló egyéni tulajdonok, hanem egyedül a török befolyás ültet és tart a fejedelmi székekben.

A töröknek e hitszegő, álnok és erőszakos magatartása alapjaiban megingatja azt a bizalmat és ragaszkodást, mellyel Erdély vezetőférfiai az előző fejedelmek: Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt a fényes porta iránt viseltettek. A lelkekben felgyülemlett sok keserűség megnyitja az erdélyi füleket a bécsi hangoknak, tetszetősebbé teszi a nyugati kereszténységhez való csatlakozás gondolatát s amikor rövid idő múlva az erdélyi státusférfiak a választót előtt állanak, a németellenes pártnak is már csak a török bosszújától való félelem a főérve, de többé nem az a meggyőződés, hogy a szultán árnyékában „szép csendességben“ élhetne és fejlődhetne Erdély.

A letűnő félholdnak e súlyos taktikai hibái meggyorsították volna és símává s nagy zökkenők nélkülivé tették volna Erdélynek a Habsburg-ház jogarához való csatlakozását, ha ugyanekkor nem követnek el ezen az oldalon is súlyos taktikai hibákat, melyek az akkor még egész strukturájában magyar és protestáns Erdély nemzeti és vallásos érzületére elriasztó hatással voltak.

A bujdosók problémája.

Az akkori Magyarországon, mely alig volt több a mai Szlovenszkónál, akkor fojtották vérbe a Wesselényi-Zrínyi-Frangepán mozgalmat s akkor kísérleteztek az Ampringen Gáspár-féle rendszerrel, mely a Caraffa vértörvényszékében nyert betetőzést.

„Soha semmi dolog a magyarokat úgy el nem idegeníté a római császártól és az egész ausztriai háztól s annak egész directiójától, mint azoknak a nagy uraknak (Zrínyi, Frangepán és Nádasdynak) megöletése; úgy annyira, hogy e mai napig, a jelen való 1710 ik esztendeig, nem szűnik, sőt napról napra lobog a magyarok motusa (indulata) a császár ellen“ — írja Cserey Mihály.

Bécsnek ez az elnyomó rendszere s az ezáltal felkavart elkeseredés szülte a „bujdosók“ problémáját, mely az önálló erdélyi fejedelemség utolsó évtizedeinek történetére döntő befolyást gyakorolt.

A Habsburgok által üldözöbe vett vagy ezek uralmával megbarátkozni nem tudó, túlnyomóan protestáns magyarországi főurak a magyar és protestáns erdélyi fejedelemnél kerestek nemcsak oltalmat, de egyben támaszt és segítséget is arra, hogy a hazájukban folyton erősbbödő elnyomó rendszert megdönthessék.

„Sokan penig Erdélyben futának be, úgymint az öreg Bocskai, Petróczy István, Szuhai Mátyás, Szepesi Pál, Vay Mihály, Orlai Miklós, Kubinyi László, Kende Gábor és Márton, Farkas Fábian, Ruszkai András, Wesselényi Pál, a palatinus öccse fia (ki is jtt Erdélyben Béldi Pál leányát Zsuzsannát vevé feleségül magának), és többen sokan, bizván ahoz, hogy itt magoknak nyugodalmas szállást találnak, nem is félnek vala Erdélyben a német császártól, mivel Erdély a török császár birodalma alatt vala akkor, és szín-

tén akkor kezdett vala épülni a sok romlás pusztulás rablás után. *Ezeknek bejövetele veszté el mind az erdélyi ős hazafiakból álló urakat, mind penig az egész erdélyi szép fejedelemséget és szabadságot, a mint ide aláb meghalljuk.*¹⁾

A bujdosók elhelyezkedése, és Erdélynek az ő ügyükben való állásfoglalása olyan fontos és nehéz probléma volt, mely próbára tette volna egy Bethlen Gábor lángelméjét s egy Rákóczi György fejlett diplomáciai érzékét is. A faji és vallási szolidaritás érzése ugyanis nem engedte meg, hogy az erdélyi fejedelem közömbös maradjon a bujdosók ügyével szemben. Viszont ennek az ügynek okos és céltudatos felhasználása a saját politikai koncepciójára és beleszövése magasabb politikai terveibe olyan státusférfiui feladat volt, mely messze meghaladta azoknak a férfiaknak képességeit, kiknek kezébe ekkor Erdély sorsa le volt téve.

„Boldogul uralkodhatik vala Apaffi Mihály Erdélyben, sőt máig is fennállana az erdélyi dicsőséges fejedelemség, ha vagy a fejedelemben igaz férfihoz, annál inkább fejedelemhez illendő virtusok lettenek volna, vagy a fejedelemasszony, Bornemissza Anna, magát az ura tisztébe és hivatalába nem elegyítette, vagy az akkori erdélyi nagy méltóságos urak a fejedelem jámborságával nem abutáltak (vissza nem éltek), vagy a mi mind azoknál veszedelmesebb, az öreg Teleki Mihály Erdélybe soha be ne jöhetett vagy ne is született volna. De midőn a fejedelem a munkához és directiohoz (vezetéshez) nem szokván, és a mellette való nagy uraktól megijjedvén, minden igazgatást azoknak kezére bízott: könnyű dolog volt minden istentelen gonosztságot a fejedelem neve alatt véghezvinni. Midőn a fejedelemasszony maga akart mind urának, mind a többinek parancsolni, és a maga váradi szamonczáját s azok között Teleki Mihály bátyját minden úton módon promoteálni (előbbre vinni) s Erdélyben urakká tenni; nem lehetett különben, hanem az erdélyi igaz ős hazafiaiak kellett bűzben keverni s azokat elveszteni s azoknak javaiból jószágaiból Teleki Mihályt úrrá tenni. Midőn az erdélyi hazafiaiból álló nagy urak a fejedelem lágyságát con-

¹⁾ Cserey Mihály Históriája. 1672.

temnálják, és Teleki Mihály álnok practicáira nem vigyáznak, hanem maguk között competálnak (versengenek), egymást üldözik, vesztik, vagy vendégségben, részegségben töltik haszontalan idejüket: könnyű volt Teleki Mihálynak, hol egyikhez, hol másikhoz csapván magát, egyiket a másiknak bevádolván s egybenhordván őket, supplántálni mindeniket, ő azalatt józan levén mindenkor akármicsoda conversatióban, a többinek titkait, részegségekben kifeccsegvén, kitanulni. Mert különben soha Teleki Mihály nem boldogult volna, ha Bánffi Dénest elsőben, azután-Béldi Pált, hamis uton módon el ne veszesse, és az egész Erdélyországot ebben a veszedelemben ne ejtse, melyben ma torkig uszunk, s talán soha ítéletnapig a posteritásunk (utódaink) is ki nem feselhetik belőle. Mely casus felől mivel sokan tudakozódnak, de vagy kevesen tudják igazán, vagy a kik tudják is, igazán kimondani nem akarják: én, a mint a dolgok folynak, minden hízkeledés nélkül leirtam; *lássá meg a posteritas (utókor) is és tanuljon, mint nevelje és hízlalja ország veszedelmére az idegen fiait.* Mert Erdélynek mindenkor Magyarországból magyar fiaktól történt veszedelme, a mint a ki akarja, a históriákból megláthatja. *Soha nem akart Erdély találni a maga dolgainak folytatására maga fiaiból capax (alkalmas) személyeket, örökké a magyarországi vertumnusi természetű fiait admirálta (bámulta), nevelte, gazdagította, urrá tette; s im bizony a szájában is szegény hazánknak s mindnyájunknak az ize; azért vesztők el mind a fejedelemséget, mind a szabadságot.*¹⁾

Teleki Mihály, kiről a fentiekben oly sok keserűséggel emlékezik meg Cserey, nem Erdélyben született, hanem a részekből származott be oda. Előbb Rákóczi György, azután Kemény János híve volt. Középbirtokos családból származott s a háborús időkben elvesztette mindenét. Emelkedését rokonának, Bornemissza Annának, Apafy Mihálynénak köszönhetette, aki kieszközölte, hogy ámbár mint Kemény János híve, száműzetett, Erdélybe 1663 tavaszán visszatérhessen. Apafy csakhamar a fontos *Kővár* kapitányává nevezte ki s befolyása egyre növekedett; 1670-ben már tanácsúr volt, noha ő

¹⁾ Nagyajtai Cserey Mihály Historiája. 1673.

TELEKI MIHÁLY

maga írja, hogy „én Erdélyben egy szegény legény vagyok, sok gonoszakaróm is van“. Emelkedését természetesen nem kevés keserűséggel nézték kortársai s ők költötték róla e verset:

„Mihály is jól füzte telekes bocskorát,
Hogy Erdélybe szorult, áldja azt az órát.“

Kétségtől „igen szép és gyors elme vala“ — mint Cserey írja — s valódi nagy államférfiú lehetett volna, ha „az elméjéhez a jó cultura, tanítás és experientia járult volna“ kifogásolja Bethlen Miklós. Tényleg inkább csak ravasz taktikus volt, mint nagyszabású státusférfiú. Az a típusú politikus volt, ki egyedül a ravaszkodásokban és az élelmességben igyekszik érvényesülni és kortársait maga alá gyűrni, anélkül, hogy szélesebb politikai koncepcióval bírna és magasabb eszményi célokat követne. Egyesülve voltak benne a gyakorlati ember ravaszságai, ügyeskedései és sokféle tökéletlenségei. Míg a közhatalmat kezelte, óriási vagyont gyűjtött, de egyetlen alkotás sem viseli a nevét s a bujdosók sorsának felkarolása épp úgy csak taktikai fogás volt számára, mint később a bécsi udvarral a paktum megkötése.

Erdély hanyatlását egy lépéssel és egy órával fel nem tartóztatta, sőt nem tudjuk jó lélekkel elítélni azokat, kik egyenesen őbenne látják e hanyatlás legfőbb okozóját.

A tősgyökeres erdélyi politikusok tradicionális gyakorlati érzékkel hamarosan átlátták, hogy a Teleki által oly melegen pártfogolt bujdosók sorsába való beleavatkozás milyen veszedelmeket zúdíthat az országra. Az akkor már gyengülő töröknek sem volt érdekében, hogy e ránézve lényegtelen belső ellentétek miatt a Habsburgokkal tengelyt akasszon s ezért Erdélyt nyugalomra intette. Az erdélyi államtanács így tehát egyelőre meg tudta akadályozni Teleki Mihálylyal szemben azt, hogy Apafy fejedelem a bujdosók ügyében kardot rántson.

Az erdélyiek hadindítás helyett előbb csak diplomáciai uton igyekeztek a bujdosók sorsán enyhíteni s a magyarországi sérelmeket orvosolni. Előbb Telekit küldte ki a fejedelem Gr. Rottal

császári generálissal való tanácskozássra, Teleki azonban üres ígéreteknel egyebet nem hozott haza. Erre 1665. elején Bánfi Dénes ment követségbe Bécsbe, hol szívesen fogadtatott ugyan, bárói címet is kapott, érdemben azonban keveset végzett. Bánfinak a bécsi udvarnál ez alkalommal szerzett összeköttetései természetesen nem maradtak befolyás nélkül későbbi magatartására sem. Az erdélyiek ezóta állandóan a németbarát-irányzat exponensét látták Bánfi Dénesben. A németellenes és törökbarát párt — s ekkor még idetartozott a bujdosókat párló Teleki is — gyűlölte Bánfit a németbarátságért és mindkét párt irigy és féltékeny volt Bánfi Dénes valódi vagy vélt bécsi befolyására. Ez a nexus s a bécsi elismerés mindig szálka volt az erdélyiek s különösen a Teleki szemében s nem utolsó oka volt a Bánfi ellen felcsapó gyűlölködésnek és irigységnek.

„Valának akkor Erdélyben nagy méltóságos urak, — írja Cserey — kiket én is mind ismertem: *Haller Pál, Haller János, Kapi György, gróf Csáky László, Kornis Gáspár, Bethlen János, Bethlen Farkas, Bethlen Elek, Nemes János*, (mert még Mikes Kelemen, Naláczi István, Székely László igen alatt ülnek vala) *Bánfi Zsigmond, Mikola Zsigmond, Petki János, Lázár István, Bethlen Miklós, Kemény Zsigmond*, és többen sokan. De mind azok között s azok felett ketten emineálnak vala mind ésszel, tekintettel, értékkel, experienciával: *Bánfi Dénes*, ki kolosvári kapitány és a vármegyék generalisa, és *uzoni Beldi Pál*, ki háromszéki főkirálybíró s székelyek generalisa vala, és a kik nemcsak egy fejedelemnek, hanem akármely királynak, császárnak consiliumába betülhettenek volna; kik is mig egyesek (egyet-értők) lőnek, jól vala az országnak dolga.“

„Már *Teleki Mihály* kövári kapitány vala, és szép jószágokat nyert vala a fejedelemtől a fejedelemasszony assistentiája által; midőn azért, a mint feljeb említém, a magyarországi profugus (menekült) főemberek bejövének Erdélyben, látván a fejedelem lágyágát és Telekinek a fejedelemasszony előtt nagy kedvességét, elpróbálván elsőben az erdélyi ős hazafiai és kitanulván azoknak elméjét, hogy nem akarván semmiképen magokat és az országot

a magyar motusokban (mozgalmakban) elegyíteni: alattomban Teleki Mihállyal kezdének tractálni, azt igérvén neki, csak ő általa a fejedelmet arra vehessék, hogy az ő causájokat (ügyüket) a német császár ellen felfogja, ha Isten dolgokat boldogítja, *a magyarországi palatinatust* (nádorságot) *neki szerzik*; melyre meg is esküvének neki. A nagy ambitiosus kevély ember két kézzel kapván a promotion (előlépésen), nemcsak maga mellé fogadá őket és mind pénzzel, köntőssel, interventioval édesíté naponként magához értéke felett is, sőt sok mesterségével, elsőben a fejedelemasszony elméjét megcsinálván, azután titkon a fejedelmet is próbálgatni kezdé, sok ratiokkal remonstrálván, mely hasznos, sőt szükséges is volna, hogy a fejedelem Bocskai, Bethlen Gábor, Első Rákóczi György dicséretes erdélyi fejedelmek példája szerint, a magyarok dolgába bele tekintene, és Magyarországon a reformata religio oppressioját vindikálná (elnyomását orvosolná), melynél Isten s a keresztény reformatus királyok, fejedelmek, respublicák előtt dicséretesebb, kedvesebb dolgot nem cselekedhetnék.“

„A magyar profugus (menekült) urak sem szűnnek vala a fejedelmet supplicálni (kérni) és hathatós ratiókkal (érvekkel) — mint-hogy ha szóra kell, akárkit is könnyen elámitnának — a hadi expeditiora indítani. Már a fejedelem elméje egészen reá hajlott vala; de mivel az erdélyi fejedelmek a tanács és ország híre nélkül semmi derék dolgot magokra el nem kezdetnek, a levén mindenkor egyik conditioja a fejedelmeknek: a tanács urakat azért convocáltatja, és azoknak proponálja, úgy mindazáltal, ne vennék eszekben azt, hogy Teleki Mihály munkája volna. *A tanács sokáig consultalódván, megegyezének azon, hogy a fejedelem üljön veszteg Erdélyben, s hagyjon békét a magyarországi dolgoknak, nehogy Erdély is a fejedelemmel együtt elveszen miattok*; avagy nem elég siralmas példa-e, mint járának a minapiban a magyarországi nagy urak, életek, jószágok elvesze. Bolondság volna a törben akadott madárnak körme közé akasztani valakinek ujját, mert amazt sem szabadíthatja meg, maga is, eljövén a madarász, együtt a másikkal megfogja s megmelyeszti. Méltó volt, hogy a Magyarországból el-

bujdosott főrendeket befogadják s azokat táplálják, mert az keresztényi kötelesség, s ha tovább is itt akarnak nyugodni, segítjük, protegáljuk, s kezébe se adjuk, ha kéreti is a császár, sőt szép szóval, könyörgéssel instáljunk a római császárnak, adjon gratiát nekik, hadd mehessenek vissza hazájokban. Eddig mind szabados a dolog, sőt keresztényi kötelesség a vélek való irgalmasság-tétel; de ha itt nyugodni nem akarnak, és a római császár gratiáját amplexálni nem akarják, jobb hogy egyig csapattassanak ki az országból, menjenek őda, a hová akarják, mintsem, a minthogy magokat s országokat elvesztették, úgy minket is Nagyságoddal és az egész országgal együtt veszedelemben ejtsenek. Úgy szeressük felebarátunkat, hogy azalatt magunkot érettek örökös nyomorúságban ne ejtsük; mert könnyű a hadakozást elkezdeni, de ha egyszer elkezdjük, még a maradékunk sem éri végét. Különben is, a francia sokat ígér, keveset praestál; a míg ő ide dobol, elüti a német rajtunk. A magyarországiaknak jó refugium volt Erdély, de ha mi kiszorulunk Erdélyből, vajjon melyik nemzet fogad be bennünket?”

„Nem teczék a fejedelemnek a tanácsurak jó tanácsa, mivel már praeoccupáltatott (befolyásoltatott) vala Teleki Mihálytól és a magyar profugusoktól (menekültektől). Azért országgyűlését hirdete Fejérvárra, hogy ott közönségesen az egész státusokkal comunicálja (közölje), remélvén azt, hogy ott jobban véghezviheti szándékát. Azalatt mind Teleki Mihály maga, mind a magyarok szélitében járták és csinálták a statusok elméjét, mindenfelé sok ígéreteket tevén. Begyűlvén az ország, propositioban beküldi a fejedelem a státusoknak a magyarországi dolgokat; magok is a profugusok (menekültek) memorialét adnak be az országnak, hosszas declarációval akarván elhítetni a statusokkal, hogy az ő causájakat az ország kezére vegye és manuteneálja. Hosszas discursus után, mikor voxolni (szavazni) kezdének, Béli Pálra jöven a series (sor), így kezdé el voxát: „Ha csak privatumot kellene respectálni, senki a magyarok dolgaihoz engedelmesebben nálamnál nem szólhatna; holott édes leányomat azok közül valónak, Wesselényi Pálnak adtam feleségül, és azzal magamot s egész házamat szoros kötelességgel

coniungáltam vele, kinek atyjának testvérébátyja, a néhai magyar palatinus, ennek a motusnak feje és protectora vala. Mindazáltal, minthogy énnálam nemcsak gyermekeimnél s minden jovaimnál, hanem életemnél is mindenkor becsűsebb volt hazám közönséges jova s megmaradása: ha mindnyájan javallának is a mi kegyelmes urunknak, hogy a magyar motusokban elegyítse magát, én egyedül, a mennyiben rajtam állana, ellentartó volnék s vagyok s leszek mind holtig benne, mert semmi jó exitusát (kimenetelét) nem látom, nem is várhatok egyebet belőle, hanem mind ő Nagysága fejedelmi házának, mind édes hazánknak végső veszedelmét s romlását, a mint a minap is a Consiliumban (fejedelmi tanácsban) bővön declaráltam. Sőt inkább akarom, ma szemem előtt mind a leányom meghaljon s mind a vejem elvesssen, mintsem őmiattok hazám békesége, melyet nehezen, sok pusztulás után Isten kíváltképen való kegyelmességéből nem régen ada megérnünk, újabban felforduljon s valaki velem együtt igaz hazafiának tartja magát, Istenéhez s hazájához obligatiojára kényszerítem, tegye le elmejéről, ha mi oly praeconcepta opinioja volna a magyar dolgok iránt: a Magyarországból közénkbe bujdosott becsületes urakat s főrendeket is kérem, ne búsítsák efféle kedvetlen s szomorú consequentiájú dolgokkal sem a mi kegyelmes urunkot, sem a nemes országot; ne kívánják a jóért azzal fizetni, hogy ő kegyelmek miatt mi is országostól elveszünk.

„Mindnyájan a több uraknak is, regalistáknak, vármegyék, székely- és szász székek követeinek a lön voxok, hogy a magyarországi dolgokhoz a fejedelem ne nyuljon. És így az országgyűlése Teleki Mihálynak nagy disgustusával elbomlék. Azalatt a német császár is, megértvén, mit akarnak az Erdélyben bujdosott magyarok, emberét küldi Erdélyben a fejedelemhez, kérvén azon, ne fogja pártjokat a magyaroknak, igérvén szép conditiokat s jószágokat a fejedelemnek, ha leteszi magát; Bánffy Dénesnek is, kinek nagy authoritását tudja vala a fejedelmi udvarban, titkon sok ígéretet tőn, és baronátusi titulust is küldve neki (mely az akkori időben ritka és becsűs vala), hogy a fejedelem elméjét verje el a magyarok mellől.“

„Ennyi sok ellenkező dolgok között nem tudván a fejedelem magát mire determinálni, tanácskozával alattomban Teleki Mihállyal, azt találják fel, hogy küldjön be a fejedelem a Portára más egyéb praetextus alatt; a magyar profugusok közül is menjenek be és próbálják meg a török Divánt, ha rávehetik, hogy szabadcságot ad a fejedelemnek magyarországi hadakozásra; ne gondoljanak semmit az erdélyi urakkal (akik megszokták a kényes életet s nyugodalmat, s azért disvadeálják a fejedelemnek a hadakozást), hanem fogjanak hozzá a dologhoz. Mikor a Divánban mind a fejedelem kívánságát, mind a magyarokét proponálták, és a császárnak is tudtára adták volna, rövideden a lőn a válasz: *„Most jó békeségben van az erdélyi fejedelem, üljön veszteg mikor senki sem'bántja; ha valakitől bántódása leszen, hatalmas császár kész mindenkor megoltalmazni.* Ha kimegyen egyszer Magyarországra császár akaratára ellen, többször be ne jöjjön; talál hatalmas császár fejedelmet Erdélyben.“ A magyar profugusoknak pedig megízenék: „Menjenek ki Constantinápolyból akár jobbra s akár balra; hatalmas császár bolondokkal nem közli dolgát.“¹⁾

A bujdosók ügye tehát így megfeneklett. Sem a fejedelmi tanács, sem az erdélyi országgyűlés nem merte miattuk a békeséget felbontani és a töröktől sem sikerült a hadakozásra utasítást és segítséget, vagy akár csak engedélyt is. szerezni.

¹⁾ Cserey Mihály: Históriája.

Bánfi Dénes tragédiája.

„Mikor a dolgok így folynának, — írja Cserey — és látná Teleki Mihály, hogy a magyar dolgokat nem promoveálhatja úgy a mint ő akarná, s a mire a fejedelmet rá venné is, *Bánfi s Béldi* kirontják a kezéből: elvégezé, hogy mind a kettőt leejtse a lábokról, azután ő ülven az első lóra, nem kér tanácsot senkitől, hanem azt fogja cselekedni, a mit akar. De mivel az a két úr egymást igen érték vala, lehetetlen vala mind a kettőt egyszersmind elveszteni; azért szokott practicájához foga, és *gyűlölséget kezdé hinteni közikbe*, tudván azt, ha azokat egybenvesztheti, és egyiket a másikkal lenyomhatja, könnyebb leszen a másikat is utána ugratni.“¹⁾

Cserey Mihály kétségtelenül túloz kissé, mikor a Bánfi Dénes és Béldi Pál tragédiáját egyedül és kizárólag Teleki Mihálynak tulajdonítja s viszont a Teleki Mihály ellenük való fellépésének kizárólagos indító okát abban látja, hogy Teleki a bujdosók ügyét akarta ily módon diadalra segíteni az erdélyi ellenzékkel szemben. Teleki Mihály „factió“-ja és „practicái“ mellett más okok is közrejátszottak e főurak bukásában. Így elsősorban az a minden olygarchiánál sajátos szellem, mely nem akar tűrni kiemelkedő egyéniségeket; továbbá a török uralom által hevített pártoskodás és perfid elbuktatási rendszer, végül nem csekély mértékben a Bánfi Dénes nagyravágyása, hatalmaskodó és erőszakos természete, Béldi Pálnak pedig egyfelől érzékenysége, másfelől gyöngesége és tétovázása.

Teleki Mihályt a Bánfi és Béldi elleni akciókban a bujdosók ügye mellett kétségtelenül az egyéni érvényesülés vágya is sarkalta. Látnia kellett, hogy mindaddig, míg e két főúr jogainak, hatalmá-

¹⁾ Cserey Mihály: Históriaja. 1674.

nak és befolyásának teljében van, Erdély ügyére ő, az idegenből beszármazott, irányító befolyást nem gyakorolhat. Így érthető, hogy Teleki, ambíciójától sarkallva, főtevékenységét e férfiak megbuktatására irányozta.

A két hatalmas impérium, a török és a német, döntő végküzdelmének küszöbén, az önálló Erdély két utolsó évtizedének a felkészülésben és erőgyűjtésben kellett volna eltelnie. Ehelyett a Teleki-Bánfi és Teleki-Béldi ellentétek következtében e korszak belső küzdelmekben merült ki s az ezekkel járó erőpazarlás és energia-pocsékolás Erdélyt olyannyira legyöngítette, hogy amikor odakünn a nagy játszmaiban a kocka eldőlt, Erdély elernyedten és védekezésre képtelenül volt kénytelen a győző előtt megnyitni kapuit.

Végzetes volt az erdélyi közszellem megrontására az a módszer is, ahogy Teleki a Bánfi Dénes bukását előkészítette. Ő ugyanis az erdélyi főurak között titkos *ligát* szervezett Bánfi ellen. A ligát aláírta Bethlen Miklós is, kit Teleki „azzal rettentett, hogy Bánfi Apafit megbuktatni, sok főrendűt megöletni szándékozik.”¹⁾

„Teleki Mihály és Székely László volt a kezdője. Teleki vette rá Béldi Pált, másképpen a generálisság miatt Bánfi Dénesnek nagy ellenségét, úgy Kapi György és Bánfi Zsigmondot is, nagy gyűlölőit. Teleki concipialta az ellene való ligát, íratva purumba Macskási Boldizsárral, subscribálták: Bánfi Zsigmond, Kapi György, Béldi Pál, Haller János és Pál, Teleki, Rhédei Ferenc tanácsurak, Naláczi István főhoppmester, Székely László belső favorita, gróf Csáki László, Kornis Gáspár, Keresztesi Sámuel, Macskási Boldizsár. Két originál volt, az egyik Telekinél, a másik Béldi Pálnál olyan végzéssel, hogy mindenik minél több főemberrel lehet, subscribáltassa hit alatt.”

„Én akkor udvarhely-széki főkapitány lévén, eszközül felvetek, minthogy a dolgot a székelységgel akarták véghezvinni, és Teleki politikai subtilitása (furfangja) volt, a *fejedelmet*, ki ebben semmit sem tudott, a *székelységgel s tumultusával (tömegével)*

¹⁾ Szilágyi: Erdélyország története. II. kötet 300. lap.

ijeszteni és az egész dolgot Béldi Pálra fogni a fejedelemasszony és Bánfi Dénesné előtt, noha ezután mind napfényre jött.“

„Nékem in priváto Bánfi Dénes ellen semmi nehézségem nem volt, sem az én atyámnak s atyámfiaiinak, sőt jó uramnak tudtam, az is volt, mert mikor in anno 1674, igen beteg voltam, holt híremet vivén fel vacsorán a fejedelem belső kis asztalához, mindjárt elveti a kést Bánfi Dénes, mondván: bár három, négy holt volna meg más, csak ez ne; dícsért, becsült és osztán felfuttatott egy inast és életemet értvén, örült mind ő, mind a fejedelem; noha én ezt így az ő halála után tudtam meg, bár előbb tudtam volna meg, mert nem hittem volna mindent olyan könnyen el felőle. De Teleki Mihály hivata engem Sorostélyra magához, és hosszú ahhoz készült praefatio (bevezetés) után kívána tőlem parolát a titoktartásra. Én Telekit is abban az időben jó confidens uramnak és barátomnak tartottam, ugyan hitet is adtunk volt még in anno 1666. állandó barátságról egymásnak, azért is adék könnyen parolát de silentio, akár mit mondjon, csak szintén hogy Isten, úr és hazámhoz való kötelességem ellen ne légyen. Arra mondja: nemhogy azt megsértené, sőt annak javára vagyon éppen. Én mondtam: no hát én kegyelmedet sub bona fide christiana assecurálom de silentio; halljam mi a dolog. Elévevé az említett sok pecsétü ligát s adá kezembe, hogy olvassam meg. Hosszú vala; ha el nem veszett, az én leveles ládámba megvagyon egy kis fasciculusban, melyre ez van írva: Bánfi Dénes tragoediája. Megolvasván én, mondtam: ezek rettenettes dolgok, de ezeket megbizonyíthatni-e rá? Esküvéssel monda: meg, sőt annyiban van a dolog, ha Bánfi Dénes erre a 18-ik novemberre hirdetett gyűlésre eljöhét, Apafi tovább nem fejedelem és sok főrend s azok között te is nem élsz tovább; ezért ez a tanácsi rend conclusuma (határozata): Kegyelmed Udvarhely és Kornis Gáspár Marosszékről vegyetek számos hadat fel és Bánfi Dénest Fejérvárra jöttében, vagy a miriszlai berekben vagy a hol lehet, meg kell fogni, vagyis ölni. Béldi úr Háromszéket, Csíkot kihozza Haller Jánossal Szent-Pálra és Kornis Gáspárral correspondeáljon Kegyelmed, és ezzel sietni kell, mert Bánfi Dénes

ante 18-vam novembris egynéhány napra akar Fejérvárra jönni és a fejedelmet maga birtokába venni. Most uram az ideje, ha Istennek, urunknak, hazánknek, akarunk szolgálni: aut nunc, aut nunquam! (Most vagy soha!) Mondám én: mi mellett ültetem én fel a hadat, hol a fejedelem parancsolatja? Mondá reá: a fejedelemnek az ő nagy gyengesége és a felesége sógorsága miatt ezt nem lehet, nisi post factum (csak megtörténte után), megtudni; de Kapi, Bánfi Zsigmond, Nalácz, Rhédei és én, megmondjuk, a mikor kell. Erre én: akár csak a tanácsi rend parancsolatjának, de kell lenni valaminek, amelyet én a szék eleinek mutathassak. Mondá: itt egyéb nincs ennél a ligánál, instructio pedig Haller Jánosnál. Erre én: azt a pecsétes ligát hadd adja ide Kegyelmed. Difficultálá (Húzódozott). Én mondám: hogy anélkül én bizony meg sem indulok. Osztán ideadá és hogy az atyámmal, Bethlen Gergellyel és más főrendekkel is az alkalmatosság hozván, subscribáltassam, hit alatt mind. Vége ez beszédnek ez lőn: Én elmegyek és a mint el tudok járni benne, eljárók, ha lehet megfogatom, de én bizony meg nem öletem, lássák osztán a gyűlésben ország s fejedelem, mit csinál véle. Ez a beszéd circa 1. vel 2. novembris volt, úgy jut eszembe, vagy még később; elég az, hogy a koppándi dolog előtt csak kevés, úgy, hogy Sorostélyről Sz.-Miklósrá menvén, kevés napok múlva mindjárt csak megindulék a dologban.“¹⁾)

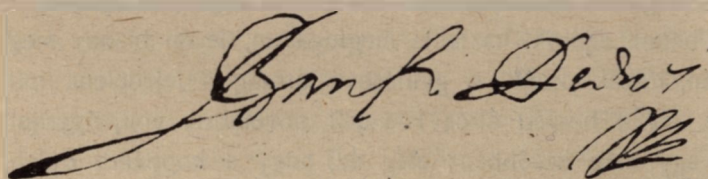
A ligát egymásután többen aláírták s lépéseket tettek Bánfi elfogatására. E célból elsősorban a székelyeket ültették fel. Egy tagja a ligának, Bethlen Gergely, azonban elállott tőle s értesítette Bánfit, hogy elfogatása tervbe van véve. A hirt Bánfi Koppándon vette, honnan családjá hátrahagyásával Kolozsvárra menekült. Neje csakugyan elfogatott. Ezalatt Teleki a ligának megnyerte Apafi fejedelmet is s most ez saját rendeletével sietteté Bánfi elfogatását. Bánfi, mint kolozsvári kapitány még mindég jelentékeny haderővel rendelkezett, mely Kolozsvár közelében volt összevonva. A liga tagjainak azonban sikerült Bánfit erejük felől megtéveszteni és elhíttetni, hogy a székelyek nagyobb erővel közelednek, mint az övé

¹⁾ Gróf Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet. 393. lap.

s hogy nemcsak egy párt, hanem az egész ország áll mögöttük. Az okosság a menekülés lett volna. Egy ízben már utban is volt Bánfi Magyarország felé, de azután megint visszalért s alkudozni kezdett a fejedelemmel s a ligával. Vesztére, mert azokat a saját embereit is, kiket alkudozás végett hozzájuk kiküldött, levették a lábukról s éppen ezek által fogatták el Bánfit Szamosujváron és vitték nejével együtt Bethlenbe. A felültetett székelység pedig — nem lévén más elienség — felprédálta Bánfi jószágait. A tömeg így kielégítette alacsony ösztöneit s a Bánfi hatalmára és gazdagságára irigy főurak féktelen gyűlöletüket.

„Az mely Erdélyi nemes — írta Béldi gúnnyal erre vonatkozólag — ezüst tálból eszik rátottát, hamar megcsömörlik tőle.“

Vége is azonban törvényes formát kellett adni mindannak, ami történt. Minthogy pedig a történeteket visszacsinálni nem lehetett, már csak a Bánfi elítéltetése volt hátra. Az országgyűlés nov. 17-ike

Bánfi Dénes névalírása

óta Fehérvárt együtt ült s elhatározta a Bánfi Dénes írásos kihallgattatását. E célból Teleki 31 vádpontot fogalmazott, melyeket december 5-én küldöttség közölt Bánfival, ki december 13-ára már elkészíté válaszát. Bármily súlyosak voltak is e pontok, egyenként alig lehet azokat főbenjáróknak nevezni. Bánfi a legtöbbjét higgadtan és találólag cáfolta, habár kétségtelen, hogy a hatalmaskodási vádak alól nem tudá magát tisztába hozni. Az ellene emelt vádak megcáfolásával azonban nem tudta megfordítani ellenfelei gyűlöletét s főként nem tudta leszerelni azokat a politikai reményeket, melyeknek valóra váltta az ő teljes elbuktatásától függött. Ezek az okok megpecsételték sorsát s a rendek december 17-én csakugyan kimondották a halálos ítéletet. Az ítélet maga is olyan

volt, mint a vádpontok. Mindkettő erős, felzaklatott szenvedélyekre mutat, de a valóságos indokokat mindkettő elhallgatja s ezért az ügy igazságáról meggyőző erővel egyik sem bír, noha azt mondja az ítélet: „példa legyen a nyughatatlan szivekben felfuvalkodott embereknek, akárkinek is, ezután megbecsülje fejedelmét, s hazájának megrögzött törvényét és a szép nemesi szabadságot, ki nélkül az élet nem élet, hanem veszedelem és nyughatatlan nyomorúság“. Az ilyen példaadást sem az akkori, sem a későbbi közvélemény nem tarthatja helyesnek és igazságosnak.

A fejedelem még aznap aláírta az ítéletet s Bánfinak egyik legnagyobb ellensége, Csáki László, nyomban megindult azzal Bethlenbe. A fejedelemasszony értesülve a halálos ítéletről, férjétől kegyelmet eszközölt ki. De a küldönc későn érkezett a kegyelemlevéllel: Bethlenvárnak kapuit zárva találta. Ezalatt ott — 1674. dec 18-ika volt — Bánfit egy cigány hóhérral kivégeztették. Csáki e tény végrehajtása után visszasietett Fehérvárra, hol a rendek a Bánfi elleni ítéletet törvénybe iktatták, családját roppant mennyiségű szerzeményeitől megfosztották s fiának Györgynek csak az ősi jószágot hagyták meg, de egyszersmind a lehető fejedelmi örökösödésből kizárták.¹⁾

Bánfi elfogatásában Bethlen Miklósnak csak passzív szerepe volt, mert ő, mint udvarhelyszéki főkapitány, felültette ugyan mustra ürügye alatt az udvarhelyi székeleyeket, de óvatosan és lassan haladt előre, úgy hogy csak Tordáig jutott, mikor 1674 november 14-én Bánfi Dénest Koppándon felverték s ennek megtörténte hírére csapataival Gyéresre, majd Lónára vonult vissza, „ahová hozák a Bánfi Dénes feddődő levelét, mely alkalmatossággal írék én külön néki egy levelet, hogy küldje hiteles emberét, hadd vigyem ki abból a tévelygésből az elméjét, hogy nekünk egynéhány ifjú legénynek tulajdonítja; bizony megcsalja magát, mert országgal vagyon dolga, mi csak szolgák vagyunk, eszközök benne. Nem hívé“.-)

¹⁾ Szilágyi: Erdélyország Története. II. kötet. 330. lap.

-) Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet. 404 lap.

„Ezalatt a szegény Bánfi Dénes az én lonai levelémre nézve, küldé hozzám Pályik Jánost. Én ennek a subscribált originalis ligát megmutatám s üzeném Bánfi Dénesnek: *ne fegyverkezzék, hanem minden késedelem nélkül menjen Magyarországra és onnan békéljék vissza, mert bizony elvész.* Ezt én csak magamtól és titkon cselekedtem és mikor osztán megtudták, én sem felettébb titkoltam. Teleki igen neheztelte, de én két okért cselekedtem:

1. Nem kívántam sem neki, sem másnak halálát senkinek, hanem hogy ez a tragoedia vér nélkül végződjék; láttam pedig azt, hogy ha ő el nem megyen: avagy ő, avagy mások, avagy mind a két fél és talán az ország is consequenter elvész; mert olyan desperata conjuratioja volt ez az uraknak, hogy ha Bánfi a fejedelemhez mehet és azt magáévá teszi, ők Karánsebesbe menjenek, Béldi hasonlóképen Háromszékről be Havasföldre és osztán megegyezvén, a portára és más fejedelmet kérjenek etc.

2. Jó és a mienknél sokkal jobb és talán számosabb haddal, lovas és gyaloggal, kiben circa négyszáz német volt és tarackokkal megindula Bánfi és Ajtonig el is jöve; semmi kétségem nem volt benne, hogy a mi székelyünk két mérföldnyire sem várja meg, bizonyosan elfut, mert szíve sem volt, kedve sem a dologhoz és Fejérváratt az urak sem várják meg, hanem vagy a fejedelmet is elijesztik, elviszik magokkal Dévára s Törökországra; vagy elfutnak mellőle s ők elmennek; vagy a fejedelem maga nyakon löveti őket és Bánfival összebékéllik rajtok. Ezek is valóságok; ha eljő vala, bizony praevaleál vala, de az Isten megfordítá vissza Ajtontól. Ez mind Isten csuda munkája lőn, *rednk sem tuda jőni, el sem tuda szaladni*, a fejedelem és urak megcsinálák a praesidiariusokat s azok fogák meg magok.“¹⁾

Igyekezett Bethlen Miklós az országgyűlésen is szót tenni a Bánfi Dénes érdekében, de sikertelenül.

„Sok hosszú tanácsok tartattak ennek a munkának fejeitől és ez a Béldi szállásán volt mindenkor és néha a Bánfi Zsigmondén; melyekben engemet felettébb is adhibeáltak azután következett

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet 409. lap.

nagy veszedelmekkel. Summa consultationis; mit kell Bánfival követni? Oda kell-e hozni és úgy kell-e vele jure procedalni? Én azt mondtam, hogy oda, mert nec conscientia, nec fama, nec consequentia, vel exemplum permittunt ut inauditus condemnetur, avagy csak elsikasszák. De úgy találák, hogy ha oda hozzák, bizonyosan megszabadul, a fejedelem lágy óhatatlansága, a fejedelem-asszony sirása, a maga dexteritása, eloquentiája és sok barátainak és a dolgot nem javalló embereknek vaksága által; hanem azt végzik: az ellene való vádak az ország előtt elolvastatván, ítélő mester pecséti alatt küldessenek el néki; adassék idő, hogy írásban feleljen meg, úgy de merito: hogy finalis deliberatiója és sententiája léssen. Én bizony sokáig vitatám, ut coram auditatur, de evincálának mindnyájan, hogy bizony nemcsak megszabadul, hanem a fejedelemmel úgy nyakaztat meg sok embert, mint a felső saeculumban Kolozsvárott Báthori Zsigmond cselekedett volt; melyet nem lehetett nékem is el nem hinnem ex magna personarum et circumstantiarum notitia et consideratione. Találkoztak, akik ettől az írás által való mentségtől is féltek, fogvatartásától is féltek propter eosdem respectus és csak elsikkasztását avagy a vádak neki küldését és mentségének meghallgatása nélkül való megsentíztetését javallották volna; de én a segéljével mondtam: ha legalább úgy írások által meg nem hallgatják, én reá nem voksolok és úgy hiszem, más is sok azt cselekszi. Ha törvény nélkül megölik, lelkek rajta. Az lőn azért a conclusum, melyet fejedelem, tanács, ország, tábla és minden akkor követte; szívében ki mennyire javallotta, azt ő tudta. Bethlen Pál öcsém bizony teljességgel nem javallotta és azt a voksot akarta mondani: hogy Bánfi Dénesben sok és nagy büntetést, nótát érdemlő vétek vagyon, tudom, de nem egyedül ő olyan, azért ha büntetni akarja az ország, az olyanokat is tegye melléje. Ezek pedig magok voltak az ő elméje és sokak ítélleti szerint, kivált *Teleki, Kapi, Beldi*. Ezt az urak tőlem bizonyosan megértvén, voksot tőle, noha ott ült, nem kérdeztek egyszer is, kivált utolszor. Bánfi Zsigmond, mint Bánfi, ad tempus a praesidensségből kiállá, substituálá a fejedelem Kapi Györgyöt.

Teleki concipialta a vádakat in punctis harminc, úgy jut eszembe és énvelem concipialtatának praefatiót a propositióknak, melyek között legelső volt a Bánfi Dénes dolga; arra a praefatióra csináltak volt azt a hirt, hogy én írtam volna a vádakat, de így vagyon, Teleki írta, nem én; ugyanis mit tudtam én akkor azokban a titkos dolgokban, a melyek a harminc vádak között találtatnak.“

„Bánfi Dénes levelesládáját hozák a Béldi szállására; nekem és Dániel Istvánnak parancsolák meghányását, de én a jószágok-ról való levelesládát teljességgel nem hánytam. A missilis levelek között találók a fejedelemnek a maga kezével írt egy levelét Bánfi Déneshez, melyben írja, hogy már bizvást nyuljon Örményeshez, mert Haller Gábornak elébb adatott (megölette). Oh Isten! né az Ábel vérét mint elé tudod keresni. Ez árta legtöbbet Bánfi Dénesnek és valljon nem-e nyomja-e ma is egy részről az Apafi nagy házat?“

„Teleki a fejedelemmel subscribáltatá és a nagyobbik titokpecséttel megpecsételteté a ligát és consequenter úr, főember statusokkal és az ország pecsétjével, vármegye, székely, szász, egy szóval mindennel, a ki ott status számban volt. Azután modo praefato elvivék a vádokat Bánfi Dénesnek és talán hatod vagy heted napra a mentséget elhozzák, melyet Pataki István professzorral (ki maga alumnusa volt és haláláig segélette) bizony szépen elaborált vala.“¹⁾

A szavazásnál sem csatlakozott Bethlen Miklós feltétlenül a Bánfi ellenségeihez. „Az én voksom — írja — ez volt: de rigore iuris (a törvény szigora szerint) nótát érdemel; mindazáltal az fejedelem és ország discrétíójára hagyom sorsát.“²⁾

Tipikusan erdélyi óvatos nyilatkozat volt, mely azonban Bethlen Miklóst még sem mentette meg a szemrehányásoktól és a lelki-furdalástól az igazságtalan akcióban való részvétel fölött.

„Melyet sokszor megbántam és az Istentől mai napig is bocsánatját kérem; noha azt az Isten tudja, hogy én ezt is és min-

¹⁾ Bethlen M.: Önéletírása. I. kötet 412. lap.

²⁾ Bethlen M.: Önéletírása. I. kötet 415. lap.

dent, amit ebben a tragoediában követtem, semmit Bánfi ellen való ráncorból, sem az énreám azáltal jöhető haszonért nem cselekedtem, hanem ex boni publici studio (a közjó iránti buzgalomból), per informationes in me excitato (a fentiekben említett információim alapján); et 2-do: ex metu non tam de mea persona (félelemből, nem a saját személyemért) [mert én bizony véle megbékélhettem volna, ut supra patet], quam de multis aliis, sollicitudine Apafi ne sit Báthori (mint sok másért és a nyugtalanság miatt, hogy Apafiból ne legyen Báthori), mely bizonyosan meglett volna, mint azután sokból meglátszik; mert ha Csáki nem sietett volna, halála után három órával érkezett Bethlenbe a fejedelemnek az urak hire nélkül neki adott gratiája; és mikor halála hírére meghozák, Baló László ezekben nem interessatus, másként a fejedelem-asszony belső kedves hopmestere, nékem, külön híván, ezt mondá: hodie lanienae civili supremam manum imposuisti (ma belháborúnak vetettél véget). Jaj mennyi ember holt volna meg!”

„Énnékem ugyan ebből öt pár kopónál több hasznom nem lőn; mert az urak felültetésének halála után, hogy Örményest kérem, ők megszerzik a fejedelemtől, mert megvallják, hogy én legtöbbet szolgáltam és ha én nem lettem volna, ők nem tudom most hol volnának; ezt igazán is mondták, de a többiben hazudának, nékem semmit sem adának, melyért Istennek hála az én részemről. Ők pedig a Bánfi Dénes keresett jószággaival együtt (nagy kegyességnek tartván, hogy az ős jószági intacte a fiaknak maradjanak) felosztóznak, úgymint: a fejedelemnek Gyalu, Örményes juta, de Gyalut fiának visszaadá, Örményest Bánfi Zsigmondnak pro tizenöt ezer forinton eladá, Visát Kapi, Köbölkutat Székely László, Batizt Naláczi, Szokolyt Csáki, Libátont Kornis, Korod-Szent-Mártont Nemes János, Gernyeszegi, nagy Sarmasági successiót Teleki, ezer tallért Daczó János stb. ki ezt, ki amazt, a melyeket én nem tudok; Beldi a peres Szinyén kívül semmit sem kívánt, sőt azt mondotta, hogy ha szárnyán vinne is valamit a Bánfiéből, lerázná; mégis ő és én lakolunk majd idehátrább érette.“¹⁾

¹⁾ Bethlen M.: Önéletírása. I. kötet 417. lap.

Az a mód, ahogy a megnótázott Bánfi Dénes birtokait az urak — a fejedelmet sem véve ki — maguk között feloszták, eléggé bizonyítja, hogy nem a „publicumot“, (a közjót), hanem elsősorban a „privatumot“ (magánérdekeiket) „forgatták elméjekben.“

„Így lőn vége Bánfi Dénesnek Teleki Mihály factioja miatt, — írja Cserey Mihály — aki noha sok excessusokat cselekedett, a melyekért méltó lett volna ugyan megrántani a zabolát szájában, s egy kevésség leültetni s megismertetni magával magát, melyet is egy ország könnyen véghez vihet vala; de megöletni, még pedig hóhér keze által, kereszténység ellen való dolog lőn. És az ő halálával felfordula az erdélyi szép békeség, s minden rossz dolog következék, s valakik az ő halálában részesek valának, egymás után mind szerencsétlenül járanak, sőt a mennyi gonoszakarója s irigye vala életében, annyi szánója s kerülője lőn holta után, s az egész ország nagy kárával tapasztalá meg annak az embernek veszedelmét.“

Béldi Pál tragédiája.

„Bánfi Dénes halála után — mondja tovább Cserey — Teleki Mihály kezére vette vala a gyeplőt, de mégis nem folynak vala minden dolgai úgy, mint kívánja vala, mert *Béldi Pál* nagy okos úr levén, nem engedi vala meg; *Teleki Mihály azért minden practicáját arra kezdé fordítani, hogy Béldi Pált is eltehesse láb alól.* Alattomban azért azt kezdé vizsgálni, kik volnának gonoszakarói. Eszében veszi, hogy a Bethlen urak közül Bethlen Gergely, Bethlen Farkas és Elek neheztelének Béldi Pálra a bethleni jószágért, mely iránt processust is indítottak vala Béldi Pál ellen, de semmi igaz jussok nem levén hozzája, bele sülének; Mikes Kelemen pedig, a ki szívvel-lélekkel keresé vala magának a promotiot, s kívált a székely natio között becsületet akar vala szerezni, de Béldi Pál miatt, nem férhete hozzája. Ezekkel azért egybeköté magát, s azon tanácskoznak, miképen ejthessék meg Béldi Pált. Így reménlik vala a Bethlen urak, hogy a bethleni jószágot elkaphatják; Mikes Kelemen pedig a Béldi Pál romlásából magának uraságot kaphat. Úgy is lőn.“

„Mikor már Teleki Mihály Béldi Pál ellen is megcsinálta vala némely uraknak elméjét, mesterségesen rá vevé azokat, hogy a fejedelem előtt deferálnák; mert ha ő hozza elé a fejedelemnek, csak azt gondolná a fejedelem, hogy ráncorból cselekszi s nem lesz olyan foganatos a vád; de csak ők kezdjék el, annakutána ő is minden tehetségével toldani fogja. *Bethlen Miklós* még akkor ifjú ember vala ugyan, élvén az atyja, az öreg Bethlen János, de *már is nagy tekintetben vala az egész ország előtt az ő nagy tudományáért s eszeért és sok országokban való járásaért s experienciájáért;* kinek is nagy elméjét Teleki Mihály látván, s megértvén azt

is, hogy mind Bethlen János, mind a fia Bethlen Miklós Béldi Pálnak kedves emberei volnának, és gyakorta az országgyűlésében, kivált mikor a magyarországi causa előfordulna, melyet Teleki Mihály igyekezék vala promoteálni, Bethlen János és Bethlen Miklós bölcs discusússokkal s voxokkal az egész ország elméjét a magok teczésére hajtanák; járulván az is hozzája, hogy a több Bethlen urak is, noha egy familiából valók volnának, Bethlen Miklóst gyűlölnék, melyre maga is szolgáltatata alkalmatosságot, mert *a maga nagy elméjét kelletténél inkább becsülvén s másokkal is becsültetni akarván*, a többi Bethlen fiakot, kiknek esze nem érkezik vala a Bethlen Miklós elméjéhez, contemnálja (lenézi) vala; azért elvégezzék, hogy Bethlen Miklóst is Béldi Pállal együtt megejtsék.“

„Nem vala sem Béldi Pálnak, sem Bethlen Miklósnak annyi vétke is akkor, mint a mai született gyermeknek, azt maga is tudta nagyon jól Teleki Mihály és a több társai; hanem a volt politicájok benne, hogy a fejedelem előtt vádolják el, és megfogatván, annakutána a minemű conditiókkal (feltételekkel) ők szeretik, úgy bocsássák el. A conditiokat, ha megtartja Béldi Pál, csak egy váz leszen mind az országban, mind a fejedelem udvarában, és így Teleki Mihály a mit akar, azt viheti véghez a fejedelemasszony által a fejedelemnél; ha pedig a conditiok ellen valamit cselekeszik Béldi Pál, úgy osztán nyilván az ország előtt vádolhatják s meg is nótáztathatják; különben is *tudván azt, hogy Béldi Pál azt a rajta esett méltatlanságot semmiképen el nem szenvedj, hanem bosszút igyekezik érte állani, s akkor jó alkalmatosságok leszen, végső veremben ejteni*. Ez a gonosz istentelen ördögi practica, melynél nagyobb Erdélyben soha nem volt, szerencsésen succedála, mert Isten a mi bűneinkért már közelíti vala azt a veszedelmet, melyben ma nyögünk, s azért engedé meg, hogy az igaz hazafiai, a kik eszekkel, tanácsokkal a szegény hazát tudják vala gubernálni és a jövőendő nyomorúságot praevideálván, attól Isten után megoltalmazni, elessenek a szegény haza mellől, a Teleki Mihály factioja pedig lábra kapjon, mely miatt fejedelem, ország, szabadcság, törvény, békeség, egy szóval minden jó kivesze Erdélyből, s minden ki-

BÉLDI PÁL

gondolható inség, háborúság következék helyében; s a mi legkeservesebb, azok az igazi hazafiai e mai napig is árulók neve alatt fekszenek koporsójokban, s a posteritások is oda vagyon majd többre; a kik pedig ezt a hazát elveszték s sülyeszték, azok boldogulának, uralkodának sok esztendőig.“

Telekinek az a taktikája, hogy a neki alkalmatlan emberen igyekezett valami méltánytalanságot elkövetni, hogy azután, ha az felhorkant, lecsaphassanak rá, sajnos, iskolát csinált azóta Erdélyben.

Teleki Mihálynak a Béli Pál és Bethlen Miklós 1676-iki elfogatásában való szerepe azonban ennek dacára sem volt oly nyilvánvaló, mint a Bánfi Dénes elbuktatásában. Míg Cserey Mihály a fentiekből kitetszően, ezt is egyenesen és kizárólag neki tulajdonítja, maga az érdekelt Bethlen Miklós már enyhébben ítél róla.

„Volt-e akkor ez a malitiája Telekinek, és ezután is, amikor a mi fogságunknak, ha authora (szerzője) nem volt is, de consentiált (egyetértett vele), én nem állítom, de bizonyos, hogy ezen az úton hága a szerencse kereke tetejére, a mint azt a dolog bizonyítja.“¹⁾

Teleki a közvélemény előtt igyekezett úgy tüntetni föl a dolgot, hogy ellene és a fejedelem ellen Béli Pál ugyanolyan ligát szervezett, mint két évvel előbb Bánfi Dénes ellen. Ezt nem volt nehéz elhitetnie, mert a köztudat s főként Bánfinak a nagy csapás után ismét magához térő rokonai és barátai amúgy is Béliében látták a tragédia okozóját. Ilyen úton azután sikerült Telekinek, ha nem is szimpatikussá, de legalább érthetővé és kevésbé ellenszenvessé tennie a fogamatba veendő lépéseket Béli Pál és Bethlen Miklós ellen, ki ellen az volt az egyetlen vád, hogy „Béliének esze, pennája, kardja, mindene“.

„Fogarasba menő útjából írá nekem Teleki — mondja Bethlen Miklós — hogy őrla tanácsot tartottak, végezést végeztek, hanem Isten s egymáshoz való kötelességünkre kér, tudósítsam. Én írtam, hogy én bizony ebben semmit nem tudok, nem is tudtam, nem is lehetett semmit tudni, a mint a dolog vége megmutatja. Bethlen Gergely, Daczó, Mikes, Székely László tojománya volt az

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 449. lap.

egész dolog. Két vagy három nap múlva hozzák a fejedelem commissióját, melyben parancsolja, menjek Fogarasba, s olyan dispositióval hagyjam házamat, hogy *követségbe küld*. Elmenék Szent-Miklósról Fogarasba és mint tiszta csendes lélek dolga, nemhogy félttem volna olyantól, a mi esék rajtam, még örültem, gondolván, hogy engem a magyar dolgok végett küld valahova. Megtudám a dolgot és ahhoz képest disponálék házamról.“

„Nagy-Sinken Macskási Boldizsárral összetalálkozám, hát őneki is éppen olyan tenorú commissiót vittek (mert őtet is meg akarták fogni).“

„Bémenék Fogarasba, szállék Gyulai Tamás házához. A fejedelem a tanács urakat odagyűjtette volt; az atyám oda nem jöhetett, halálosan kínlódott a vízi betegségben Keresden; ott vagyon Bethlen Gergely, Mikes Kelemen, Daczó János, Én, Macskási. Felmenék udvarhoz és mindjárt a fejedelem asztalához marasztának ebédre engem és Bédit is; még őnéki szállást is, hogy már tisztességeért mindenkor, a Bánfi Dénes halála után kiváltképen a várban adtak, úgy most is. Embert mordabbul nézni soha sem láttam, mint a fejedelmet ezen az ebéden; az egy pohár köszönésen kívül (azt is erővel), egy szót sem szólott Bédinek s nekem. Keveset s hamar evénk, felkele s béméne a maga házába, csak azon mord és hallgató ábrázattal. Bédi csakhamar térdet hajta s kijövének. Rosszúl tanították a comoediás mesterek szegényt personája actiójára. Bédi észrevette, hogy bizony haragszik ráá, mert éppen mellette ült mint első vendég, jobb kéz felől, ellenben elől Bethlen Gergely, úgy mint coryphaeus; vele is beszélt a fejedelem csak. Ha bolond nem voltam volna, ha a lelkiismeret vádolt volna, bizony észrevehettem és el is szaladhattam volna; de legkisebb félelmes gondolat vagy gyanú sem ütközött elmémbe, csak a követtség reménységével, örömevel voltam teli.“

„Kijöven a fejedelem elől, Bédi méne a szállására, a mint a belső várba kívül bemennek, a jobb kéz felől eső kerek bástyába. Én menék Telekihez, ki azon kapú felett való felső rend házakat bírja vala. Úgy tetszik, még asztalnál ül vala; mind ő s mind

a munkában conscius (beavatott) vendégi jobban tudták personájokat ágálni a fejedelemnél, legkisebb gonoszt sem tudék észrevenni, szinte úgy tractáltak, mint azelőtt és ott töltém az időt egy darabig.

• Osztán ki akarván menni a szállásra, gondolám, hogy Béldit megudvarlom, minthogy régen nem láttam volt és osztán vacsorára a szállásomra megyek. Odamenék és nagykábulva találom; lők ott egy keveset és osztán kimenék a szállásomra s eslve felé lévén, 6 órakor vacsorálni ülék; és szintén bárányczimert salátával eszem vala. Ihol jó Daczó János, Pasko Kristóf bé a házba s mondják, hogy magános, különös beszédjek vagyon velem. Menék a kis oldalkamarába vélek s mondának igen szomorú, majd könnyező (mert nekem jóakaróim voltak) orcával: a fejedelem kegyelmednek azt parancsolja, hogy kegyelmed Fogarasból addig el ne menjen, míg bizonyos dolgokról a tanácsnak számot nem ád. Én felelém: semmi számadásra való dolgomat nem tudom, de jó szívvvel számot adok mindenről, csak értsem micsoda. Mondának: mi nem tudjuk, az urak megmondják. Ezzel elmenének. Kikísérém őket a pitvarajtóig és visszamenék, senkinek semmit sem szólván; leülék az asztalhoz és az elhagyott báránycimer-darabot enni kezdém, kínálván a gazdákat is, hogy egyenek. Két-három falatot sem ehetém, hát nagy zergéssel, tumultussal 100 vagy 150 német s magyar gyalog körülveszi a házat; ajtót ablakot eláll. Lármája esik a cselédnek, Gyulai Tamás gazdának s mindennek: mi dolog, mi dolog? Én mondtam nekik: semmi nem egyébb, hanem csak engem fognak meg, ti ne féljetelek. Azonban bejőve a fejedelem német gyalogi kapitánya s mondja németül nekem: menjen bé a várba, mert az az ordere; rab vagyok. Én mondtam: immár akár csak a vacsorát végezzem. Felele: nem lehet, menjünk el. Kérék én egy pohár bort, köszöntém a gazdára: Isten kegyelmedhez Gyulai úr és jó éjszakát. Ő szegény elhámulva mond: *ez a nemesi szabadság?* Megivám, felkelék, bevezetének nagy sereggel, lármával a várba s tevének a vicekapitány házába. Cserey János,¹⁾ emberséges ember vala ez és lakása éppen Teleki szállása alatt vala. Béldit is azalatt arestá-

¹⁾ A történetíró Cserey Mihály édesatyja.

lák a maga szállásán. Ez lőn 23. aprilis anno 1676, estve 7, 8 óra között. Nekem ekkor se jót, se több rosszat nem mondának. Cserey kinála vacsorával s evém, ágyat is vettete, melyben 12 óráig semmit, de azután jól aluttam viradtig Isten csuda kegyelméből.“

„Kérem másnap Csereyt: szóljon én szómmal az urakkal, hadd lehessek szemben vélek, jelentsék meg, mivel vádoltatom, hadd tudjam mivel menteni magamat. Teleki, Kapi, Rhédei azt mondták, a fejedelemtől féltekből: nem lehetnek nyilván szemben velem, hanem a Cserey szállása pitvarába szolgál nélkül lejőnek és ott beszéllenek velem: de nekem semmi realitást nem mondának, sem vétkemről, sem szabadulásomról, hanem hogy ők azon lesznek, hogy megszabadítsanak. Azonban intettek, kényszerítettek arra, adjam ki Béldi dolgait. Én mondtam: bizony én semmi dolgot nem tudom, a minthogy nem is tudtam, nem is volt, mint osztán megvilágosodott.“¹⁾

Bethlen Miklós elfogatásának talán kissé terjengősen ismertetett részletei élesen bevilágítanak az akkori megromlott közállapotokba.

A Bánfi Dénes lefejeztetése is politikai gyilkosság volt. Bánfi-ban azonban sokan Bécs exponensét látták s elgáncsolásával a bécsi politikának útját is be akarták vágni. Legalább is másodlagosan ez volt a céljuk. Mert azt le nem moshatni Telekiről és kortársairól, hogy Bánfi elleni akciójukban a főmozgató ösztön a féltékenység, irigység, hatalomvágy és kapzsiság voltak, mely csúnya szenvedélyeiknek bőszeges kielégülését remélték a Bánfitól elragadott pozíciókban és vagyonban.

Béldi Pál és Bethlen Miklós 1676-iki elfogatásának azonban még másodlagos politikai célja sem volt. Egyszerűen megalázni, megtörni, akcióképtelenné tenni akarták őket.

S hogy ezt megtehették s az ország két legtekintélyesebb főurát vád nélkül el lehetett fogatni s évekig börtönben lehetett tartani, ez világosan mutatja, hova sülyedt a szabadságjogaira nemrégiben még oly büszke Erdély közelete.

Hogy tényleg semmi reális okuk nem volt a Béldi és Bethlen

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet 451. lap.

Miklós elfogatására és az egészet minden pozitív vád nélkül vették foganatba, azt világosan mutatja az az elbánás, melyet a két főúrral közel egy esztendeig tartó fogarasi rabságuk alatt tanúsítottak.

„Először szép szabadságban tartottak; kapitány, porkoláb, predikátor, borbély bejárt; ebédet is sokszor velem ettek; vásárnap a várbeli templomba magával Csereivel mentem a predikátiora, de Béldi soha egyszer sem; tentám, papirosom, könyveim voltak, supplicatiót fejedelemnek, leveleket uraknak s akárkinek írtam, más is, aki akart, választ írhatott, a feleségem megküldötte, beadták igazán, de ezt az ördög megsokallá. Én ugyan már valami hasznos munkához kezdtem vala, de egyszer úgy tetszik, rabságom hatodik vagy hetedik hetiben, elvevének tentát, pennát és minden társalkodást, a feleségemmel való correspondentiát; hagyák kezemben csak a könyveket és az inast, hogy bennháljon; konyhára neki járni, meg a Béldi inásával és másokkal is társalkodni a várban szabad volt akárhol, de én a templom elfogása után a küszöbön sem léptem ki szabadulásomig. Egyszer talán Béldi requisitiójára a predikátor Szekeresi, szép nyári nap s idő lévén, a várbeli kut árnyéka alatt predikálott, melyet Béldi is, annak az én soromnak a végén lévén szállása, az ablakról hallgatott. De ezt a kapitány többször nem cselekedte.“

„Nem lőn ez eddig elég a sátánnak, hanem juliusba *vasba verének* mind engem, mind Béldit, melyet mind viseltem novem-berig; bizony keserves volt kivált benne hálni, nadrágot s gatyát fel- s levenni; ezt a mesterséget ugyan inasom a raboktól megtanulván, engem is megtanított rá és megszokván, könnyen vetkeztem, öltöztem, ruhával este betekertem s jól aluttam. Ha mesterkedtem volna, kivált a jobb lábamat ki is vonhattam volna belőle, de attól féltem, hogy osztán nem vonhatom olyan jól fel és osztán nagyobb rossz jó ki belőle; bizony sirtam először miatta, de osztán Isten megerősíte, mind járást, aluvást megszoktam benne.“¹⁾

„Bocsátottak el in anno 1677 *ultima martii* tizezer tallér kezesség és *erős reversális* alatt, mely reversálist ez az ifjú Apafi

¹⁾ Bethlen M.: Önéletírása. I. kötet 459. lap.

APAFY MIHÁLY fejedelem

fejedelem adott nekem vissza nem régen, a leveleim között vagyon; szabadulásomról való grátiáját a fejedelemnek Teleki és Naláczi István hozák meg a rabházba és Teleki a többi között mondta: bár anyjának tartsa kegyelmed a fejedelemasszonyt és nem szabadulását, hanem életét is ő nagyságának köszönje.“

„Micsoda szörnyű veszedelemben forgottam légyen, azt megírom szükséges mindenek tanuságára és az Isten dicsőségére.

1. A fejedelem első furiájában akart meglövöldöztetni mind engemet, mind Bédit még Fogarasba menő utunkban és hogy Madarász Mátyást el is rendelte volt executornak, de erről elverték mindenek felett Teleki és a fejedelemasszony.

2. Mikor megfoglak estve, Mikes Kelemen és Bethlen Gergely azon voltak, hogy csak ölessen meg a fejedelem, ők készek, kezeket fejünkre tévén, reánk esküdni; a fejedelem rá hajlott, a fejedelemasszony és a tanács urak nem engedték meg; Bédi azt állította, hogy már a koporsót is csinálták.

3. Vinczről írt a fejedelem Daczó instántiájára, hogy megöljenek. A fejedelemasszony megtudván, Szeredahely tájkától vitték a levelet postától vissza. Ezt Daczó nem tagadta Bédi részéről, de azt mondta, engem nem írtak volt a comissióba, legalább ő engem s az atyámat soha sem vádolt; melyeket ugyan én hittem s hiszem ma is, de az bizonyos, hogy odalettem volna én is.

4. Radnótról írt a fejedelem; ez olyan titkon volt, hogy a fejedelemasszony meg nem tudta, hanem elhozták Cserei kapitánynak; de a fejedelemasszony, mikor elment Fogarasból, életére parancsolta volt, hogy ha százszor is parancsolja a fejedelem, végbe ne vigye, hanem küldje a fejedelemasszonynak a comissiót; azt követte és a fejedelemasszony postán hívatta Telekit, az urakat, s úgy marasztották meg nem csak a mi, hanem a Cserei életét is. Ez bizonyos. Azután többször nem volt eféle, dicsőség az Istennek; hanem egyszer a fejedelem visszajövéen Fogarasba, ittas korában tréfálódni kezd s mond: nosza ijesszük meg ezt a két rabot, hogy elülük a fejüket. Tophaeus udvari predikátor mond rá: Igen is, mert a csuprot vagy üveget úgy jó próbálni, hogy az ember ejtse

ki a kezéből; hát ha a tréfa mellett valami nyavalya találná ijedségben, a gutta vagy mi etc? Ezt nekem Tophaeus maga beszélté azután.“¹⁾

Béldi Pál tragédiájának további részletei eléggé ismereteseek a történelem lapjairól.²⁾

A méltatlanul elszenvedett fogarasi rabság nem tette Béldit csendes emberré. Tovább is kitartóan ellenzé Telekinek a bujdosókat pártoló beavatkozási politikáját s mint az összes székely hadak főgenerálisa, igyekezett maga köré vonni nemcsak barátokat és párthiveket, hanem fegyveres erőt is. A kellő fellépés időpontját azonban éppen úgy elmulasztá, mint Bánfi Dénes. A nyílt belháború provokálásától és megindításától hazafias érzülete huzódozván, időt engedett a fejedelemnek és Telekinek haderejük összehívására s a Béldi mögött tömörült székelység sorainak megbontására. Béldi háromszéki táborra „csak eloszlék, még csak orra vére sem ment senkinek is“. Ekkor 1678 januárban a fejedelmi seregek reácsaptak s Béldi és főbb társai csakis a portára való futásban találtak menedéket.³⁾

Bethlen Miklós azonban „mint a nagy szélvészese hajótörésből kivetődött ember“⁴⁾ okult a szerzett tapasztalatokon s mint írja: „rabságom után én Béldivel társalkodni sem merék oly móddal“.

„Azelőtt is engem Béldivel minden ok nélkül kopóláncra vetének, hátha most ő peczkelődik, soha bizony el nem hiszik, hogy complex (büntárs) nem vagyok, el kell vesznem nagy ártatlanul miatta és ezeknek nagy gonoszsága miatt. Megyek, én Istenem, taníts meg! Feltevém magamban, ha a fejedelem comissióját hozzák, hogy udvarhoz menjek, bizony nem oda, hanem noha nem Béldihez, de bizony harmad helyre valahová elmegyek és elvonom magamat. Azonban házomnál sem leszek, hogy ott ne foghassanak meg.

¹⁾ Bethlen M.: Önéletírása. I. kötet. 464. lap.

²⁾ Deák Farkas: Uzoni Béldi Pál. Budapest. Franklin. 1887.

³⁾ Kőváry László: Erdély Történelme. V. kötet. 152. lap.

⁴⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet 471. lap.

Feleségemnek és cselédemnek sem mondom meg, hogy hová megyek, hanem mást mondok, mást cselekszem.“¹⁾

Mikor tehát a Béli „motusa“ megindult, előbb vadászat és rokonlátogatások ürügye alatt ide-oda bujkált Erdélyben, mikor pedig a nyílt polgárháború kitörőben volt, Szebenben huzódott meg, míg a vihar elült, újabb bizonyítékát szolgáltatva ezzel körültekintésének és bölcsességének.

„Elnézvén és keseregvén én ezeket, menék Keresdre az atyámhoz, ki már ab uno extremo ad aliud, vizibetegségből szárazbetegségbe, hectica astmába etc. esett vala; beszéltünk, sopánkodánk, hogy bizony soha közöttük szárazon meg nem maradunk. Teleki, Rhédei a sok hamis ember ellen, a nyavalyás, mindent hívó, s minden rosszra rávehető fejedelem alatt meg nem oltalmazhat; míg hírekkel léssen, vagy kedvek ellen is feladnak rajtunk, mint régen a maga házánál, Báthori Zsigmond idejében, Abafáján, Gyulai Pál cancelláriuson, vagy megfognak, elhurcolnak egy várba, mikor és mint szabadulunk meg, javacskáinkat is elpredálják etc. Hanem menjünk le Szebenbe, a dolog végéig legyünk ott; vagyon mind az atyámnak, mind nekem régen tartott pénzes szállásunk, nemcsak szín, hanem valóság; az atyám betegsége, doktor, patika, az én feleségem betegülőfélben vagyon, napját nem tudja; kórbetegnek és olyan terhes személynek az ilyen háborúban senki sem vetheti vétkül, ha a mezőről városba megyen. Urunk és hazánkhoz való kötelességünket sem sértjük meg: senki ezért meg nem nótázhat. Azonban 50—60 katona nyakon nem követ; ha ott arrestálni akarnak, nem léssen olyan mohón; mentségre, buvársra, szaladásra, vagy jóakaróink törekedésére és oltalmazására léssen időnk. *A szász sem ki nem ád, sem meg nem fog, sem magyar-nak ott megfogni nem enged tanács nélkül.* Ezt concludálók.“²⁾

Szomorúan jellemző az akkori erdélyi oligarchia egymás elleni gyűlölködésére és arra, hogy az igazságot és a köztekin-télyt mennyire semmibe vették már, hogy Bethlen Miklós és bölcs

¹⁾ Bethlen M.: Önéletirása. I. kötet 483. lap.

²⁾ Bethlen M.: Önéletirása. I. kötet 492. lap.

édesatyja csak a szászok földén érezték magukat biztonságban. Viszont becsületére válik a szászok törvénytiszteletének, hogy e fejvesztett időben is az volt a közmeggyőződés, hogy ott, hol ők kezelik a közhatalmat, a törvényes formák nélkül senkit elfogatni nem lehet.

Minden óvatossága dacára sem kerülheté el azonban Bethlen Miklós, hogy a Béliivel való régi barátsága ürügyén legalább meg ne sarcolják.

„A Béli Bodolán felfogott levelei között egynehányat az én levelemnek hittek lenni; a kik hányták, Baló László s nem tudom, ki volt a társa, reá írták: Bethlen Miklós levele és engemet evocáltattak nála; sőt a jószágomat is kérni kezdték a fejedelemtől, ez is adni s igérni. Osztan Teleki a fejedelem s fejedelemasszonyok és abban engemet előre sententiázó tanácsba elé vitte Rhédeivel együtt sok nekik egyszermászor írt leveimet és egymás mellé tévén, világos lett, hogy nem az én leveleim, az minthogy nem is az volt; úgy nem perlének, de mégis vonának rajtam a fejedelem számára fl. 1000, az öcsém Bethlen Pálon fl. 2000, a mostoha anyámon fl. 4000 istentelenül. Én rajtam is kettőt akartak vonni, de Teleki s Barcsai Mihály szerzette le felét.“¹⁾

Béli Pál Konstantinápolyból igyekezett ezalatt az Apafi-Teleki rezsimit megbuktatni. A török elég szívesen fogadta Béli, mert remélte, hogy ellenfejedelmet kap benne s vagy ő, vagy Apafi, vagy mindketten dús ajándékokkal fogják majd megkörményezni azért, hogy mellettük döntsön.

Béli a töröknek ez az inkább kapzsiságból mutatott jóindulata megtévesztelte és komolyan remélte szegény, hogy sikerülni fog török segítséggel orvosolni az erdélyi bajokat.

„Azon kérnék alázatosan a török császárt — írja Cserey Mihály — méltóztatnék az erdélyi dolgokban belé tekinteni, s bizonyos meghitt emberét oda küldeni, ki által a dolgokat fundamentaliter megvizsgálván, és úgy találván, a mint ők mondanák, meg is orvosoltatni; mert ha hatalmas császár elszenvedi, mind az országot elvesztik rövid időn, mind a fényes Portának bajt és

¹⁾ Bethlen M.: Önéletirása. I. kötet 504. lap.

búsulást szereznek azok a nyughatatlan elméjű emberek. A Diván-ülő vezérek nagy attentióval s szánakodással hallván az urak propositióját, jó reménység alatt szállásokra küldék, megparancsolván keményen, hogy máshová ne folyamodjanak, hanem mivel hatalmas császár köntöséhez ragaszkodtanak egyczer, továbbra is constanter a mellett maradjanak, mert minden bizonnyal hatalmas császár az ő igyeket megtekinti, s igazságot szolgáltat.“

„Erdélyben pedig, minekutána Béldi Pál a Portára való menetelét Telekiék megérték, igen megijjedének rajta; azért a fejedelmet rávevék, hogy mindjárt követeket küldjön a Portára, és mivel tudták, hogy ha discussiora (megvitatásra) kél a dolog, ők bizony succumbálnak (alul maradnak), Béldi Pálnak pedig igazsága lévén, triumphál, tudván azt is, hogy *a török Portán, akinek több pénze van, annak van nagyobb igazsága*, azt is jól tudták, a befutott uraknak kevés pénzek vagyon: a fejedelmet arra doblák, hogy *ne kimélje a pénzt*, hanem életéért s fejedelemségéért a mie van, adja oda, azután ha megállapodhatik, többet kereshet az országból; sőt az országot is egybegyűjtván, és proponálván, mely nagy periculumban (veszedelemben) forgana mind a fejedelemség, mind az ország, a Porta excontentatiojára (jólakatására) ne sajnálják contribuálni (adózni), mintsem Béldi Jörökkel, tatárral bejöjjön s az országot elpusztítsa; most is keservesen érzi a haza Kemény János, Barcsay Ákos competentíája miatt mennyi pusztulás, rablás ment végben az országban. *Nem vala már senki a ki merjen szólani*, hanem mindnyájan rá hajlanak, és csakhamar kétszáz erszény pénzt (ötszáz tallér szokott lenni egy erszényben) egybegyűjtván, sok egyéb fejedelmi ajándékokkal a vezéreknek és azok tiháinak, expediálák követségre Béldi Pálnak halálos ellenségeit (mert Teleki Mihály tartván a kitudjától, nem mer vala a Portára menni) Bethlen Farkast, Mikes Kelement, Szilvási Bálintot; és hogy láttassék, mintha az egész ország akaratából volna a követség, az Universitas részéről is adjungálának egy szásztt, Enyedi Gált, Megyesről.“

A török erre kapzsiságában hitegetni kezdte Béldiéket s a nagyvezér Cserey szerint ezt mondta nekik:

„Ihol látjátok, az erdélyi fejedelem kétszáz erszény pénzt küldött hatalmas császárnak; ígérjetekek ezért bár csak hetven erszény pénznél többet, esküszöm a nagy Allahra, tietek lesz a fejedelemség, és mindjárt megparancsolom a végbeli basáknak, hogy fegyverrel bevigyen benneteket, s Apafit vagy elfogja s ideküldje, vagy kikergesse az országból.“ Csáki Lászlónak teczék vala a dolog, és ha rajta állott volna, vagy a fejedelemséggel ötet kínálják meg, nem gondolt volna az ország költségével, mindjárt megígéri vala. És mind ő, mind a többi, kezeket felemelvén úgy kénszerítik vala Béldi Pált (átallátván már hogy a Porta másnak közölük nem cedálná a fejedelemséget, hanem Béldi Pálnak), hogy szánja mind magát, rab feleségét, fiait, mind őket, mind hazáját, mind a több urakat, fő embereket, kik vele egyetértvén, Erdélyben maradtanak s periculumban forganak; ígérje meg a hetven erszény pénzt. Sőt maga is a főlovászmester, tudván már, hogy *pénz nélkül meg nem jorr a dolog*, alattomban izent Béldi Pálnak, ígérje meg mindjárását, s ha nincs pénze, ő mindjárt ad kölcsön, azután ha Isten boldogítja, fizesse meg. Senki Béldi Pált nem okozhatná jó lélekkel, ha annyi szenvedései s méltatlan vexátioi után, melyeket Erdélyben szenvedett Teleki Mihály miatt a fejedelemtől, és már hazájából kibujdosván, feleségétől gyermekeitől elszakasztatván, minden jóvaitól, jószágától megfosztatván, idegen pogány országra exulálván, életeért s szabadulásaért, mikor tudta, hogy ha ő több pénzt nem ígér annál, a mit a követek vittének Erdélyből, rabságra vetik, a fejedelemségen kapdosott volna. De olyan megnyomorodott s megszorult állapotában is, amint azelőtt mindenkor, úgy most is a maga jóvánál feljebb becsülvén hazája közönséges jóvát, semmiképen a vezér kívánságának nem annuála, hanem azt felelé: „Én sok méltatlan szenvedések után, a melyek hazám szabadságának oltalmazása miatt estenek rajtam, noha keresztény királyokhoz s fejedelmekhez elmehettem volna, a kik talám az én igaz igyemet kezekre vették volna, hogy hatalmas császárhoz hűségemet contestáljam, kinek hittel vagyok obligatus, nem másuvá, ide jöttem, s hatalmas császár köntöséhez folyamodtam, bízván igazságomban.

Ide jövelemnek pedig a volt oka, hogy hazám terhét könnyebbítssem, s megromlott szabadcságát hatalmas császár gratiájából felállítsam, nem pedig hogy a szegény hazát még nagyobb költséggel terheljem, s a fejedelemséget pénzzel vásárooljam, mert nekem, ha pénz nélkül adnák is, nem kell. Azért hatalmas császár cselekedjék úgy, amint jónak teczik szemei előtt.” Hamisan hát s istentelenül írták be a calendáriumban Teleki Mihály parancsolatára, hogy Béli Pál pártot ütött a fejedelem ellen, s a fejedelemséget sollicitálta a Portán; ha kellett volna, bizony előtte volt, s bolond volt nyavalyás, hogy nem kapott rajta. Mi hasznát vevé, hogy a publicumot forgatá. Qui communitati servit, nemini servit. A publicumot sem állíthatá fel, s a maga privatumának is nyaka szakada miatta.“¹⁾

Béli Pál tragikus sorsa szomorúan igazolja Cserey Mihálynak azt a mondását: *„Jobb, hogy az erdélyi kutya egyen meg bennünköt, mintsem idegen ország jó akarata szoruljunk”* Szegény Béli Pál keservesen tapasztalta önmagán, hogy milyen kétes értékű az idegenek jóakarata.

A török azután is igyekezett Béli felhasználni arra, hogy tőle való féltükben megzsarolhassa Apafiékat:

„Mikor rabságban volna is, egynehány ízben offerálták Béli Pálnak a fejedelemséget; maga is a Scerlet sokszor megizente: pénzért tették rabságban, pénz nélkül bizony ki sem bocsátják, ne bolondoskodják, ígérjen pénzt, hiszen nem a magáét adja, hanem az országét. Soha rá nem veheték a nagy jó lelkű igaz hazafiát, míg utoljára a sok bánat keserűség miatt a guta megüté s meghala hirtelen, ott is temeték el közel Galatához. A több társai pedig ki egy, ki más uton kiszabadulván, haza jövének. Egy Körtövély nevű vizslája volt, kit még fogarasi fogságában is láttam mellette; mikor a szegény úr megholt, a temetésénél egy hétig mind ordított, mert *sok kutyaiban több hívség van, mint sok gonosz emberebben.*“

Bethlen Miklós úgy tudja, hogy Telekiéknek az összegyűjtött pénzzel sikerült nemcsak elgáncsolni Béli törekvéseit a portán és őt magát elzáratni a Jedikulában, hanem nekik, illetve az ő portái

¹⁾ Itt nem nagyon következetes Cserey Mihály.

követüknek, Székely Lászlónak tulajdonítja Bethlen a Béli hirtelen halálát is, mondván, hogy „Béldit megégetteté.”¹⁾

Bánfi Dénes és Béli Pál, tekintélyes és tehetséges, gazdag és hatalmas férfiak voltak, kik jobb sorsra voltak érdemesek, mint amit hazájuk nekik juttatott. Bánfi németbarát, Béli törökpárti volt; mindketten azonban elsősorban erdélyi politikusok voltak, kiknek nem a német vagy török barátság, hanem az önálló Erdély volt a politikai ideáljuk. Bánfi tehetségesebb és erélyesebb, de kevély és erőszakos, Béli szelid, önzetlen és jólelkű, de túlérzékeny, nem eléggé óvatos és határozatlan volt. Tragikus bukásukból jellemzően vonja le Cserey Mihály ezt a tanulságot:

„Ha magyar vagy és sokáig élni akarsz, okos ne légy, vitéz ne légy s pénzed se legyen sok.”

Hogy Csereynek e rezignált mondása mennyire talált az erdélyi közállapotokra, bizonyítja az is, hogy az okos, tanult és tehetséges Bethlen Miklóst is következetesen mellőzték minden fontosabb pozíció betöltésénél, bármily óvatos magatartást tanúsított is Béli mozgalmakor s bármennyire előmozdította is Teleki szándékait Bánfi Dénessel szemben, kinek fia, Bánfi György, — talán éppen az atyján elkövetett igazságtalanság kiengeszteléséül, már 24 éves korában tanácsúr lett, Bethlen Miklós pedig ebbe a legelső erdélyi pozícióba csak 47 éves korában tudott bejutni.

„Bethlen Farkas halála után a fejedelem engemet tanácsnak, cancelláriusnak és Fejérvármegye főispánjának akart tenni és Fogarasban létünkben akkortáiban mellém üle Naláczi s mondá: a fejedelem, komá, terólad igen kegyelmes, nagy jót végzett, megládd a jövő gyűlésen, de Telekire s rám bízta, hogy mondjuk meg, akkor megtudod. Harmadnapig várá, hogy mit mondjanak, de semmit sem. Én mint tűrhetetlen és különben is házámhoz akarván menni, mondám Telekinek, mint kit patronusomnak hittem abban is lenni: Naláczi azt mondja, hogy őreá s kegyelmedre bizta a fejedelem, hogy énnékem megmondják kegyelmelek ő nagyságának hozzám való kegyelmességét; ha azért úgy vagy, kérem mondja

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletirása. I. kötet 502. lap.

meg, mert én el akarok menni, hadd tudjam magamat alkalmaztatni, mert Naláczi nékem semmit sem mondott, (nem is mondott volt, hanem azután mások és Barcsay Mihály mondotta meg). Ezt hallván Teleki, megindula s haraggal mondja: jó, ha Naláczi úr elkezdette, mondja s vigye végbe a többit is. Ezzel elfordula. Ezután sem ő, sem Naláczi, sem külön, sem együtt nekem semmit sem mondának és Naláczira való bosszúból-e, hogy ő látszatott én nálam a gratiát praecaptálni, és hogy transsylvanica omnipotentíáját mutassa, hogy *ő aláz s magasztal, vagy az én ellenségeimnek való kedvezésből*, kinek testi, lelki barátja volt ezután kiváltképpen, avagy ab altiori ratione, *ne csináljon az én halovány holdom az ő elméje dicsősége napjának eclipsist: soha engem sem a tanácsba, sem semmi egyéb tiszt, becsület, vagy fejedelem előtt való kedvességre, sem semmi jószág vagy gratiára elé nem bocsáta 1689 esztendeig.*¹⁾

1) Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet, 510. lap.

Magyarországi hadjáratok.

Bánfi Dénes és Béli Pál bukásával a kormánygyeplő teljesen a Teleki kezébe jutott. Elnémult minden hang, mely az ő beavatkozási politikáját eddig Erdély érdekében ellenezte. Most már nyíltan és akadálytalanul síkra szállhatott a magyarországi békétlenek ügyéért, melynek Apafit is teljesen megnyerte.

Cserey Mihály aligha téved, mikor azt állítja, hogy *Apafit a magyar királyság, Telekit pedig a nádorság utáni törekvés vezette.* Hogy Telekinek tényleg csillogó ígéretekkel sikerült Apafi nagyra-vágyását fölébresztenie és e középszerű tehetségű fejedelmet történelmi misszió illuziójába ringatnia, azt bizonyítja Apafinak hadba-indulása előtt kiadott latin manifestuma, melyben Bocskai, Bethlen Gábor és Rákóczi György példájára hivatkozva bejelenti, hogy az elnyomott magyarság és protestantizmus védelmére fog fegyvert.

Összesen öt ízben, 1678, 1680, 1681, 1682 és 1683-ban indultak ki az erdélyi hadak Magyarországra.

Az első hadjárat 1678-ban Telekinek inkább még csak egyéni akciója volt; Eperjesig előnyomult s onnan visszatért. E rövid cselekedet alatt is nyilvánvalóvá lőn azonban, hogy Teleki hadvezéri képességekkel nem rendelkezik. Ennek láttára a békétlenek helyette a fiatal 21 éves Thököly Imrét választották meg generálisuknak. Thököly akkor jegyben járt a Teleki Mihály „szép özvegy menyecskeleányával, Apafi Miklósnéval“ s így leendő apósa féltékenységét e választás egyelőre még nem keltette fel.

A következő hadjáratot 1680-ban még mindig csak az erdélyiek és a bujdosók folytatták a török nélkül. Ebben — formászerint legalább — aktív szerepet vitt már Apafi is, amennyiben Thököly a fővezérséget neki engedte át. Ekkor azonban már Thököly és Teleki

között a barátság „elbomlott“, mert Thököly a Teleki leányának „a gyűrűt visszaküldte és teljességgel halálos ellenségek lettek“. ¹⁾ „A szegény bujdosó magyar főemberek propter publicum gentis et ecclesiae bonum (a nemzet és az egyház közjáváért) össze akarták őket békéltetni.“ Találkoztak is Somlyón egyfelől Thököly és Wesselényi, másfelől Apafi és Teleki s „meg lőn in speciem a szives békesség“, aminek megpecsételésére áldomást is ülték, de — írja Bethlen Miklós, ki e hadjáratban már szintén részt vett — annál kedvetlenebb s annál hitetlenebb vendégséget nem láttam. Tököli maga borát, főtt vizét itta, elébe tett czipóból jó, ha tizenkét falatot evett, a héjából azt is; étket is messziről elől kért fel. (Tartott tőle, hogy megmérgezik.) Olyan is lőn a békesség successusa, a micsodás az áldomása.“ ²⁾

Telekinek családi számításait Thököly így keresztülhúzta ugyan, de egyéni és politikai ambícióival azért még nem adott fel s így kapott rajta, midőn a következő (1681) évi hadjáratra a török nagyobb katonai segítséget helyezett kilátásba a magyarországi basák s a két oláh fejedelemség hadaiból. Nagy előkészületeket tettek tehát a hadjáratra, melynek szerászkirjává (fővezérévé) a török Apafit jelölte ki. Bethlen Miklós is nagy készüléttel indult hadba. Mielőtt kiindultak volna, 1681 június 13-án a fejevári országgyűlésen a rendek Apafinak öt éves fiát utódjává választották. E hadjárat azonban épp olyan eredménytelen volt, mint az előzők. A visszavonás magva el volt vetve. Thököly semmiképpen sem akarta magát alárendelni az Apafi és Teleki kommandójának, Apafi már a saját fejedelemségét kezdte féltelni Thökölytől, Teleki pedig nem tudta elfeledni a gyűrű visszaküldését. Kisebb ostromok s a Felvidék nem csekély pusztítása után az összegyűlt szép sereg széteszlott. „Nékem és sok jámbornak sirt a lelkünk, — írja Bethlen Miklós — mert akkor szép jó békességre vihetjük vala a dolgot, ha olyan átkozottul meg nem szakadoznak vala az igazgatók.“ ³⁾

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet 519. lap.

²⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet 520. lap.

³⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet 529. lap.

THÖKÖLY IMRE

E hadjárat volt az utolsó alkalom arra, hogy a magyarországi ügyek Erdély segítségével rendbehozassanak s ezáltal Erdély nemcsak nimbuszt és támaszt szerezzen magának Magyarországon, de egyben megalapozza a saját önálló állami létét is biztos kötéssel, hosszú időkre a Habsburg-uralommal szemben. Az irígység és féltékenység s a magasabb államférfiúi képességek hiánya elszalasztatták Apafival és Telekivel e kedvező alkalmat. *Igy kárba veszett mindaz az energia, melyet Teleki magyarországi nagyravágyó céljaira kipróbált Erdélyből s az ekként elerőtlenedett, kedvét és célját veszített ország már nemcsak a magyarországi eseményekre nem gyakorolhatott többé befolyást, de — mint alább látni fogjuk — a maga megoltalmazására is képtelennek bizonyult.*

Most már belátta végre Teleki Mihály is, hogy Erdélynek semmi érdeke sem fűződik a Thököly támogatásához, kitől egyébként egyénileg is végleg elfordult, midőn ez 1682 júniusban Teleki leánya helyett Zrínyi Ilonát, I. Rákóczi Ferenc özvegyét vezette oltárhoz.

Thökölynek azonban a Felvidéken kedvezett a szerencse s így a török is elhatározta, hogy most már nyíltan mellé áll és segít. Nagy hadjáratot terveztek 1682-re s csatlakozásra kirendelték az erdélyi fejedelmet is. Fővezérré azonban nem a képtelennek bizonyult Apafit tették, hanem a budai basát, „urunk és generálisára nézve bizony becsstelenül igen; mert tavaly mi valánk a fők, de most farkak vagyunk.“¹⁾ Nem is nagyon sietett Apafi részt venni a hadjáratban. Kelletlenül indult meg, késedelmeskedett s csak Füleknél csatlakozott végre a főszereghez, hol Thököly a magyarországi fejedelemségbe beiktatott. Innen Apafi hazakéredzkedett s a török hamarosan haza is bocsátotta. Mint Bethlen Miklós írja, „nekünk olyan szerencsénk lőn ebben a hadakozásban, hogy elenséget nemhogy láttunk volna, de hírét is alig hallottuk.“²⁾

Hasonló passzív szerepe volt Apafinak s az erdélyi hadnak a következő 1683. évi nagy hadjáratban, melyet Belgrádig maga a

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet. 530. lap.

²⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. kötet. 531. lap.

szultán s onnan a nagyvezér, Kara Musztafa vezetett egyenesen Bécs ellen. Bécs sikertelen ostroma, az óriási török sereg 'tönkrevetése s a nagyvezér megzsinóroztatása — a félhold elhalványulásának előjelei — eléggé ismeretesek a történelemből. Az erdélyi had, melyet a nagyvezér Győr körülzárolására hagyott vissza Apafi alatt, aránylag épen tudott visszavonulni hazájába a nagy kataklizmából.

II.

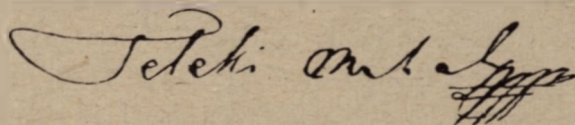
A Habsburg-uralom kiterjesztése Erdélyre

Az 1683-iki nagy török vereség végre megértette Telekivel, hogy a magyarországi békétlenek ügyéhez sem neki, sem Erdélynek hozzányúlni nem szabad és a törökkel való szoros barátságon is lazítania kell, ha nem akar ezzel együtt elpusztulni. Belátta, hogy nem szabad többé elzárkóznia a mind jobban erősödő Habsburg-uralommal való barátságosabb viszony megteremtésére kínálkozó alkalmak és lehetőségek elől.

Teleki Mihály éles esze hamar felismerte a megváltozott erőviszonyokat s igyekezett azokhoz alkalmazkodni. Ez természetesen nem ment simán, különösen azért, mert Erdély éppen az ő befolyására annyira leköötötte és kitette magát a bujdosókért és a németellenes beavatkozási politikáért. De Teleki nem volt válogatós az eszközökben s amint feláldozta Bánfit és Béliót, csakhogy keresztülvihesse magyarországi terveit, úgy most a törökpárt emberei ellen fordult.

Az 1684-iki fogarasi országgyűlésen „amaz istentelen töröktől tett Barcsai Ákos fejedelem“ donatióinak elkobzására tett javaslatot s az országgyűlés ezt meg is szavazta, bár Bethlen Miklós óva intette, hogy nem kell húsz év előtti donatiókat bolygatni s nem okos dolog utólag kutatni, hogy melyik fejedelem miként került a trónra, mert ezen az alapon az utókor majd az Apafi donatióit is megtámadhatja. Ugyanakkor a rendekkel megnótáztatta Teleki Barcsai Mihályt, a volt fejedelem testvérét s Thököly barátját, hogy ezzel a Thököly-párton üssön egyet. A vád az volt és ezt maga Apafi írás-

ban terjesztette elő, hogy Barcsay Mihály, mint tanácsúr, neki, a fejedelemnek igen ártalmas tanácsokat adott. Hiába veté ennek ellene Bethlen Miklós, hogy ha az ilyen utólagos kifogások érvényesülhetnek, egy tanácsúr sem lehet soha biztos a feje fölől, Barcsay mégis Déva várában pusztult el vasban. Ugyanekkor a németbarát politika exponenseként oly tragikusan elpusztult Bánfi Dénes fiát, Bánfi Györgyöt rehabilitáltatta Teleki és visszahelyezé atyja jószágainak nagyrészébe. Ezen az országgyűlésen is felmerült az a kívánság, hogy Bethlen Miklós az ország tizenkétfelű tanácsába beválasztassék; maga a fejedelem is akarta, de ellenségei pusztá gyűlölködésből és irigységből ezuttal is elgáncsolták ezt a tervet.

Teleki Mihály névalírása

A bécsi udvar, mely ezalatt Magyarországon tovább folytatta a háborút a törökkel és Thökölyvel, saját részéről is tapogatózni kezdett Erdély békés megnyerése iránt. Leküldötte 1685-ben P. Dunod jezsuitát egy szerződési tervezettel „de követségét Teleki Mihálynak detegálta (fedte fel) csak egészen és nekünk csak mesében adta elő” — írja Bethlen Miklós. Telekivel kercseszori udvarházánál 1685 április 14-én külön meg is egyeztek s Teleki az átállásért eddigi magatartásának amnesztiája mellett nagy előnyöket, Thököly birtokaiból uradalmat, évi ezer aranyat, grófi címet stb. biztosított magának. A grófságot még ez évben meg is kapta, de titokban tartotta s olyan politikát követett, „mely még az éles szemű Bethlen Miklóst is kijátszá, amennyiben ki tudta vinni, hogy ő folyvást osztrákellenesnek tünt fel s az ellenzék, csakhogy opponáljon, folyvást kezére dolgozott.”¹⁾

A fogarasi országgyűlés Bethlen Miklós ama javaslatára, hogy „olyan homályos mesére csak, én a portától elszakadni nem merek”, a Dunod-féle tervezetet nem fogadta ugyan el, de — ismét csak

¹⁾ Kőváry László: Erdély Történelme. V. kötet. 167 lap.

a Bethlen Miklós mellőzésével — Haller János vezetése mellett követséget küldtek a rendek Bécsbe, hogy ott a kötendő szerződés pontozatait megbeszéljék. Míg a követség fenn Bécsben tárgyalt, a Dunod és Teleki közötti titkos egyezmény alapján *Veterani* tábornok 1685 őszén négy lovas- s egy gyalogezreddel bejött telelni Máramarosba, hol a német hadak rettenetes pusztításokat vittek végbe.

Mesteri sakkhúzás volt azután Telekitől, hogy a következő 1686. év tavaszán Bethlen Miklóst küldötte ki a fejedelem nevében Máramarosba, „hogy az ott kvartélyozó németekre való költség és azoknak excessusairól (kihágásairól) inquiráltassak (vizsgálatot indítsak) a német kommandánssal“. Láttá, hogy Bethlen Miklós érvényesülni akar és „tréfálódik, csúfolódik Teleki: szánjuk meg, nyugossuk meg ezt a Bethlen Miklóst!“ Olyan feladatot bízott rá, melyét lehetetlen volt jól és sikeresen megoldania s kitette a szinte elkerülhetetlen összetűzéseknek a német parancsnokkal. Bethlen Miklós azonban a rábízott nehéz feladatnak a legkitünőbbben megfelelt; a legalaposabban és pontosabban jegyzékbe vette az okozott károkat s bár, mint írja, „soha ilyen nehéz munkám és annyi bosszúságom s fáradságom nem volt“¹⁾ s bár az osztrák parancsnokokkal való összetűzéseket el nem kerülhette, nemcsak a sanyargatott nép bizalmát szerezte meg, de értékes személyes ismeretséget is kötött *Veterani* tábornokkal, ami neki a későbbiek folyamán nagy előnyére vált.

Elmondhatjuk erre az esetre is Cserey Mihálylyal, hogy „aki a nagy hatalmú Isten meg akar tartani, talál könnyen módot annak megoltalmazásában“.²⁾

Míg a Haller János követsége Bécsben tárgyalt a kiadandó diploma pontjai felől, addig a bécsi kormány látva Erdély gyöngeségét, és védtelenségét, 1686 júniusban *Scherffenberg* tábornokot erős német sereggel beküldötte Erdélybe, hogy így kikényszerítse a német impérium elismerését. Közben „a diplomát Bécsben ugyancsak

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletrása. II. kötet 19. lap.

²⁾ Cserey Mihály: Históriája. 1662.

Friedrich Sigismund
Scherffenberg auß Spiehl
Röm. Kayserl. Maj. Cam-
schall. Leutenant, und
ment hoch Teut

Staff und Herr vor-
berg und Hohenwaag. Pero-
merer. General Veldt Mar-
Obrister über ein Regi-
sches Fußvolk

elkészítették in solemn et authentica forma császár subscriptioja és nagy függő pecsét alatt, adták Scherffenberg kezébe, hogy 15ezer fegyveres oratorral (követtel) hozza be Erdélybe s offerálja a fejedelemnek“.

„Eljőve Scherffenberg s megírja a fejedelemnek: ő nem ellenség; a fejedelem és ország jóvára, oltalmára jó, a diplomát is hozza s offerálja; előtte senki se fusson, salva gvardiát ad mindenüvé; pénzre hordjanak élést a táborra, ő pénzen él, csak az egy közönséges profontot szolgáltatassa az ország, kinek legyenek commissáriusi; zsákmányra sem bocsát ki egyébbre fűnél; a fejedelemmel kíván quo citius, eo melius szemben lenni, végezni és az országból kimenni; sed surdis fabula. Mi ellenben azt végzők: *valaki német salva gvardiát kér jószágába, megnótáztatik.* Az ország hada, vármegye, székely, minden üljön fel Bethlen Gergely commendója alatt. Gyulafi László udvari főkapitány is a mezei katonákkal; a szász natio 2000 jó fegyveres gyalogot állítson; a vármegyéken is a kapuszám után való gyalog előálljon. De ez a mi szepelkedésünk akkor volt, a mikor Scherffenberg már Kővár s Cseh között a Szamos mellett táborozott s fűvelt. Űle had fel, a mi űle, kívált székely, de vármegye gyalogja semmi, futott inkább a havasra minden. A szász natio 2000 embert előhajtott, kiknek mustrálója lőn Medgyesnél Bethlen Pál. Béhozá a regestrumot Szebenbe: jó puskás, fegyveres ennyi, rossz puskás, de kardos ennyi, láncsás, vasvillás ennyi, dorongos ennyi, vak, siket, csonka-bonka ennyi. Bizony, szégyen és nevelséges volt. Teleki csaknem belém vesze, mondván: te tanítottad az öcsédet erre a bolond csúfságra. Én mondtam és igaz is: én nem tanítottam, mert ő taníthatna engem sokszor ilyenekre, de hiszen ez a tisztí az igaz mustrálónak, hogy úgy vigye elé írásban az úrnak a hadát, hogy emez tudja meg, mennyire bírassék hozzá. Osztán ad seria. Jusson eszébe kegyelmednek és ha ma élne, Rhédei Ferencznek ezelőtt 2¹/₂ esztendővel, mikor Bécs alól hazajövétek, mit mondék: Valamint a nem régen látszott üstökös csillagnak (volt ez anno 1680) nagy farka vala, bizony ennek a hadakozásnak is meglészen, bizony elhat e még

Erdélyre. Ezért felix civitas, quae tempora pacis cogitat de bello (boldog állam, mely béke idején gondol a háborúra). Cum secreta praemonitione Turcae (a török bizalmas értesítése mellett) küldjetelek el a Brandenburgicus electorhoz, et cum consilio et auxilio illius et aliorum principum protestantium ac regis Poloniae amici fogadjatok hozzátk 5000 vagy 6000 jó német muskatéjost, ahhoz könnyű 4000 magyar lovast fogadni. Bécsben, Konstantinápolyban könnyű igazán megmondani, ad neutrum offendendum, sed ad neutralitatem honestam et securam, cum respectu utrique competente servandam (senkinek a megbántására, hanem a tisztességes és biztos semlegességért történt, mindkettő iránti tisztelet kellő megőrzésével). Nem így vala-e uram? De kegyelmed nevetséggel letácsola. Jó volna, most ha hadunk, jó generálisunk és officzérink volnának; mindenik hatalmas szomszéd becsülne, most minket nem fognának bé, mint az ökröt, nem tartanának favágótdkének, bizony félek én, maholnap többet fizetünk mi a nekünk parancsoló idegen hadnak, mint a mi parancsolatunktól függő olyan szolgálknak fizettünk volna. De ha ez már elmúlt, miért nem tud kegyelmetek az három közül egyet idején elválasztani: vel neutralitatem modo debreczinensi: contributionem apertam utrique; vel bellum contra Germanos viribus et consiliis cum Turca conjunctis; vel si hoc minus christianum videtur: diploma oblatum. Fegyverünk, erőnk nincsen; jövődre való, sőt csak de praesenti is securitasunk nincsen; a nép fut, az ország s mindenünk elvész. Itt a szásznak nevetségei vagyunk; megmondja, hogy az ő alfelibe bujtunk; az erősség, fegyver minden az ő keziben vagyon, valamint és valamikor akar, a némettel a mi fejünkön összehalkhatik, ki veszi el rólunk, ha mi rajtunk esik? Bizony reánk esik amaz régi mondás: nec pacem ferre, nec bellum gerere scimus (sem békét kötni, sem hadat viselni nem tudunk). Ha bellum kell, úgy hallom, tizezer török Aradnál, Jenő, Várad töröké; Beszterczéhez tíz mértföld a tatár; Tököli Hunyadon, és a hada Jenő, Várad, Karánsebes táján tekereg. Az erdélyi hadak meg harmad vagy negyed felől, mint a kopók, távul ugatva ezt a nagy medvét kiugathatják ugyan, úgy hiszem, de olyan segítségeket hívni sem

a kereszténység, sem a magunk, hazánk és néptünk romlása nem engedi. Ki tudja még, a kardot ki teszi utólszor az hüvelybe. Tutissimum est amplecti diploma (A legbiztosabb elfogadni a diplomát), conservare patriam pro nunc et pro futuro. Communicatis ipsis paribus, Turcae ostendere et persvadere ipsi necessitatem et finem, quare. Pendere ipsi tributum aequae ac antea, demulcere vezírios auro, Germanis dare dabília et cum illis nullatenus collidi, sic *inter Scyllam et Charibdim navigare usque ad finem hujus procellae* (így hajókázni Scylla és Charibdis között ennek a háborúságnak végéig). Oly békesség lehet az a diploma, vagy utrinque confirmáltatik, vagy még jobb adatik. Ha pedig nem, Turca vincente, tributum, Germano vincente, diploma Transsylvaniae anchora erit (ha a török győz, az adó, ha a német győz, a diploma lesz Erdély mentő horgonya). Ez volt mind elején Telekinél in privato, mind azután majd ide előbb in publico a deputatióban az én voksom erről az akkori conjuncturáról; elhallgatá Teleki és nem győzném leírni a disputatiót.“¹⁾

A Haller-féle diploma feltételeinek megvitatására Teleki elnöklése alatt Bethlen Miklóst, Bethlen Eleket, Bánfi Györgyöt és Frank Bálint szász ispánt jelölték ki, közben pedig négy ízben is küldötték Bethlen Miklóst tárgyalni és alkudozni Scherffenberggel, ki folyton előbbre nyomult, „mi pedig Szebenbe szorulánk“.

„Én egyes egyedül voltam azon a vokson mindenkor, hogy elvegyék (a diplomát)“ — írja Bethlen Miklós.

„Hogy hogy vagyon az Bethlen Miklós úram? — kérde Teleki Mihály. *Ihol mi mennyin vagyunk és senki sem javallja annak a diplomának olyan conditióval való elvételét, hanem csak egyedül kegyelmed, még pedig állhatatosan s erősen*; bizony szeretnők tudni okát, mert nagy okának kell lenni. *Egyáltalában kegyelmed mielőttünk suspectus* (gyanús). Mondám én: hála Istennek, uram, hogy ezt kegyelmed kimondá, mert *hogy én suspicióban vagyok, azt régen érzem*; már ezt így értvén, kérem nagyságtokat, kegyelmeteket, várja s hallgassa el csendesen az én feleletemet és sincera ex-

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 23. lap.

pectoratiómat. Elvárjuk, mondja el kegyelmed. Ez az egész deputatióban (az országgyűlésen) volt circiter 1. julii 1686.“

„Tudja kegyelmeitek a Roboám tanácsa meghasonlását és kimenetelit. Ebben az példában tette az Isten ki, hogy minden tanácsokat ő igazgat és mikor a jó tanácsok megvettetnek és a veszedelmesek fogadtatnak, mind az Urtól vagyon. Ki állíthatja azt, hogy ott akár a vén, akár az ifjú tanácsurak el akarták volna szakasztani az országot a Dávid házától és árulója lett volna akár-melyik fél is? Senki sem, sőt mindenik arra célozott, hogy megtartsa, de a véneknek úgy tetszett, hogy az engedelmes, ellenben az ifjaknak, hogy a kemény válasz által tartatik meg az ország. Azon Isten vagyon ma itt ebben a tanácsban. Kegyelmeiteknek úgy tetszik, hogy az ország, fejedelem és az haza a diploma megvetése, ellenben nekem úgy tetszik, hogy annak elvétele által tartatik meg. Én egyedül vagyok, kegyelmeitek sokan, bizzuk Istenre s a dolog kimenetelire, melyik volt jobb tanács, mind kegyelmeiteknek, mind énnekem elménk, voksunk, Istentől igazgattatik. Nem szabad énnekem azért kegyelmeitekről balítéletet tennem, kegyelmeiteknek sem énfelőlem. Nem vagyok én corruptus (megvesztegetve) sem ígéret, sem adománnyal, kit Isten tud, hanem az Isten keményít meg engem ennyi sok és nagy ember ellen ebben a voksban, mert szánom az Isten házát, szánom házamat, szánom a fejedelmet, hazát, azt az odabenn játszó gyermeket és mindnyájan kegyelmeiteket s magamat, maradékainkat. *Tudom én, mit csinál victor nullis conditionibus ligatus et jus belli* (a semmi feltételhez nem kötött győző és a hadi jog). *Még ebben a házban, hol mi most tanácskozunk, a német gubernátor fog parancsolni mint Básta. Irja fel akárki ezt a mai napot;* én mondtam s adja Isten, vetessen ellenkezőt a szememre.“

„Csudálatos Isten megkeményítése, vakítása volt ez az haza mostani állapotjához való készítésre a Teleki Mihály szívében, ki másként bizony elmés és activus nagy ember volt, ha az elméjéhez a jó cultura, tanítás és experientia járult volna. Elég az, ő jáván centrum peripheriae totius Transsylvaniae, és ő így meg-

szédítetvén, a többi mind értelmére voná, ki félelemből, ki hízékedésből, ki együgyűségből az ő voksrára állának és a diplomát kiveszték az országgal együtt kezekből. Sárosi János hazajövé a portai követségről (noha azután azt mondta, hogy a vezér azt mondta, hogy lássa az ország: a mint legjobban tudja, alkudjék a némettel, conserválja magát): az ítélő mesterségért és a Teleki kedvéért eltitkolá az igazságot s ellene szóla a diplomának. Kolozsvári István két esztendei chimerica követségéből, Berlin, Hága, Londinumból hazajövé, noha odafel azt javallották azok a mi lelki atyánkfiai, hogy *ante victoriam* (győzelem előtt) *kössük meg a békeesség és status csomóját Bécsben*; ekkor Teleki parancsolatjára vagy hallgatott vagy hazudott.¹⁾

„Mondának: Ez ugyan mind meglehet és jó volna velek kötni, de nem állják meg. Én arra: Szintén úgy félek én attól s tudok olyan sok példát, de juxta Apocalypsim *ipse etiam Satanas ligatus minus nocet, quam solutus* (a sátán is megkötve kevesebbet tud ártani, mintha szabadon van). *Ha ő a diplomát violálná, volna legalább nekünk mit az Isten és világ előtt kiterjesztenünk, saltem lentius et mollius caderemus* (mégis lassabban és puhábbra esnénk). Azonban maholnap a két monarchia megbékélik és ott lenne ennek a diplomának a nagyobbik függő pecsété, legalább addig bizony per omnem rationem nem violálná. Nem tudának mit mondani: aztán keservesen emlegeték ezt a beszédet.“

„Szintén ekkor érkezik a lengyel király követe is a fejedelemehez Szebenbe, ki által a király irta s izente, hogy Scherfenbergnek igen hamar ki kell Erdélyből menni, *bizonyosan tudja ő a király és éppen sas szárnyat ada Teleki elméjének, melyből minden kétség nélkül, hidd el posteritas, párisi szél futta el a te diplomádat a Lengyel János király trombitája által.*“-)

A Haller-féle diplomát a fejedelem és a rendek, ha formálisan nem is, de tényleg visszautasították. A feszült helyzetet azonban megoldotta az a körülmény, hogy időközben, július 12-én, Scherfen-

1) Bethlen M.: Önéletírása. II. kötet 35. lap.

2) Bethlen M.: Önéletírása. II. kötet 39. lap.

berg parancsot kapott, hogy szüntesse be a további előnyomulást Erdélyben s menjen azonnal Buda alá, mert a nagyvezér százezer főnyi sereggel az ostromlott Buda felmentésére közeledik.

Erdélynek így egy kis idő és szabad levegő jutott. Ezt felhasználhatták volna kormányzói az elmulasztottak pótlására s megkísérelhették volna az országot védelmi állapotba helyezni, legalább oly mértékben, hogy a német ne jöhessen be kardcsapás nélkül Erdélybe tetszése szerint s ne sétálhasson azon végig keresztül-kasul. Sajnos azonban, igen kevés volt bennük a Bethlen Miklós által oly sokat emlegetett boni publici studium, a közügyért való lelkesedés s azok is, kik a legfontosabb pozíciókat töltötték be, nem annyira hazájukat s annak intézményeit, mint elsősorban a saját magánvagyonukat igyekeztek az új impérium alá épségben átmenteni s ott lehetőleg gyarapítani.

Buda eleste s a török sereg ezt követő üldözése Erdélyt megmenté 1686 őszén a téli beszállásolástól, bár ennek megváltása-képpen tetemes pénzt és gabonát kellett kiszolgáltatniok.

A császári fegyverek fényes hadisikerei azonban világosan mutatták, hogy csakhamar rákerül ismét Erdélyre a sor.

Teleki ezalatt mindössze annyit tett, hogy az 1687 elején Fogarason tartott gyűlésben a Bécs előtt kedves emberként elpusztult Bánfi Dénes fiát, az akkor alig 24 éves Bánfi Györgyöt beválasztatta a fejedelmi tanácsba s bevászártatott oda az eddigin kívül még egy százsz tanácstagot, így akarván magának lekötölezni azokat, kikről azt hihette, hogy bécsi szimpátiákra támaszkodhatnak és így az új rendszer alatt nagyobb befolyásuk lesz. Bethlen Miklós ez alkalommal sem juthatott még be a tanácsba.

Az újabb megszállás nem sokáig váratott magára. Károly lotharingiai herceg 1687 októberében 40,000 emberrel bejött Erdélybe, elfoglalta Kolozsvárt s tovább nyomult befelé. A fejedelem és a tanács ismét Szebenbe szorult s innen kezdett tárgyalásokat a herceggel, melyeknek eredményeképpen 1687 október 27-én létrejött az úgynevezett *balázsfalvi tractatus*. Ez az egyezmény szintén messzemenően biztosította ugyan Erdély jogait, de egyelőre csak

KÁROLY lotharingiai herceg

egyévi hatállyal, viszont egész Erdélyt kiszolgáltatta a német had-
erőnek s több más terhes feltételt is tartalmazott. A feltételek egyike
volt magának Szebennek átadása is s ezt a német tábornok annyira
sürgeté, hogy „a fejedelemlnek ebédjét sem hagyá elkölteni és míg
egyik kapun a fejedelem s különösen a zokogásra fakadt fejedele-
lemné kivonult Fogaras felé, addig a más kapun a német ezredek
bédoboltak.“¹⁾

A lotharingiai herceggel való tárgyalásokban s a balázsfalvi
egyezmény megkötésében Bethlen Miklósnak nem volt szerepe.
E'llenben amikor a balázsfalvi egyezményben elvállalt 700,000 forint-
nak és a rengeteg természetbeli szolgáltatásnak kiróvási munkáját
kellett elvégezni, azzal Bethlent bizták meg. „Elég nehéz és keser-
ves tudománynak voltam első mestere Erdélyben“ — írja.

„*Engem mindazokban, mint gyűlölt és suspectus embert nem
adhibeáltak teljeséggel, hanem a meglétele után mutatá Teleki di-
csekedve: ez bezzeg jobb ám a (Haller-féle) diplomándl. Én mondám:*
ez olyan a diplomához, mint a jég a gyémánthoz képest; hiszen ez a
jéggel együtt elmégyen tavasszal, mert ez a téli kvártélylyal együtt
expirál; azután ehhez a német nem tartja magát, nem is obligálja ma-
gát tovább, bár kérdezze meg kegyelmed akárkitől, hanem ha a csá-
szár in formam perpetui diplomatis csináltatja s úgy adatja ki,
melyet most a télen kellene végbevinni. Másként ebből a lészen,
hogy jól kitelelnék, a 700 ezer forintot megveszik, mindenütt erős
praesidiumokat (őrségeket) hagynak és a hadnak más részét kiviszik
s ősszel meg béhozzák; és ez napságtól fogva Erdélyben nem
a fejedelem, hanem ők parancsolnak. Mond Teleki: de bizony
tavasszal mind kimennek. Én mondám: adja Isfen, de én bizony
nem hiszem, hogy kimenjenek, a míg lábbal ki nem vonják, hanem
ha a török victoriája és a békesség által. Nem hívé s azután két
*eszlendővel megsirató előttem is.“*²⁾

¹⁾ Cserey Mihály: Históriája. 1688. 177. lap.

²⁾ Bethlen Miklós: Önéletirása. II. kötet 59. lap.

A Moribunda Transsylvania.

Az erdélyiek csak a balázsfalvi egyezmény után ébredtek tudára annak, hogy milyen szomorú helyzetbe kerültek. A fejedelem és az urak Fogarasban, rabok a saját országukban. Az ország nagyobb felében és főbb erősségeiben a német katonaság parancsolt, melynek horribilis kiteleltetési költségeit Erdélynek kellett hordoznia. S a jövőt illetően a legteljesebb bizonytalanság!

E kilátástalanság és tanácstalanság közepette ismét csak Bethlen Miklós volt az, aki tette határozta el magát. Emlékiratot készített *„Moribunda Transsylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi proiecta“* (A haldokló Erdély a felséges Lipót császár lábainál) cím alatt, kérve abban, hogy a császár adja ki Erdélynek a diplomát, noha a rendek azt annak idején tájékozatlanságból, de nem rosszakaratból visszautasították; orvosolja a kormányzat bajait s épségben hagyva a fejedelem jogkörét, engedje, hogy élhessen azután Erdély e diploma alapján a császár jogara alatt *a saját törvényei szerint s a vallásszabadság fenntartásával* csendes békességben. Az emlékiratot Bethlen Scherffenbergnek adta át, ki ígérte, hogy felterjeszti s közbenjár a diploma kiadása érdekében.

A híres „Moribundá“-nak nem lett meg az a hatása, melyet Bethlen Miklós várt tőle, mert Bécs most már birtokon belül lévén, nem tartotta szükségesnek ünnepélyesen garantálni az erdélyi alkotmányt, minthogy ez csak feszélyezhette. Volt azonban a Moribundának másik három üdvös és fontos hatása:

1. *Bethlen Miklósnak* — egyidőre legalább — *megalapozta a tekintélyét Bécsben*, mert látták a Moribundából, hogy ő őszintén ragaszkodik a császári házhoz.

2. Egyik titkára a kommandánsnak 150 aranyért a Moribunda

párját Telekinek kezébe adá, „de nékem semmi búsulásom nem lön miatta“, sőt „látám, hogy én hozzám juhászni kezdé“. Tényleg, ettől kezdve *Teleki megbékült vele*. Azért-e, mert dokumentumát látta annak, hogy Bethlen is császárpárti, vagy azért, mert úgy érezte, hogy a Moribundával Bethlen olyan tekintélyt szerzett Bécsben, melyet ő amúgy sem tudna megdönteni, nem tudhatjuk. Talán inkább az utóbbi lehetett az ok.

3. A Moribundában oly meggyőzően fejtette ki Bethlen Miklós, hogy Erdély *csak a saját törvényei és államszerkezete megtartásával* pacifikálható, hogy Caraffa, a Scherffenberget követő katonai parancsnok ugyanilyen értelemben dolgozta ki e kérdésről saját emlékiratát Erdély szervezéséről és *ez képezte azután bázisát hosszú időn át az osztrákok erdélyi politikájának*.

A diploma kiadását Bécs húzta-halasztotta és arra hivatkozott, hogy Erdély katonai megszállásával a dolgok állása egészen megváltozott. A fejedelem és a rendek formális hűségnyilatkozatára azonban mégis igényt formált. Scherffenberg utódjának, a kassai szerepléséről jól ismert *Caraffa* tábornoknak jutott az a feladat, hogy ezt az *egyoldalú hűségnyilatkozatot* megszerezze, anélkül, hogy ennek ellenében az ország alkotmányát diplomában legyenek kénytelenek biztosítani.

Caraffa 1688 februárban megérkezve, erélyes kézzel hozzáfogott e feladata megoldásához. Szebenbe bevonulva, a fejedelmi szállást foglalta le, melyet Scherffenberg eddig kiméletből üresen hagyott s parancsot küldött a fejedelemnek, hogy Telekit s egyes névszerint kijelölt főbb urakat, köztük Bethlen Miklóst is, küldje be hozzá Szebenbe. Itt előbb együtt, azután külön-külön fogadta őket. Bethlenhez nagyon kegyes volt, említette, hogy olvasta emlékiratát s a császár figyelmébe fogja őt ajánlani.

„Igen emberségesen és vidám ábrázattal fogada, leültete és igen rövid egészség-ludakozó praefatio után monda: Én kegyedet sem személyéről, sem lelkéről eddig nem ismertem, hanem jó hírét hallottam és kegyelmednek kvalitásáról s álláspontjáról plene informatus sum. Et ideo in particulari vocavi, ut solus cum solo loquar de suae patriae publico bono et servitio suae majestatis et

Christianitatis, ideo agamus confidenter. Ego vestram illustrissimam dominationem assecuro de suae Majestatis protectione et secreto, et de mea constanti amicitia et servitiis. Est mihi a sua Majestate specialiter recommendata sua persona, et mandatum, ut cum ipsa correspondeam. Communicatum etiam est mihi memoriale, quod imperatori misit, videbimus, quid sit ulterius agendum. Ego proponam hic certa puncta vestris illustrissimis dominationibus in comuni, ostendat se bonum Christianum, talem, qualem ego spero, et hodierna ratio status requirit ab uno tali viro (itt megdicsére). Interim rogo, si suae Majestati et suae patriae servire et me suum amicum habere vult, taceat et faciat. Nem vala derék deák, de énvelem más nyelveken, olaszul is kimagyarázta magát. Én csak azt mondám: Excellentissime domine, ego pro mea tenuitate quid quid facere potero, bona conscientia certe nihil negligam, sed ego inter status quidem aliquid possum, apud principem vero nihil, quia ego non sum in consilio intimo, sed tantum in deputatione. Ego fui infortunatus . . . Interrumpála: Scio ego totum suum statum, dabit Deus meliora. Elválánk ekkor szépen s jól és azt hittem, hogy az én moribunda materemnek hozott talán valami orvosságot; de jaj nekünk, mint majd meglátjuk. *Evvel a külön-külön való szembenléttel, juxta illud: divide et impera, szörnyű diffidenttiát szerzett és kivált Teleki elméjében szörnyű szeget ütött, mint a ki mindenkitől és kivált én tőlem félt,* melylyel Caraffa in rem et intentionem suam felicissime abutála és úgy megijeszté, hogy valamit akart ő, Teleki mindjárt elhitte, fogadta, cselekedte és tanácscsal, fejedelemmel, országgal megcselekedtette. Ezért mondá nekem egyszer Caraffa, hogy én országot, státusokat emlegettem: Domine, qui per unam januam una clavi ingredi potest, stultus est, si scalas, fenestras et multas claves quaerit. Mindjárt elértém: *una janua, una clavis, unus et omnis dominus Teleki.* Úgy is lőn.“¹⁾

Caraffa elébük terjesztette azután Teleki útján, kit külön megnyert, a hűségnyilatkozatot, mely a történelmi szavakkal kezdődik: „Visszatér Erdély Magyarország királyához, honnan a balsors irígysége s

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletirása. II. kötet 75. lap.

egyesek nagyravágyása elszakította“ s amelynek további szövegében fejedelem és rendek egyoldalúan és feltétlenül alávetik magukat a Habsburg uralomnak. Senki sem mert ellene szólni, csak Bethlen Miklós s „én ezzel maradék a voksbéli társsal Apor Istvánnal, a többi bizony féltekben mind reá mennének“. ¹⁾ „Ezt Teleki, már micsodás s mennyi lével, Isten tudja, feladta Caraffának,“ „Elme-

CARAFFA tábornok

nénk vissza a fejedelemhez Fogarasba és ott a szegény fejedelem és ország a Caraffa kívánságát egészen teljesíté.“

Ezzel formászerint be volt fejezve Erdélynek Habsburg-uralom alá helyezése. Bécsben legalább is azt hitték s most már diplomáról igazán nem akartak tudni.

A rákövetkező 1689. évben Teleki végre bevásáztatta Bethlen Miklóst a tanácsba. Nagy méltatlanságot reparált ezzel s lehetővé tette így, hogy e bölcs államférfiú a későbbiek folyamán nemcsak

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletirása. II. kötet 81. lap.

előkelő idegenként szóljon hozzá az ügyek intézéséhez, de maga is irányíthassa azokat.

Már az előző évben, 1688-ban meghalt a fejedelemasszony, Bornemissza Anna, ki férjének esze, fékje és gyámola volt s 1690 április 15-én követte őt sírjába Apafy Mihály fejedelem is, ki oly kevésbé volt ráteremve e nehéz idők nagy feladataira.

A fejedelem halálával felvetődött fiának, a már 1681-ben fejedelemmé választott II. Apafy Mihálynak utódlási joga. A szultán még 1684-ben elismerte őt fejedelemnek, de ez most nem volt fontos; az elismerést Bécsből kellett megszerezni.

Az elismerés megszerzésére előbb Bethlen Miklóst akarták Bécsbe küldeni, de ő Teleki tanácsára ezt nem fogadta el.

„*Engem nagy csodámra követnek választanak Bécsbe, hogy az ifjú fejedelemnek szerezzek confirmatiót. Kérdem: ha való, vagy tréfa? Mondák és erősen állíták, hogy bizony serum (komoly); és kérnek, vállaljam fel. Én ráállék, hogy elmegyek és szívesen járok el benne teljes tehetségem szerint. Tudja az Isten, igazán és egyenes lélekkel is mondtam és el is követtem volna; Teleki még egy kerek kápájú szép aranyos oláh nyeret ajándékoza postára valót, de azonban másnap csak ketten lévén, azt kérdi tőlem: elmegy-e ugyan erre a követségre? Mondám: el. Mondá: én csudálom, bizony nincs eszed; hiszen ez csak csúfság, azt gondolod-e, hogy ezek néked hisznek? de ha elküldenek is, semmit sem vészségbe és azt is osztán néked tulajdonítják ezek, az udvar sem veszi jó néven. De ha megnyernéd is, kinek szolgálnál? hiszen nem ez a gyermek lenne itt a fejedelem, hanem emez büszke gyermek Bánfi György, ez a szeles Bethlen Gergely, kiknek legelső gondjok lenne, hogy az én és a te fejedet elűtessék! nem ismerek őket? nem tudod Báthori Zsigmondot? Im a tanács, mosdjal ki belőle. Könnyű lőn elhinnem, bizony igazat is beszélt. Én mondtam, hogy én holnap a követség requisitumiról tészek valami punctumokat, azok alkalmatosságával elbonthatjuk tisztességesen. Meg-egyezzünk mind a punctumokon, mind a dolgon.“¹⁾*

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 109. lap.

Miért adta Bethlennek e tanácsot Teleki, ma sem világos. A fiatal fejedelem megerősítését akarta megakadályozni vagy attól tartott, hogy Bethlen Bécsben túl nagy befolyást szerez és siker esetén a fejedelmet is igen lekötölte? Valószínűleg közrejátszhattak mindezek az okok.

„Így én ebből kimosdám szépen“ — írja Bethlen Miklós — „és választók arra a követségre Nagy Pált“, aki azután egy lépéssel sem vitte előbbre a dolgot.

Ezalatt azonban a török és Thököly sem maradt tétlen, hanem Apafi halála hírére Thökölyt Erdély fejedelmévé tették s elég szép haddal utnak indíták Havasalföldön keresztül Erdély elfoglalására.

Thököly zernesti győzelme 1690 augusztus 21-én,¹⁾ Heissler tábornok fogságba esése és Teleki Mihály eleste a csatéren döntő fordulatot adtak az erdélyi eseményeknek.

Bethlen Miklós tragédiájához tartozik, hogy Telekinek, aki féltetésén keresztül őt háttérbe szorította, akkor kellett elpusztulnia, mikor kettejüknek a viszonya barátságosra változott.

„Nekem ugyan bizony és amint az utána lett dolgok bizonyították, az országnak is jobb lett volna élete, mint halála, mert már a császártól resolutus gubernátor volt, és noha mint ember sok fogyatkozásokkal volt, de bizony sok szép virtusok, Isten házához való buzgóság, liberalitas, magnifica generositas, elme és indefessa activitas, candor voltak benne. Successor ipsum maxime glorificat.“²⁾

¹⁾ Kedves és érdekes a szemtanu Cserey Mihálynak alábbi leírása a zernesti csatáról: „Már látjuk vala a Tökölyi táborát, mert Zernyesten felyül mind rendelt seregekben állanak vala; Hajszer is elrendelé a német hadakot és két jezsuita, feszület lévén kezükben, *elöl mennek vala, ott is veszének*; de egy református pap lévén a táboron, *az pallost ránta, s úgy méne velünk az ellenségre, él is szalada békével.*“ E pár sor jellemző a minden tulzást hidegen fogadó, reális erdélyi észjárásra.

²⁾ Bethlen M : Önéletírása. II. kötet 1 6. lap.

A Diploma Leopoldianum.

Teleki Mihálynak a zernesti csatában való eleste után Bethlen Miklóssé lett a döntő szó az ország tanácsában. Ő volt a legtanultabb és legtehetségesebb köztük s noha még csak alig egy éve volt tagja a tanácsnak, mindnyájan őt tekintették fejüknek és vezetőjüknek.

A jellegzetes erdélyi féltékenykedés és bizalmatlanság természetesen azért nem ült el vele szemben. Sőt, bizonyítékaul annak, hogy nem bíztak feltétlenül benne, előbb nem is őt akarták követül Bécsbe küldeni, hanem csak mikor ő maga ajánlkozott és sürgette a megbízást, adták ezt meg neki nagy nehezen s akkor is kemény pontokba foglalt feltételek és utasítás mellett. Úgy az akkori erdélyi közállapotokra, mint kortársai mentalitására éles világot vet az a szigorú „Instructio“, melyet Bethlen Miklósnak ez alkalommal adtak s melyből kiűtközik iránta való bizalmatlanságuk is.

Az ifjú fejedelem és a tanács az előnyomuló Thökölyre tekintettel ekkor már Kolozsvárt volt. Innen indult Bécsbe Bethlen Miklós 1690 augusztus 31-én és odaérkezett szeptember 8-án.

Bethlen e követségét részletesen leírta „Sudores et cruces“ című emlékiratában, de Önéletírásában is elmondja, hogy milyen segítségére voltak Bécsben folytatott tárgyalásainál az angol, porosz és más protestáns követek, milyen megértő magatartást tanusított Kinsky kancellár s minő tervezeteket és emlékiratokat dolgozott ő ki és nyújtott be különböző helyeken. Kétségtelen, hogy mindezek a körülmények s köztük különösen a saját államférfiúi tehetsége sokban előmozdították törekvéseit. Sikerét s a bécsi hangulat megváltozását azonban elsősorban mégis Thökölynek, helyesebben a

tőle és a töröktől való félelemnek kell tulajdonítanunk. A zernesti csatavesztés után már elhitték Bécsben Bethlennek, hogy Erdélyt csak úgy tarthatják meg a törökkel szemben, ha biztosítják ősi alkotmányát s a három nemzet autonomiáját. Az udvarnak látnia kellett, hogy egy leigázott Erdély csak erőket köt le. Erőforrás és a törökkel szemben támasz csak egy pacifikált Erdély lehet.

„A diplomát megadák s engem a császár nevével, a vajdasággal holtig és úri, grófi titulussal, jószágokkal megkinálának, de én reversalisomra nézve megvetém.“ „A császár ajándékoza 200 aranyat nyomó láncot, melyen a maga képe.“¹⁾ Kinevezték azonfelül máramarosi főispánnak, ami Erdélyben akkor egyik legjövendelmesebb s legelőkelőbb pozíció volt. Így kárpótolta Bethlent a sors az 1685. évi máramarosi veszédségeért.

Bécs sietett a diplomával, mert a hadiszerencse kezdett ellene fordulni. Október 8-án a török visszafoglalta Belgrádot s ennek hírére október 16-án sietve kiállították a diplomát s kezébe adták Bethlennek, hogy mielőbb vigye le Erdélybe.

A diploma lényegében megfelel a Bethlen tervezetének, de messze mögötte marad azoknak a kívánságoknak, melyeket a rendek 1688-ban formuláltak. Így elsősorban az ifjabb Apafy Mihály megerősítését kerülték meg Bécsben s kiskorúságára hivatkozva, ezt a kérdést külön diplomára tarták fenn. Nem fogadták el Bethlennek azt a propozícióját sem, hogy a diplomát a protestáns külhatalmak garantálják. Lényegtelennek látszó, de mégis fontos stiláris módosításokat is tettek. Így Bethlen azt proponálta, hogy a 12 tagú tanácsban „legfeljebb“ (tantum) 3 katolikus legyen, ők az írták ehelyett, hogy „legalább“ (saltem). A későbbi viszályok magvát vetették el a 3-ik cikk utolsó bekezdésében, azt mondván, hogy mivel a katolikusoknak és a szászoknak különféle sérelmeik vannak, utasítják a rendeket, hogy ezekre nézve egymás között egyezzenek meg, mi ha nem sikerülne, a császár fog e vitás kérdésekben dönteni.

Mindezek dacára a diploma történelmi jelentőségű nagy vív-

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet. 23. lap.

mány volt. Érintetlenül fenntartá — legalább is papiron és forma szerint — Erdély alkotmányát s másfél évszázadnál tovább ez az okmány képezte annak bázisát.

„Bizony gyönyörűséges diploma vala — írja Cserey Mihály — s nagy boldogságban és békeségben élhattunk volna mellette, de a három natioi között való sok controversia, a négy religiok között való sok competentia szolgáltatata alkalmatosságot annak a szent diplomának eversiojára. Addig kezdék, ki egy, ki másfelé húzni-vonni, magyarázni, erőszakkal tekerni, addig küldözének egymás ellen követeket a császár udvarában s magok kívánák, sollicitálák, hogy a diplomát a császár némely részében változtassa meg, magok járák, hogy Apafy Mihály fejedelem ne legyen: ám ki is csinálák szegényt a fejedelemségből, a diplomát kifordíták s magunk lőnk okai a magunk veszedelmének.“

A míg Bethlen Bécsben járt, Lajos badeni herceg hamarosan végelt vetelt a Thököly pütkösi erdélyi fejedelemségének, őt kiűzte az országból s Veterani tábornok, ki a hercegtől a vezérletet álvette, visszaverte Thökölynek újabb betörési kísérleteit is.

Összeülhetett tehát 1691 januárjában Fogarason az országgyűlés, hogy a Bethlen Miklós által lehozott diplomát letárgyalja és elfogadása felett döntsön.

„Írtóztató volt a sügás-búgás“ — írja Bethlen Miklós. Az egyik rész a diplomát csak azzal a feltétellel akarta elfogadni, ha Bécs II. Apafy Mihályt megerősíti a fejedelemségben, mások egyáltalában nem akarták elfogadni a diplomát s azt javasolták, hogy azt utasítsák vissza és kérjék csupán az Apafy megerősítését, ismét mások a diplomában kontemplált gubernatorság ellen foglaltak állást, azt kívánva, hogy Apafy megerősítéséig ne gubernátor, hanem a tanács kormányozzon; igen soknak az volt a főtürekvése, „hogy engemet a gubernatorságtól elvethessenek, azáltal remélvén a fejedelem confirmatioját. Nesciebant, quid agebant“ — nem tudták, mit cselekszenek, írja Bethlen. Végre is belátták, hogy Erdély a hat év óta annyiszor újra írt diplomák pontjaival úgy van, mint Róma a Sybilla könyvekkel, minél hosszasabban alkudozik,

annál kevesebbet s mégis a régi árban kapja; megállapodtak ezért abban, hogy a lehozott diplomát elfogadják s 1691 január 18-án a rendek I. Lipótnak s utódjának I. Józsefnek a hűségesküt letették.¹⁾

Most már csak az volt az egyetlen és főökrekvésük, hogy a diplomában szervezett gubernátorságtól hogyan űlhetnék el Bethlen Miklóst, az ő reprezentánsukat, ki nekik a már-már elérhetetlennek hitt diplomát annyi fáradsággal és utánjárással megszerezte. E mind nyiltabban kiütköző szándékuk láttára Bethlen Miklós olyan lépésre határozta el magát, mely világosan kimutatta önzetlen jellemét s azt, hogy saját érvényesülését, mint jó hazafi, hátrább helyezi az ország alkotmányos szabadságánál.

„Mindnyájan úgy hitték, — írja²⁾ — hogy a császár nékem adta (a gubernátorságot) és csak herjokázom vélek s osztán elé adam a donatiót róla. Én hogy megmutassam az én candoromat (őszinteségemet) mind most a hazának, mind a posteritasnak (utókornak), felállék az ország között s mondám: Ha valakinek az említett skurpulusa vagyon, tudja meg, hogy én az én hazámnak azt a diplomát és abban feltett libera electiot (szabad választást) szűzen akartam meghozni és azért nem vettem el az ő felsége azaránt való oblatióit (ajánlatait) is. Én felőlem liberrime választ-halnak, mert ha úgy kezembe volna is, mint ez a süveg, ide ten-ném az asztalra, hogy az ország adja annak, akinek akarja és Isten rendelte. Ezzel a süvegemet az asztalra vetém. Ezért engem sokan kárhoztattak, de én azért cselekedtem, hogy az Isten nékem rendelte. Légyen tiszta a választás et propter salutem regni et propter meam conscientiam et famam ad posteritatem.“

Nemes gesztus volt Bethlentől, hogy így letette a gubernátorság betöltésének jogát s vele a saját sorsát a rendek kezébe. De joggal kárhoztatták érte, mert az adott helyzetben súlyos taktikai hiba s a helyzet teljes félreismerése volt azt hinni, hogy önzetlenségének kimutatásával lefegyverzi irigyeit, kik nem az országnak legalkalmasabb férfit, hanem az ő kezükben leghajlékonyabb em-

¹⁾ Kövály László: Erdély történelme. V. kötet 217. lap.

²⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 131. lap.

bert akarták a gubernátori székbe ültetni s akiket csak az tartott féken, hogy Bethlen mögött érezték Bécs kezét, melylyel nem akartak nyíltan szembehelyezkedni. Mihelyt nyilvánvalóvá lőn, hogy e szempont nem feszélyezi őket állásfoglalásukban, nyíltan fölléptek ellene s a tanult, tapasztalt és érdemes Bethlen helyett hat szótöbbséggel az alig 28 éves Bánfi Györgyöt választották meg gubernátornak. Bethlen második helyre szorult s be kellett érnie a kancellársággal.

Ugyanakkor követséget választottak — ismét mellőzve Bethlen Miklóst — s ezt felküldötték Bécsbe, hogy az immár elfogadott, de bizonyos pontjaiban még módosítani kért diplomát ünnepélyes formában kérjék ki és sűrgessék az ifjú Apafy megerősítését. A követség az egész évet fenn töltötte, de semmi változtatást elérni nem tudott — a hadiszerencse ismét a császáriaknak kedvezett — csak a diplomát kapták kézhez végre 1691 december 31-én ünnepélyes alakban.

Az új kormány beiktatását követően még egy második alkalommal is fényes tanúbizonyságot tett arról Bethlen Miklós, hogy milyen világosan tudja megítélni a helyzetet s milyen önzetlenséggel tud lemondani a a saját egyéni érvényesüléséről, ha úgy ítéli, hogy hazája érdekei mást kívánnak.

„Ezen időben kívánta a császár, hogy én főcancelláriusi hivatalomat kövessem Bécsben és lakjam ott szüntelen, Erdélyben pedig lakjék a vicescancellarius etc. Én mondtam a tanácsban: ha én csak magamat nézném, ezt két kézzel venném, mert ez mind hasznos, becsületes és nyugalmas lenne nékem, de kegyelmeleknek guberniumul és országul nem léssen jó, mert az egész igazgatásnak és törvénynek ereje oda vonódik és a gubernium apránként árnyékká válik. Én ugyan bizony, ha úgy léssen is, azon nem igyekszem, de a successorim, az usussal és abusussal megerősödött tiszt és instantia, mit fognak osztán elkövetni, akkor válik meg, de nem orvosoltathatik meg. Én pro publico jónak tartom oda a vicescancellariust és secretariust etc. Azt könnyebb léssen az országnak és guberniumnak zabolán hordozni. Soha sem azelőtt,

sem ezután tanácsom vagy voksom így nem javallották s kapták mint ezt, de én minél tisztábban adtam, ők annál hamisabban adták fel Bécsben, hogy én azt mondtam volna: nem eszem én Bécsben a beste lélek német kurva fiai bokrétás bőbítás étkében. Azért énreám nagy nehézség volt az udvarnál és nagy jóakaróm írta meg Bécsből és Kinsky mentett meg. Ítéld meg Isten! Én javokra néztem, szóltam; ők hazudtak. Jóakaróim engem sokat kárhoztattak, hogy én ezt a nagy, nem csak nékem, hanem a hazának és ecclesiának hasznos állapotot fel nem vettem, mert ennyit s így szolgálhattam volna mindeniknek; generalist, guberniumot, militiát, clerust, kamarát, egy szóval mindent a császár és minisztérium által zabolán hordozhattam volna etc. Ez ellen én ugyan nem szólék, és midőn osztán láttam volna omnium bipedum vanissimus (minden kétlábuak között legléghább) Kálnoki Sámuelnek törvény, vallás és hazája romlására néző gonoszságát, meg is bántam, de az én okom és célom jó volt. Tudod Isten! Ez volt Erdélynek és énnekem fatumom, hogy mind a vajdaságot, mind ezt megvessem és így osztán ne szolgálhassak az én édes, de bűnös hazámnak.¹⁾

Bethlen Miklós helyesen ítélte. Bécsnek az ő felrendelésével tényleg az volt a célja, hogy „az egész igazgatásnak ereje oda vonódjék”. Tévedett azonban Bethlen, mikor azt hitte, hogy a vicekancellár felküldésével megakadályozhatja ezt a tervet. Neki saját magának kellett tapasztalnia rövid időn belül, mikor 1702-ben ismét Bécsben járt, hogy az erdélyi guberniumnak Bécsbe küldött vice-cancellarius a „a vice-nevet nem akarta hallani” s neki, a fő-cancellariusnak nem adta ki a kancellária pecsétjét, „mert én csak *provincialis* cancellarius vagyok, ő pedig *aulicus* cancellarius”. S ezen a nyomon azután mégis csak kifejlődött az a nagyhatalmú udvari kancellária Bécsben, melyről Bethlen Miklós félt s melynek boszorkányüstjében annyi mindent főztek Erdélynek

Önzetlenül és nemesen járt el mindkét esetben Bethlen Miklós, de tévesen ítélte meg korát és kortársait.

Szabad ország alkotmányos légkörében nőtt föl és lealázónak

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletrajza. II. kötet 137. lap.

tartotta hivatalt és méltóságot elfogadni a hatalom kegyétől, ha azt nem a közvélemény bizalma juttatja neki s a közjó érdekében sem akart megszerezni olyan befolyást a saját részére, mely hazája alkotmányos szabadságán ütött volna csorbát.

Tragikus keserőséggel kellett látnia, hogy kortársai miként hajhásszák a hatalomnak általa odahagyott kegyét s miként vállalkoznak skrupulus nélkül arra, hogy egymást lojalításban túllicitálva, a hatalom minden óhaját teljesítsék.

Súlyedő korokban minduntalan megismétlődő egyenlőtlen küzdelem folyt Bethlen Miklós és kortársai között.

A nagy férfiút szabad elhatározásában és mozgásában megkötötték politikai eszményei és erkölcsi elvei, melyeket maga elébe tűzött és szenteknek tartott. Egyéni és politikai érvényesülése érdekében sem léphetett olyan térre s nem forgathatott olyan fegyvereket, melyeknek igénybevételét eszményei és elvei eltiltották. Ellenfelei azonban válogatás nélkül használták fel ezeket ellene mindenkor, amint erre valahol alkalom kínálkozott.

III.

Bethlen Miklós, mint cancellarius

A nagy hazafit kiváló képességei dacára 47 éves koráig távol tartotta kortársai féltékenysége minden aktív politikai befolyástól. Alig egy évvel az ország tanácsába való beiktatása után mégis egyedül ő találtatott alkalmasnak arra, hogy Erdély és a Habsburg-ház viszonyának pragmatikus szabályozását tető alá hozza s ezt az első és — sajnos egyetlen — önálló nagy feladatát mesterien meg is oldotta. Ennek dacára az új impérium első kormányának, a guberniumnak összeállításánál az erdélyi ármány és irigykedés folytán az első helyről elesett. A második helyen azonban, mint kancellár mégis az ország élére került s e fontos pozíciójában éppen az első helyet betöltő Bánfi György gubernátor egyéni jelentéktelensége és tehetetlensége folytán döntő irányítást gyakorolt az ügyek menetére s az új rendszer kialakulására. Ötvenedik évében járt, mikor a gubernátorral és tanáccsal együtt 1692 április 9-én hivatalába beiktatták s tizenkét esztendőn, két lustrumon át töltötte azt be. E tizenkét esztendő egyaránt gazdag nagy eseményekben és reánk nézve értékes tapasztalatokban.

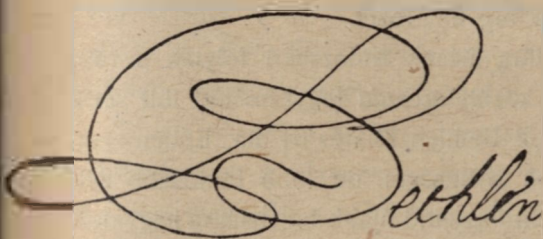
Erdélynek a Habsburg-uralom alatti első guberniuma a következőkből állott: *Bánfi György* gubernátor, *Bethlen Miklós* kancellár, *Haller János* kincstárnok (ezt rövidesen *Apor István* követte), *Bethlen Gergely* országos tábornok, *Bethlen Elek* országos elnök, *Naláczai István*, *Gyulafi László*, *Sárosi János*, *Keresztesi Sámuel*,

Nagy Pál, Alvinczi Péter, Apor István, Toroczkai Mihály, Frank Bálint, Reichard Keresztély és Conrad Sámuel consiliariusok.

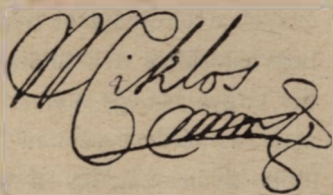
Erdély kormányát tehát tehát, épp úgy, mint a fejedelmi korban egy kis alkotmányos minisztérium tartotta kezében. A gubernátor némi részben még helyettese volt a fejedelemnek; az ő nevében keltek az országgyűlési határozatok s értékes előjogokkal bírt. A belügyeket a kancellár, a hadügyet az országos tábornok, a pénzügyet a kincstárnok, az igazságügyet az országos elnök intézte és vezette. Érdekes és a kor szellemére nézve jellemző, hogy az őt legfontosabb pozíció közül a első guberniumban *hármat* a Bethlen család tagjai töltötték be. Ha most ehhez még hozzávesszük, hogy a gubernátornak, Bánfi Györgynek felesége a Bethlen Gergely leánya volt, ennek testvérét pedig az ifjú Apafi Mihályhoz adták hozzá, akkor világosan láthatjuk, hogy a családi politika mennyire érvényesült az erdélyi közügyekben, ami nem kis mértékben hozzájárult a bomlás és süllyedés előidézéséhez. A bécsi impérium megerősödésével azonban ez az erdélyi kormány mind többet és többet veszített jelentőségéből és befolyásából. A belügyek jelentékeny részét elvonta a kancellártól a bécsi udvari cancellária; a hadügy az osztrák generális kezébe került s előbb megszűnt a nemzeti hadsereg, utána az országos tábornokság is; a kincstári ügyek is csak névleg maradtak a gubernium kezén, mert a tényleges hatáskör legnagyobb részét már Apor István kincstartósága idején Bécs magához ragadta. Bizony sokban összesorvadt az idők folyamán a fényes nevű gubernium, de dacára a hatalom erőszakoskodásainak s a honfiak szűk látókörének és kislelkűségének, mégis tényező tudott maradni mindvégig. Egy gondolatot reprezentált s ez a gondolat be volt írva Erdély minden lakójának szívébe.

A gubernátori korszaknak legnehezebb része kétségtelenül az a tizenkét év volt, mialatt Bethlen Miklós viselte a kancellári tisztelet. Ez alatt próbálgatták meg alulról és felülről egyaránt, folyton megisméltendő kísérletekkel, hogy milyen erős talapzaton áll a fejedelem nélküli gubernium. A bécsi kormány makacsul és kitartóan igyekezett folyton erősödő nyomás kifejtésével kiszorí-

tani a guberniumból az önállóságnak, a szabad akaratelhatározási képességnek és intézkedő erőnek utolsó csöppjét is. Tizenkét évi nyomást kellett elviselnie az erdélyi államszerkezetnek, míg végre a II. Rákóczi Ferenc forradalmának hatása alatt Bécs belátta, mennyire érdeke neki magának, hogy a gubernium erős legyen s a guberniumnak az országban befolyása és népszerűsége legyen. Azok pedig, kik e korszak első évtizedében a gubernium megkerülésével siettek Bécsben összeköttetéseket teremteni s ottan honfitársaik kárával is, igyekeztek közvetlenül szerezni befolyást és támogatást, nagyot néztek s maguk tiltakoztak a bécsi hátsó ajtók ellen, mikor egyszerre csak Erdély apraja-nagyja megindult az általuk kitaposott ösvényen.

Bethlen Miklós névalírása

Bethlen Miklós tizenkétéves kancellársága állandó, öntudatos és következetes harc e két véglet ellen s ezekkel szemben az erdélyi gondolatért. S e harcban Bethlen Miklós pozíciója annál nehezebb volt, mert az, akinek hivatásánál fogva az erdélyi gondolatot reprezentálnia kellett volna, Bánfi György gubernátor, a „büszke gyermek“, ezt soha meg nem értette, miatta szokásos kedvteléseiben magát soha nem zavartatta s jó, ha szeszélyből vagy érdekből egyenesen szembe nem helyezkedett vele ő maga is.

„De örökké így volt ez Erdélyben — írja Cserey Mihály — s a miatt vesztett el az ország, senki sem vigyázott a publicumra (közjóra) hanem csak a maguk privatumát (magánérdekét) forgatták s keresték; azonban a publicum elveszett s a privátum is utána sülyedett.“¹⁾

¹⁾ Nagyajtai Cserey Mihály: Históriaja. 1694.

Tárgyalások a katolikusokkal és szászokkal.

A gubernium első feladata volt, hogy megoldásra juttassa a diploma harmadik pontjában nyitva hagyott kérdéseket és tető alá hozza a megegyezést a katolikusokkal és a szászokkal, annál is inkább, mert Bécs fenntartotta magának, hogy megegyezés hiányában e kérdésekben a császár fog határozni.

Az első kérdésben a tárgyalások Kolozsvárt folytak s 1692 április 22-én a négy vallás között *accorda* (egyezmény) jött létre, melyet a reformátusok részéről Bethlen Miklós írt alá. Ebben részben teljesültek a katolikusok kívánságai, de több fontosabb kérdés tárgyalása egy május 17-én összeülő újabb bizottságra hagyatott, mely a kérdést szintén nyitva hagyta, minthogy a katolikusok több kívánságát, így a püspökség és szebeni prépostság visszaállítását, a kolozsvári piaci nagy templom átadását, a jezsuiták beengedését stb. a protestánsok oly túlzottaknak ítélték, hogy az értekezletet félbeszakították abban a reményben, hogy az udvar ezeket nem fogja támogatni. E föltevésükben később keservesen csalódnok kellett s utólag igaza lett Bethlen Miklósnak, ki ezeknek elfogadását „javallottam Kolozsváron a pápista atyafiakkal való tractában, senkinek sem tetszett, sőt szenvedtem miaatta.”¹⁾

Olyan szélesebb látkörű státusférfiúnak, mint Bethlen Miklósnak, nem volt nehéz világosan meglátnia azt, hogy e kérdések megoldatlansága újabb és újabb beavatkozási lehetőségeket nyújt az udvarnak s így az okosság azt követelte volna, hogy minden kívánság nagylelkű teljesítésével húzzák ki a kérdés méregfogát. A kicsinyes-

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 134. lap.

ség, elfogultság s a kérdésnek a felzaklatott szenvedélyek szempontjából való elbírálása ekkor sem engedte az okosság parancsát érvényesülni.

Már sokkal bölcsőbbek voltak a rendek „a szász atyafiakkal való tractában“. Ezt a kérdést az udvar, épp úgy mint az előbbi, bomlasztó szándékkal dobta bele Erdély közéletébe. A szászoknak úgy közjogi, mint pénzügyi természetű kívánságait — melyek egyébként is e prudens et circumspectus (bölcs és körültekintő) natio által kellő mérséklettel állítottak fel, — a rendek teljesítették s a három nemzet között 1692 július 21-én a gubernator által meg erősített accorda jött létre. Ez orvosolta a szászok közjogi sérelmeit s engedményeket tett nekik az adózás és közszolgáltatások terén.

Ugyanez évben Thökölyné Zrínyi Ilona keresztül utazott Erdélyen férjéhez menet s a vele kicserélt Heisler tábornok rövidesen elfoglalta a töröktől Váradot, ami még biztosabbá és nyugodtabbá tette Bécsnek erdélyi uralmát.

Erdélynek ekkor az lett volna az érdeke, hogy miután külső támadások ellen a Habsburg-uralom kellő oltalmat nyújtott, rendelkezésre álló erőit a belső megerősödéssel fordítsa.

E belső megerősödésnek pedig az volt az első feltétele, hogy gondosan kiküszöböltessék és közös egyetértéssel elrendeztessék minden olyan függő kérdés, mely az erdélyi nemzetek, vallások, társadalmi osztályok és pártok között súrlódásokat idézhetne elő s ezzel kaput nyitna a hatalomnak Erdély belügyeibe való beavatkozásra.

Bethlen Miklós kortársai nem ezt az utat követték, hanem a török uralom alatt már megrögzötté vált módon külső segítséggel, idegen hatalom támogatásával igyekeztek legyőzni azokat a belső ellenfeleiket, kikkel egymagukban nem tudtak megbirkózni.

Eljárásuk szomorú eredményeit látni fogjuk rövidesen.

A Resolutio Alvinczyana.

A katolikusokkal és a szászokkal való tárgyalások befejezése után a rendek követtséget indítottak Bécsbe, hogy az udvarnál az accordák megerősítésével a diploma harmadik pontját illetően tiszta helyzetet teremtsenek. További feladata volt a küldöttségnek, hogy eszközölje ki végre a II. Apafy Mihály fejedelem megerősítését, a magyarországi részeknek visszacsatolását, tisztázza a gubernium közjogi állását, a bécsi kancellária függőségi helyzetét stb.

Jellemző, hogy erre a követtségre nem Bethlen Miklóst választották, ki a diploma megszerzésével bebizonyította elsőrendű képességeit s akinek már Bécsben értékes összeköttetései és személyes ismeretségei voltak, hanem *Alvinczi Pétert*, a guberniumnak egyik híres törvénytudó, de egyébként szürke tagját.

Ennek az intézkedésnek indokát megint csak a szűkkeblű személyes féltékenységben kereshetjük. Attól tartottak, hogy Bethlen Miklós ez újabb követtség alkalmával döntő befolyást szerez magának Bécsben. Hogy e kicsinyesség mily káros volt a közérdekre, az rövidesen kiviláglott, mert természetesen Alvinczinek, mint új embernek, előlről kellett kezdenie Bécsben az összeköttetések felvételét s vele szemben az udvari körök sokkal kevésbbé voltak feszélyezve, mint Bethlen Miklóssal szemben lettek volna, aki az első tárgyalásokat is lefolytatta s aki őket személyesen figyelmeztethette volna az első megállapodások létesítésénél tett ígéreteikre.

A féltékenység más irányban is megnehezítette az Alvinczi működését, mert a többi hitfelekezetek és nemzetek nem bízva az ő tárgyilagosságában, a maguk részéről is küldöttek külön követeket Alvinczi mellé; így a katolikusok *Baranyai Gergelyt*, az uni-

tárusok *Dálnoki Jánost*, a szászok pedig *Zabanius (Szász) Jánost*. Hogy e külön követek mindegyike elsősorban a saját küldőinek igyekezett előnyöket hazavinni, azt talán felesleges is mondani s hogy az ekként napfényre kerülő külön érdekek lényegesen gyengítették az egész Erdély érdekeit képviselni hivatott Alvinczi álláspontját, az is nyilvánvaló. Igaza van teljesen Csereynek, hogy „addig kezdék ki egy, ki másfelé húzni-vonni, magyarázni, erőszakkal tekerni (a diplomát), addig küldének egymás ellen követeket a császár udvarába, . . . míg a diplomát kifordították”.¹⁾

Természetes, hogy a küldöttségnek ezt a gyöngéjét Bécs is rögtön felismerte és igyekezett a saját érdekében minél jobban kihasználni.

Az egységes célkitűzést és vezetést s egyöntetű fellépést nélkülöző követséggel Bécsben csak félvállról bántak. 1692 aug. 26-án érkeztek fel, szeptember 3-án nyújtották be memorandumukat s hónapokon át futottak-fáradtak egyik bécsi minisztertől a másikig teljesen eredménytelenül. 1693 január 3-án újabb memoradumot adtak be, majd ez is válasz nélkül maradván, március 14-én egy harmadikat, de csak kitérő üres válaszokat kaptak s érdemleges tárgyalásokba nem bocsátkozott velük senki.

Végre a külpolitikai helyzet jött segítségükre, amennyiben Bécsbe érkezett a híre, hogy a török és Thököly nagy hadjáratra készülnek. Ennek hatása alatt az udvar jónak látta a közel háromnegyedéve Bécsben veszteglő követségnek valamelyes választ adni s így az erdélyi kedélyeket megnyugtadni.

Április 7-én és 9-én a kormány megerősítette a szászokkal és a katolikusokkal létrejött accordákat, helyesebben teljesítette a szászoknak és a katolikusoknak úgy az accordában foglalt, mint részben utólag előadott kívánságait, gondosan ügyelve emellett arra, hogy ezúttal a többség érzékenysége tekintettel túlmessze ne menjen ugyan, de azért úgy a szászokban, mint a katolikusokban ébren tartsa a reményt, hogy a viszonyok változásával hajlandó lesz a most megadottakon jóval túlmenő engedményekre is s e külön-külön tett ígéretekkel őket magának a jövőre is lekötölte.

¹⁾ Nagyajtai Cserey Mihály: *Históriája*. 1692.

E két kérdés illetén rendezése, helyesebben a megadott engedmények leszögezése s egyébként a kérdésnek továbbra is nyitva tartása után, május 14-én kiadta az udvar az úgynevezett *Alvinczi-féle resolutiót*, melyben az Alvinczi 23 pontba foglalt emlékiratában előterjesztett kívánságokra adta meg válaszát. A leglényegesebb kívánságokra, mint az Apafy fejedelem megerősítésére, a gubernator hatáskörének megállapítására, a Partium visszacsatolására stb. kitérő választ adtak, egyes kívánságokat egyenesen megtagadtak s amelyekre nézve érdemlegesen döntöttek, azokban is legalább annyi volt a kedvezőtlen, mint a kedvező döntés. A *Resolutio Alvinczyana*-nak nem is az ad jelentőséget, mintha a diplomával szemben vívmányokat hozott volna, sőt igaza van Bethlen Miklósnak, ki azt mondja, hogy: „megjövén ezekkel a követek, mi csak elhülénk bele, hogy a mi mátkás vőlegényünket megerősítették¹⁾, hanem a jelentősége az, hogy a diplomában lefektetett jogi helyzetet az Alvinczi-féle *resolutio* közelebbről meghatározta s körülírta — pl. a gubernium székhelyéül Fejérvárt kijelölte s a gubernium berendezkedését pontosabban szabályozta — s így az ebben lefektetett elvek lettek Erdély új kormányzatának alapelvei, melyek bizony már sokban ellávoztak a leopoldi diploma aránylag még alkotmányos szellemétől.

Az udvar Alvinczit értékes birtokokkal ajándékozta meg s kegyesen elbocsátá, de a küldöttség hazatérte után sem mulasztotta el egyes — szerinte rendezetlenül maradt — kérdésekre leküldeni instructióit. Így például elrendelte Bécs a guberniumnak a kétféjű sasos pecsét használatát; a pecsét ürügye alatt eltiltotta azután az *insurrectio* és az országgyűlés előzetes engedély nélküli összehívását stb. stb. Mindezen kérdésekben a leiratok a küldöttség visszatértevel is sűrűn követték egymást.

Most tűnt csak ki, mennyire elhibázott dolog volt az, hogy a kontroverziákat, függő kérdéseket s vitás problémákat nem intézték el békés egyetértéssel egymás között, hanem felsőbb döntés után szaladgáltak egymás ellen Bécsbe. Most tűnt ki, mennyire igaza volt Bethlen Miklósnak, aki jóelőre megmondotta, mennyire

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 144. lap.

kíváncsi, hogy Bécs és az ő exponense „ne elegyítse magát a politicumokba, *ne vonjuk magunk erővel belé, ne tegyük erővel bíróná,*“¹⁾ de az akkori megromlott közszellem mellett süket füleknek beszélt s „az urak magok ronták el a maguk privata gratia keresésével a militaris disciplinát és consequenter az országot“.

Dacára mindezeknek a nehézségeknek, intrikáknak és kétszínűségeknek, a leopoldi diploma s az Alvinczi-resolutio mégis relative nyugvópontra juttatta Erdély sorsát. Sikerült egy olyan modus vivendit, olyan átmeneti berendezkedést teremteni, mely nem forgatta fel gyökerében Erdély közjogi megszervezettségét s ennek dacára biztosította az udvar részére a kellő befolyást az ország ügyeire.

Ez az Erdély testéhez szabott berendezkedés hiányzott a Habsburg-uralom eddigi hódítási kísérleteinél; úgy akkor, mikor Izabella adta át nekik a hatalmat, mint félszázaddal később, mikor az ingatag Báthori Zsigmond ejtette azt ki kezéből. Az első esetben Bécs eltette láb alól az egyetlen férfiut, Martinuzzit, ki alkalmas lett volna arra, hogy a Habsburgok hatalmát Erdélyben meggyökereztesse. Az udvar ekkor Castalddal kísérletezett, erőszakosan akarta Erdélyt igájába hajtani. A második esetben pedig a Castaldonál is rémületesebb Básta inaugurált zsarnoki és gyűlölt impériumot. Természetes, hogy mindkét kísérletnek — rengeteg könny és vér árán — végül is kudarccal kellett végződnie.

Hogy az adott esetben Bécs más utat választott s a zsarnoki önkény helyett igyekezett Erdély hatalmasait megnyerni magának s a saját erdélyi politikáját az ország történelmi berendezkedésének lehető kimélésével és közintézményeinek saját céljaihoz való idomításával megalapozni, abban oroszánrésze, ha ugyan nem egyedüli része volt Bethlen Miklósnak, ki ezt az utat már „Moribunda“-jában világosan kijelölte s akiről joggal elmondhatjuk, hogy egyedül látta meg és ismerte föl Erdély helyzetét a megváltozott világtörténelmi konstelláció közepette.

Bethlen Miklós a guberniumban forma szerint ugyan csak második, de tényleg tudásánál és tehetségénél fogva praedominans

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 166. lap.

pozíciót foglalt el és ez lehetővé tette azután neki, hogy az osztrák impérium első évtizedében a mindkét oldalon unos-untalan feltörekvő elfogultságokkal szemben a saját koncepcióját, ha nem is érintetlenül, de legalább alapirányában érvényre juttassa.

VETERANI tábornok

Sokban elősegítette Bethlen Miklós törekvéseit az a körülmény is, hogy az osztrák impérium első öt esztendejében a bécsi katonai hatalom erdélyi exponense az a *Veterani* tábornok volt, kivel neki — Teleki Mihály ármányából — már 1685-ben sikerült megbarátkoznia. Veterani megértette a Bethlen Miklós eszméit, Erdély kormányzásában ezekhez alkalmazkodott, a saját részéről is igyekezett az új rendszert minél rokonszenvesebbé és elviselhetőbbé tenni s befolyásával Bécsben is megtudta akadályozni azt, hogy elsietett, erőszakos és türelmetlen intézkedések vétessenek Erdélyt illetően fogantatba.

Bethlen Miklós és Veteráni bölcs együttműködése folytán Erdély az osztrák impérium éveiben relativ csendet és nyugalmat élvezett annak dacára, hogy Thököly, bár különösebb eredményt elérni nem tudott, nem szünt meg nyugtalanítani az országot. „Ebben az 1691, 92, 93 esztendőkből s még azután is egész Rabutin idejéig a felséges udvar igen kegyelmesen és csendesen bánt Erdélylyel és az új diplomát igyekeztek megtartani praxissal is. Ehhez pedig sokat tett Bécsben a Kinsky és Erdélyben a Veterani bölcsessége.”¹⁾

Az erőknek ez a bölcs kiegyensúlyozottsága megmutatta azt az egyedül helyes utat, mely Erdélyre nézve a külpolitikai beavatkozásokkal szemben nyugalmat biztosíthatott s az új impérium számára Erdély erőforrásainak okos felhasználását lehetővé tette.

Sajnos, sem az akkori erdélyi politikusok nem tudtak a bölcs önmérséklésnek e magaslatára felemelkedni, sem a hatalom nem elégedett meg a befolyásnak azzal a mértékével, melyet részére a leopoldi diploma megszerzett.

Mindkét oldalról fejvesztetten rángatták a mérlegnek egyensúlyozó karját.

Végre is sikerült azt kibillenteniök a bölcs megfontoltsággal és nagy fáradtsággal megteremtett egyensúlyából.

II. Apafi Mihály házassága.

• Az Alvinczi-féle rezolúcióban megoldatlanul hagyott kérdések ürügyet és alkalmat adtak újabb és újabb nyugtalankodásra azoknak az erdélyi vezető politikusoknak, kik az ország helyzetét még mindig nem látták világosan és ezért még most is szélsőségekben jártak.

A megoldatlan kérdések legelsőbbike volt az ifjú Apafy Mihály fejedelemségének dolga, mely az ő nagykorúságának közeledtével mind aktuálisabb lett.

Az erdélyi urak szószerint vették az udvar ígérését, hogy a nagykorúság elérével meg fogja erősíteni a fejedelemségben Apafit. Előre gondoskodni akartak ezért róla, hogy az ifjú fejedelem az ő befolyásuk alatt maradjon s eljegyeztették vele 1694 nyarán Bethlen Gergely leányát, Bethlen Katát, a gubernátorné testvérét. A számítás nyilvánvaló volt. Mint láttuk, az őt erdélyi főméltóságból hármat a Bethlenek töltötték be: Gergely és fivére, Elek és Bethlen Miklós, ki ellen a két előbbi rengeteg sokat intrikált ugyan, de végeredményében azért mégis magukhoz tartozónak tekintették. A negyedik és legfőbb pozíciót betöltő gubernátor a Bethlen Gergely veje volt s a fiatal fejedelem most szintén az leendett. Ilyen családi politikát űztek akkor főuraink az ország nagy kárára. Eljárásukat csak kevéssé menti az, hogy családi érdekeik mellett e lépésnél az az aggodalom is vezette őket, nehogy a fejedelem idegen s esetleg más vallásu hercegnőt vegyen feleségül s Báthori Zsigmond példájára, ezzel az országban az idegen befolyás erőre kapjon.

Az eljegyzés híre Bécsbe eljutván, „Generalis Veteraninak őszszel jött olyan parancsolatja, hogy a fejedelmet, Gergely és Elek urakat sub honesta custodia (tisztességes kísérettel) küldje Bécsbe.“

Bethlen Miklósnak Veterani útján sikerült aztán keresztülvinnie, hogy a másik két úr felkísérésétől az udvar eltekintett s csak a fejedelem magában ment föl Veteranival Bécsbe. De azt a kérését az erdélyi uraknak, hogy a tervbevett házasságot az udvar ne gátolja, csak részben teljesítették s a határozat az lőn: „conceditur, sed non benedicitur, suo quem sibi stravit lecto princeps utatur; aula potest in sinu gaudere, quod negligendo caesarem, princeps ipse de promissa in diplomate successione dispensaverit“. ¹⁾ (Megengedik, de nem helyeslik, a fejedelem abban az ágyban nyugodjék, melyet vetett magának, az udvar lelke mélyén örülhet, hogy a császárt mellőzve, a fejedelem őt felmentette a diplomában megígért utódlási jog elismerésétől.) Más szóval: Bécs a fiatal Apafinak ezt a — szerinte — rangján aluli házasságát ürügyül használta fel arra, hogy megtagadja hozzájárulását a fejedelemség elfoglalásához, melytől eddig is huzódott s amelynek kérdésében a nyílt állásfoglalástól minduntalan kitért.

„Visszahozá (a fejedelmet Bécsből) Veterani“ — írja tovább Bethlen Miklós — „de a lakodalomra sem jöve, sem bocsáta németet senkit.“ A lakodalom 1695 júniusában volt Balászfalván az Apafy kastélyban s Bethlen azt mondja, hogy „soha életemben nem láttam olyan szomorú lakodalmat.“

Cserey Mihály már sokkal bőbeszédűebben írja le a fiatal Apafy esküvőjét s nyíltan rámutat azokra az okokra, melyek az akkori szereplőket mozgatták:

„Júniusban menénk a fejedelem lakadalmára Balászfalvára. A hídnál vontak vala sátorokat, oda mene ki a fejedelem paripán a mátkája eleiben. Nagy szomorán valának mind Bethlen Miklós, mind Apor István, Alvinczi Péter s mások, kik nem jovalják vala azt a házasságot. A hídtól bėjővénk Balászfalvára, ott pompásan lőn ugyan a lakodalom, de nem fejedelmi módon. A táncz között, mikor a fejedelem tánczolna a mátkájával, Apor István mindenkor feláll vala, Sárosi Jánosék s a többi veszteg ülnek vala, én is ott állottam a hátok megett. Mondja Apor István Sárosinak: Sógor,

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet. 141. lap.

miért nem becsülitek meg a fejedelmet, hogy felállanátok előtt? azt mondja nagyon Sárosi: Eb álljon fel ő kegyelme előtt, *elugrotta bizony a fejedelemséget*. Mingyárt eszében vevé a lakodalom után a szegény Apaffi Mihály, hogy ebül van a dolog, mert a gubernátor nagyságotni sem akará, sem a praecedentiát neki nem engedé, noha azt gondolja vala Apaffi, ha ő erdélyi urnak s kivált Bethlen Gergelynek leányát elveszi, minyájan mellette lesznek s a fejedelemségben manuteneálják, az udvarban is arról biztaták mind, míg a dolog megforra, azután mind elállának mellőle; a gubernátor inkább szeretvén, hogy ő egyedül parancsoljon az országban, mintsem más neki, a többi urak is, kezeken lévén még akkor a kolcs, generál Veteráni is jámbor ember lévén, semmi directroban magát nem elegyítvén, azt gondolják vala, mind úgy lesz továbbra is, s ők a mint akarják, úgy folytatják az erdélyi dolgokat, s veszik a hasznot. De közel sem úgy lőn.“

Talán kissé tulszigorú is Cserey Mihály, mikor az egész esetből ezt a tanulságot vonja le:

„Ilyen jó hazafiakot tartott Erdély mindenkor a maga romlására. A bécsi udvart senki sem okozhatja, mert ha magok az erdélyi urak ki ne jáczák a fejedelemséget Apaffi Mihály kezéből, maig is ben ülne a székbén; de nem volt olyan bolond a császár is, hogy erővel adja nekik a jót, mikor látná, hogy nem kell magoknak. Ne kárhoztassuk tehát mi a bécsi udvart, mert bizony magunk rontottuk meg a magunk szabadságát elsőben s úgy adtunk okot az udvarnak is minden rossz dologra.“¹⁾

Cserey mindenesetre tuloz; ennyire ártatlan nem volt Bécs a dologban. De az kétségtelen, hogy a bécsi beavatkozásra s Erdély alkotmányának megnyirbálására, ha nem is egyedüli okot, de tág kaput adtak az erdélyi urak azáltal, hogy a megoldásra váró kérdéseket nem intézték el maguk között békés egyetértéssel, hanem egymás ellen Bécsben keresve támaszt, az udvar beavatkozására nemcsak alkalmat nyújtottak, de azt sok esetben egyenesen ki-provokálták.

¹⁾ Nagyajtai Cserey Mihály: *Históriája*. 1695.

Veterani halála.

Az 1695 esztendő további nagy csapást is hozott Erdélyre. A török 1695 nyarán Thökölyvel nagy hadjáratot indított Magyarország ellen s míg az osztrák fősereg Caprara és Heisler alatt Belgrád előtt várta a törököt, addig ez főerejével az Erdély kapujánál kis seregével őrt álló Veteranira csapott, Karánsebesnél megverte s a derék Veterani maga is elesett a csatában 1695 szeptember 21-én. „Elveszté benne Erdély azt, kinek az eddigi legyező politikát köszönhetette.“¹⁾

Veterani halála súlyosan érintette Bethlen Miklóst is, ki oly harmonikusan tudott e derék katonával együttműködni s így nemcsak az államférfiúnak, hanem a magán egyénnek fájdalma is megnyilatkozik Bethlen Miklósban, mikor Veteranit így parentálja el: „kivel együtt elméne Erdélyből nemcsak a hadi fenyték, hanem minden egyéb főrend,²⁾ egyesség és közönséges jóra, diplomára való vigyázás, gondviselés. *Ha Veteraninak igaz historicusa lenne, Erdély a jóról szintén úgy megemlegethelné, mint Bástát a rosszról*“.³⁾

Veterani utódja Vaudemont herceg lett, kit Bethlen „igen gratosus fejedelmi ember“-nek nevez, de sajnos, csak rövid ideig tölté be tisztét.

Közben két újabb veszedelem nehezedett Erdélyre.

Bár a szultán a karánsebesi csata után haza vonult, Caprara és Heisler tábornokok azon ürügy alatt, mintha az erdélyiek II. Apafi Áronra segítése végett a törökkel érintkezésbe tették volna magukat,

1) Kőváry: Erdély Történelme. VI. kötet. 27. lap.

2) Nem arisztokratát, hanem közrendet kell itt érteni.

3) Bethlen Miklós: Önéletirása. II. kötet. 152. lap.

12 ezred lovassal s 3 ezred gyalogsággal Erdélybe nyomultak, hallatlan gabona- és pénzmennyiséget róttak ki az országra s a katonák csaknem szabad zsákmányolhatási szabadságot vettek maguknak. Ugyanekkor pedig Bécsben, 1695 október 31-én az addig csak a gubernium delegált szerveként működő *Kálnoki Sámuel* alkancellárt *udvari kancellárrá* tették s a melléje szervezett *erdélyi udvari kancelláriát*, mint kormányközeget, eskü mellett beiktatták.¹⁾ Beteljesült tehát az, mitől Bethlen Miklós tartott.

Ezek az események nagy aggodalmat keltettek Erdélyben s mert látták, hogy baj van s ember kellene, aki ezen segíthessen, most már jó volt megint Bethlen Miklós, kit eddig mindig mellőztek. Így tehát 1695 november 11-én Kolozsvárról felindította őt a gubernium Bécsbe. E követségéről Bethlen azt írja, hogy: „Becsületem akkor én nékem érdemem felett is volt. Minden erdélyi konferenciákban jelen voltam, sőt egynéhányszor az én szállásomra jöttek commissiora afféle secretarius bellicus et annonae főcommissarius és camera consiliariusok. Oppenheim, Wertheim zsidó urak, sőt maga Heisler generális és Dávid Palm; más nagy emberek is jöttek egy-néhány comissioba hozzám.”²⁾

Sajnos, a helyzet annyira el volt már Bécsben rontva s ott oly messze mentek már a központosítás irányában, hogy Bethlen Miklós nagy egyéni súlya és tekintélye dacára is csak részleteredményeket tudott elérni. Elismerték, hogy Erdély ártatlan a török barátság vádjában, könnyítettek a beszállásolás terhein, szabályozták a sókereskedést, a gubernium székhelyétől újból Fejérvárt jelölték ki, de viszont a gubernátort eltiltották különböző fejedelmi előjogok használatától, Apafit illetően pedig azt kívánták, hogy jószágai egyrészét magyarországiakkal cserélje el stb., stb. Mindezeknek az intézkedéseknek ódiума Bethlen Miklóstra szállott, annál inkább, mert e követségét követően adták meg neki, Bánfi György gubernátornak és Apor Istvánnak a grófi címet, más egyéb személyes előnyöket is nyújtva neki, Radnótot s a Thököly jószágok

¹⁾ Kőváry László: Erdély Történelme. V. kötet. 27. lap.

²⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 153. lap.

egyrészét és fiának főispánságot. Ezekkel igyekezett az udvar ellensúlyozni azt, hogy viszont a közügyekben a kivánságok legnagyobb részétől elzárkózott.

Bécsnek ez a taktikája, mellyel a *közérdekű* kivánságokat előterjesztő politikusoknak *egyéni* érdekeit törekedett legyezgetni, a saját szempontjából igen sikerültnek bizonyult. *A kérelmező államférfiut egyénileg leszerelte, viszont küldőiben felébresztette iránta a bizalmatlanságot.*

A hadvezér és az államférfi, kit sorsa lehetetlen feladatok elé állít, az utókor előtt esetleg elérheti a mártírium fényes, de tövises koronáját, de kortársai előtt nem tudja megtartani népszerűségét.

A tömeg csak azt a vezért emeli ujjongva pajzsára, aki látható sikereket tud hozni számára.

A vesztett csatából kincsekkel megrakódva hazatérő vezérre azonban megkövezés vár akkor is, ha emberfeletti önfeláldozással küzdött a balsors elhárításáért s csak bölcsességét dicsérné, hogy a pusztulásból romokat legalább meg tudott menteni.

Rabutin.

A Bethlen által elért kisebb eredményekkel szemben súlyos csapás volt Erdélyre nézve, hogy a derék herceg Vaudemont helyett, alig három héttel Bethlen hazaérkezése után, 1696 április 29-én az udvar katonai parancsnoknak a gyászos emlékü *Rabutin* generálist küldte le, akiről keserű humorral írja Cserey, hogy: „Rabutin bėjővén, csakhamar *kivevé az-urak keziből a pálcát s dobszóhoz tanítá úr uraméket*“. Rabutin azzal fogadta az előtte tisztelgő guberniumot (mely tisztelgést Bethlen szintén helytelenített), hogy „úgy viseljük magunkat, ő bizony akármelyikünknek elűteti a fejét, osztán megírja a császárnak, hogy ha rosszul cselekedte, ültesse el a császár az ő fejét is. Elmenvén előtte, mondá Apor István a tanácsban: *durus est hic sermo, quis audiat eum?* (Kemény beszéd ez, ki hallgathatja ezt?) Ha az én fejemet egyszer elűtik, az ő feje elütésével vissza nem tészik. Jól mondotta; én is mondtam: hogy generális még ilyen szót nem mondott száz esztendőnk alatt Erdélyben, azért jó idején, ez a tanácsom, orvosoljuk meg az udvarnál, sed nihil minus (de semmit sem tett kevésbbé) a gubernátor, hanem öcsém, bátyámuram lőnek csakhamar ketten, azonban engem kiadtak néki.“¹⁾

Bethlen Miklós nyilvános működésének hátralevő része, 1696-tól egészen 1704-ban történt elfogatásáig az erőszakos, indulatos Rabutin s részben az Apor István elleni küzdelemben merül ki.

Csudálatos tragédiája volt e nagy embernek, hogy egész közéleti pályáján mindvégig egy-egy erős személyes ellenséget állított vele szembe a sors s energiájának jelentékeny részét az alkotó

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet. 165. lap.

munka helyett személyes ellenfelei intrikáinak ellensúlyozására s a fölöttük való győzedelmeskedésre kellett fordítania, míg végül is az egyenlőtlen küzdelemben alulmaradt.

Apafi Mihály fejedelemsége idején Teleki Mihály féltékenysége keresztezte Bethlen Miklós útjait. Alig sikerült 1689-ben Telekivel élehető viszonyt teremtenie, midőn ez elesett Zernestnél, s ő, a diploma megszerzője, új személyes ellenfelet kapott a Bánfi György gubernátor személyében, aki a tehetségtelenebb ember irigységével igyekezett őt lehetőleg háttérbe szorítani. Mire Bánfi György belátta, hogy neki a Bethlen Miklós tudására, éleslátására és tapasztalataira szüksége van s így nem érdeke őt gyöngyöztetnie, jött Rabutin és Apor István s mint Bethlen mondja: „ezután az én életem az ő véle való veszekedéssel ingattatik és kísértetik“.

„Apor halálban vágyott a tanácsuraság és főthesaurariusság és tordavármegyei főispánság, csiki főkapitányságra etc. Erat mortaliū si quis unquam ambitiosissimus, el is érte ő azokat mind, de nehezen és gonosz utakon inkább.“ „Bévergődék Apor a tanácsba és csakhamar csudálatos mesterséggel Haller Jánost tanács- és thesaurariusságából kibúcsúztatá és ebbe maga succedála; és legelső gondja az lőn, hogy a fiscalitásból járó minden beneficiumokat a reformata ecclesia és scholáktól elvoná, stb.“

Kétségtelen, hogy a „nehezebb ok, amiért Bethlen Miklós s Apor István veszekedtenek, a religiók között való controversia“ volt.¹⁾ Apor nagy buzgósággal tette magáévá az eddig háttérbe szorított katolikus érdekeket s e törekvéseiben bele kellett ütköznie az erősen protestáns Bethlen Miklósba, ki viszont igyekezett a reformátusok domináló pozícióit megtartani. Kétségtelenül tuloz úgy Bethlen, mint Cserey, mikor Apor eme buzgóságától minden belső vallásos meggyőződést igyekeznek elvitatni s azt kizárólag szolgálkúségig menő tulzó lojálitásnak s a hatalom kegye keresésének tulajdonítják. A szomorú tény azonban mégis az volt, hogy e két tehetséges és befolyásos ember energiájának jelentékeny részét az egymás elleni meddő küzdelemre pazarolta.

¹⁾ Cserey Mihály: Históriája. 1699.

Elfogultak volnánk azonban hősrünk iránt s vétenénk a tárgyilagosság ellen, ha kizárólag csak másokban keresnők a hibát. Minden nagy embernek meg vannak az irigyei és ellenlábásai. Az emberekkel való bánás művészete azonban éppen az ellenfelek leszerelése. Ennek természetesen előfeltétele, hogy mi magunk akarjuk az ellentéteket eltávolítani s ezt az őszinte akaratunkat világosan dokumentáljuk. Vannak elfogult gyűlölködők s vannak elrontott helyzetek, melyekben kudarcot mond ez a legőszintébb akarat is. De az esetek többségében a nyilvánvalóvá lett jóakarat lefegyverzi az ellenérzéseket. Bethlen Miklós nagy egyéniségének egyik gyöngéje volt, hogy nem tudta sem elnézni, sem elfeledni kortársai egyéni gyarlóságait. A saját mértékét alkalmazta rájuk s mert ezt nem ütötték meg, nemcsak szigorúan ítélkezett felettük, de róluk alkotott felfogását nem is titkolta, ami csak annál inkább felingerelte őket. Így látja ezt kortársa, Cserey Mihály is, aki az Apor Istvánval való ellentétek okairól azt mondja, hogy: „külömben is Bethlen Miklós maga nagyzó ember lévén, Apor István is nem akarván subjaceálni (meghajolni) neki, nehezen férhettenek egy zsákban; azért is mindenkor az ország között egymással compeáltanak, egymás ellen voxoltanak, melyből az országnak sok költsége, kára s hátramaradása következett.”¹⁾

Rabutinnak katonai parancsnokká való kinevezése kétségtelenül rendszerváltozást jelentett Erdélyben. Bécs elérkezettnek látta az időt, hogy szorosabbra fogja a gyeplőt. Azt hitték, hogy a törökkel és Thökölyvel kevésbé kell számolniok, ha Erdélyben sikerül letörni mindazokat a tényezőket, melyek a múlt szép emlékeire támaszkodva, rokonszenvükkel a török felé fordulhatnak s amelyeknek rokonszenve szerintük a töröknek újabb és újabb betörésekre nyújthatott tápot. Ez a feltevés a helyzet teljes félreismerése volt. Erdély nem külső beavatkozást, hanem akkor is csak nyugalmat és békés fejlődést áhítozott. A külső betöréseket nemcsak nem provokálta, hanem mint ismételt és különösen II. Rákóczi Ferenc fellépésekor is bebizonyította, fegyveresen is szembehelyezke-

¹⁾ Cserey Mihály: Históriaja. 1699.

dett velők. S ha volt törökpárt és volt kifelé gravitáló elem, ezt csakis az osztrák katonai önkény tulkapásai provokálták ki.

Kinsky életében, 1699-ig, Rabutinnal s az ő elnyomó politikájával szemben még mindig volt egy fórum, melyhez Erdély a Kinskyvel bizalmas jóviszonyban lévő Bethlen Miklós útján apellálhatott s a legsúlyosabb intézkedéseket orvosolhatta. Természetesen Rabutinnak fölötte alkalmatlan volt Bethlen Miklósnak ez a nagy befolyása, annál inkább, mert „Kinsky néki barátja nem volt, sőt ha meg nem hal vala, ki is veti vala (a parancsnokságból); sokan voltak mások is (Bécsben) írlgyei és gonoszakarói; Kinsky pedig nekem pátronusom és az udvarban is tekintetem s hitelem volt. Azért akárkitől volt néki az ő commendója iránt háborítása, azt vagy épen, vagy részszerint nekem tulajdonította.”¹⁾ Súlyosbította Bethlen Miklós helyzetét Rabutinnal szemben, hogy — amint ez korrupt társadalmakban mindenütt történni szokott — ha Bethlen a guberniumban az ország és az alkotmány érdekében és védelmében Rabutinnak valamely intézkedése ellen szót emelt, ezt a generálisnak nyomban besugták. „Maga Rabutin megmondta vala nekem: olyan spiritus familiarisa vagyon néki, hogy a tanácsból néki mindent megviszen.” Az árulkodás hatása alatt azután Rabutin Bethlennek tulajdonította, ha a gubernium bármely kérdésben fel merete emelni szavát. „Mind te dolgozod ez, te a többbit az orránál fogva hordozod; mind bolondnak, csutakoknak, tökéknék tartod etc.” és „írta a császárnak, hogy fogasson meg, mert Tököli Imre sem nagyobb ellensége őfelségének, mint Bethlen Miklós.” „Látám, hogy az én jó collegáim munkája” — írja Bethlen s teljesen meg tudjuk érteni az ő nagy keserűségét, mert ilyen helyzetben valóban lehetetlenség volt megvédelmezni az ország érdekeit és alkotmányát a generális tulkapásaival szemben.

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet. 166. lap.

II. Apafi Mihály sorsa.

A Rabutin kinevezésével inaugurált rendszerváltozás s Bécsnek a nemrég még törökbarát fejedelemség ősi intézményeitől való idegenkedése megnyilatkozott a fiatal Apafi Mihállyal szemben tanúsított magatartásban is.

Az erdélyi főurak s főként a fiatal fejedelem rokonai is súlyos taktikai hibát követtek el azonban azáltal, hogy felébresztették és ők maguk táplálták az udvar féltékenységet Apafival szemben. „Minél inkább a confirmatioját sollicitálták, személyét adorálták, jószágvásárlását Erdélyben erősítették, házасították, kornyétával cum titulo principis jártatták, kalendárium eleibe II. Apafi Mihály fejedelemnek nyomtatták etc: az udvarban annál nagyobb zelotypiát indítottak, melyet én ennekelőtte sok esztendőkkal megjövendöltem nékik, hogy mint a majom a kölykét, magok fojtják meg; de nem hitték, hanem in anno 1696 bételék rajtok.“¹⁾

Bethlen Miklósnak 1695 iki bécsi útja alkalmával s a vele való megbeszélés alapján az udvar úgy döntött, hogy Apafi a nem régen vásárolt Thököly jószágokat, Fejérvárt, Fogarast s még néhány újabb szerzeményű erdélyi birtokait cserélje meg Szatmárral s más egyenlő értékű jószágokkal Magyarországon, „az erdélyi örökös jószágait tartsa meg és birja, télben Erdélyben is lakhatik, de campagnis durantibus (hadjáratok idején) lakjék ideki, a fejedelem névről mondjon le s légyen S. R. I. Comes“ (római szentbirodalmi gróf). Bécsnek ezt a kívánságát „megadók először csak a gubernátor és Bethlen Gergely és Eleknek“ (a fejedelem legközelebbi rokonainak s a gubernium legtekintélyesebb tagjainak) s kifejtette

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása II. kötet. 156. lap.

előttük Bethlen Miklós, hogy ez a leghelyesebb eljárás, hogy így addig, míg a török háború tart, a császár biztos lehessen a fejedelem személyére nézve, aki minél készebbnek és engedékenyebbnek mutatkozik, a császárnál annál több bizalmat, jóindulatot s magának s övéinek annál nagyobb nyugalmat és biztonságot szerezhet, viszont minél inkább ellenkezik, annál nagyobb bizalmatlanságot kelt és az udvart csak annál keményebb intézkedésekre indítja. A fejevári és a fogarasi fejedelmi jószágok pedig alkalmasak lettek volna arra, hogy a guberniumnak biztos anyagi bázisul szolgáljanak. „Ez a nagy jószág és boldogság pedig maradékról-maradékra publicus totius regni thesaurus (az egész ország közvagyona) lett volna“ s a gubernium ennek birtokában nem került volna függő helyzetbe a bécsi pénzügyi kormánytól, nem lett volna „a kamara és a generális kapcája, ha az ura kalapja akar vala lenni.“ „De ez vala az ország és a fejedelem fátuma, hogy ezt nemcsak megveték, hanem mind ellenem munkálódának.“¹⁾

Sajnos, az erdélyi főuraknak s a fiatal fejedelem tanácsadóinak nem volt annyi belátásuk, hogy a helyzetet s az erőviszonyokat oly világosan megítélhessék, mint Bethlen Miklós, ki Bécsben közvetlen közelből látta a hangulatot s nagy nyelvtudása révén személyesen és bizalmasan tárgyalhatott az illetékes tényezőkkel. Mi azonban ma ennek dacára meg tudjuk érteni, hogy huzódóztak ettől a fájdalmas lépéstől, mert hiszen ma is gyakran látjuk, hogy a legkevesebb emberben van meg az a bölcs bátorság s az az elszánt okosság, hogy az érzelmeken erőszakot téve s a közhangulattal szembehelyezkedve, feláldozza saját jogállománya és birtokállománya jelentős részét azért, hogy annak legalább másik részét megmenthesse.

„Látván a császár ezt az ő felséges intentiójával való teljességgel ellenkező es reménytelen processust, *parancsola csak ketten* nekünk a gubernátorral: *úgy viseljünk a fejedelemre gondot, ut nec causa, nec instrumentum, nec materia vel occasio ullius mali esse possit* (hogy sem oka, sem eszköze, sem anyaga vagy alkalma

¹⁾ Bethlen Miklós Önéletírása. II. kötet. 159. lap.

valami rossznak ne lehessen), *mert mi adunk számot róla*. Rabutin generálisnak is parancsolatja jött, hogy a fejedelem személye iránt velünk ketten egyetértsen mindenkben; ki is mindjárt megmondá: tanácscsal én titeket ebben a dologban nem segítlek, az ti nálatok vagyon, a személyeket és az egész dolgot ti tudjátok, ti ismeritek, én ha erőhad kell, adok; ha Ebesfalvára sub nomine praesidii vel sub colore honoris et gvardiae custodiát akartok tétetni melléje, én mindjárást adok valamennyit kívántok; ti tudjátok, micsoda parancsolatotok vagyon. Én az Őfelsége szolgálatjában ebben a dologban csak tőletek várok és valamit kívántok, abban semmit el nem mulasztok és ezzel mindenkor a császárnak is számot adok. Elhiszem, ti is, a mi jobb, azt cselekszitek ebben az országban. Sapiienti satis. *Ezekben kettőnkön kívül a tanács, sem más senki, avagy csak az én jelentéséből semmit sem tudott, hanem ha a gubernátor jelentett volna ipának, sógorának etc.*“

„Mondám én ezek után külön a gubernátornak: *Ez a császár levele kegyelmednek és énnékem intitúláltatott (cimeztetett), de mind ez, mind a generális e mellett való beszéde kegyelmednek szól csak, mert azt már az egész Bécs tudja s Erdély is, hogy a fejedelem nem hogy az én tanácsomon járna, de mind kegyelmelek hárman, Gergely, Elek urral, mind ő szegény, engemet ellenségének, rontójának tart, noha ok és a dolog valósága ellen; azért kegyelmed lássa, mit csinál, mert minthogy kegyelmelek és a dolog engem ebből kimosdatott, én ő felségének megírom, hogy erről ne nékem, hanem másoknak, a kik abban ő felségének tetszenek és szolgálhatnak, parancsoljon. Meg is írtam, ott van a párja a fasciculusban, hogy én per circumstantias abbéli szolgálatjára ő felségének elégtelen vagyok; olyan nagy pásztorságot magamra nem vállalhatok; másként én semmi vétkit nem tudom, nisi sors nascendi et principalis tituli suavitas, vel innata vel per adulatio-nem mundi ordinariam conservata, ipsum alias — credo — innocentem premant.*“

„Ezalatt Rabutin a had derekával a török ellen kiméne, Philippus Ernestus Lichtenstein fejedelmet hagyván a többivel

Erdélyben, ki is csakhamar jöve *Fejérvárra* a guberniumhoz, és in priváto a gubernátornak s énnékem is monda: Hogy őnéki udvartól courier által jött ordere, hogy a fejedelmet vagy szépen, vagy másként, ha nem akarja, erővel is felküldje Bécsbe: azért ő azt parancsolja, tam ad existimationem caesaris, qui non vult quidquam vi agere, quam ad honorem et fortunam principis, menjen fel önként és sollicitálja, folytassa ott a maga dolgait, hogy csak híre s akarati se legyen az erőszaknak, fogságnak, mert ha arra kell fakadni a dolognak, ipsi pessimum erit, Deus avertat etc. Én mindjárt mondtam ott: Ego non tantum creditum nullum habeo apud d. principem, sed *odit me*; ergo dominus gubernator pro sua prudentia et gubernii credito, quo apud ipsum pollet, persuadeat illud etc. Tekintem, hát a három úr, Gergely, György, Elek magok persvadeálják, hogy *énellenem Radnót és egyéb jószágit, méltóságát etc.* különben meg nem oltalmazhatja, hanem ha sietve elmegyen maga Bécsbe etc. Így itt is az *én szegény fejem volt az álorca*. Kinsky is írt volt nekem in hunc sensum, ut *patier talem praetextum fieri* (hogy tűrjem el ezt az ürügyet) *propter famam caesaris, melyet is én megfogadtam, de bizony nagy veszedelmemre és minden dolgaimban való romlásomra, mert mind az ország, mind maga úgy hitte osztán, hogy én szerzettem minden nyavalyáját*; de szerzették a jó tanácsi. Elég az, hogy így méne el osztán szegény bárány gyermek egy officzér és német lovas sereg kísérvén sub specie honoris et securitatis itineris, sed quae re vera custodia erat, etsi ipse nesciebat tunc. (Tisztelet és az út biztonsága ürügyén, de tényleg őrség volt az, csak ő akkor még nem tudta). Feljövén, ismét itt ő felsége Kinsky által Kolonics kardinál, Buceolini cancellarius, Kálnoki, Csáki László, német secretariusok, Szentkereszti etc. conferentiájokban megújította azelőtt említett jószágok cessióját per modum consilii, hogy itt Bécshez közel Magyarorszában vagy in provinciis haereditariis szerezzon jószágot véle titulo principis imperii, et pensionem annuam 100 ezer rh. f. offerálván; mint vette, már az nem az én dolgom: elég az, *azolta itt lakik*; hogy a feleségét őt esztendeig fel nem hozatta, szép ifjúságnak

virágában így hervasztották el, az is azon három úr tanácsa volt nagyobb részént. Én minél inkább javallottam, annál inkább nem fogadták, míg osztán kihala mindketteje; mindezekből Isten szánja meg ezt az ártatlan pár ifjút. Én ezt jó lelkiismerettel igazán így leírni szükségesnek ítéltém, nemcsak az én, hanem közönségesen a maradékokért és hazáért.“¹⁾

Nem csodálkozhatunk azon, ha ily előzmények után, mikor maga az udvar is kérte, hogy Bethlen Miklós ne tiltakozzék az ellen, hogy az ő állítólagos és vélt áskálódásai miatt kell Apafinak Bécsbe mennie, azok, akik nem voltak ennyire beleavatva a kérdés minden részletébe s különösen az amugy is irigy kortársak szerették volna a szegény fiatal fejedelem szomorú sorsáért Bethlen Miklóst tenni felelőssé.

Tuloz azonban Bethlen Miklós, mikor emlékiratában azt mondja, hogy az ország is úgy hitte, hogy ő volt Apafi romlásának oka, mert például Cserey Mihály egyedül a fejedelem házasságának tulajdonítja, hogy az udvar őt elejtette:

„Az udvar is megharaguván Apaffira azért a házasságért, mivel magok is az urak nem akarák, hogy fejedelemség alatt legyenek, a diplomának Apaffi fejedelemsége iránt való cikkelyét falban rugák, Apaffit felvitették mind feleségestől Bécsben; ott rennunciálni kelle a fejedelemségnek, s az austriai házra transferálni, német köntösben öltözteték. Ázolta távulról nézi mind hazáját, mind jószágát, a szép kövér vitulusért sovány Imperii Principis titulust adának neki; most már hercegelik, még sincs semmie, bezzeg több vala, amíg csak nagyságoldák.“-)

Cserey Mihály sem tulajdonítja tehát Bethlen Miklósnak az Apafi tragikus sorsát, pedig ő nem elfogult Bethlen Miklós iránt és nem mulasztja el megvádolni Bethlent azzal, hogy ő volt az, aki keresztülvitte Bécsben, hogy a gubernátor ne éljen többé a „Nos“ kezdettel (amiről egyébként maga Bánfi György is meg volt győződve) s ugyancsak ő intrikált Bécsben a gubernátor tekintélye ellen kicsinyes féltékenységből:

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet. 160. lap.

²⁾ Cserey Mihály Históriája. 1696.

„De a gubernátor sem uralkodhaték egyedül sokáig a mint elkezdette vala; mert a tanács urak megirigyelvén állapotját, s hogy őket nem becsülné, s az ő akaratjuk nélkül valamit akarna, megcselekednék, *Bethlen Miklós* Bécsbe felmenvén, az udvarnak intímalni kezdé: *már a fejedelemség cessálván, nem szükség a gubernátorság is, nem illendő, hogy az expeditiók s comissiok Bánffi György neve s pecsétje alatt expedíaltassanak.* Az udvar azért a császár képeire meczett pecsétet küldvén le, megparancsolá: hogy minden expeditiók a császár neve alatt folyjanak, és hogy Gubernium erigáltassék, kiknek egyenlő authoritások, voxok legyenek, s a mit azoknak nagyobb része elvégez, a vétessék expeditioban. Azolta úgy is lőn; a gubernátori név rajta marada ugyan a gubernátoron Bánffi Györgyön, de minden authoritás nélkül, csak olyan lőn ő is, mint a többi közül egyik, s megszűnék a sok hasznahajtás.“¹⁾

Súlyedő korszak erkölcsi erejét veszített társadalmának kicsinyes felfogása nyilatkozik meg ezekben a gyanusításokban.

Vakság volt meg nem látni, hogy a hatalom megdőnteni vagy legalább is meggyöngíteni igyekszik következetesen minden intézményt, mely a régi önálló állami berendezkedésnek bár tradícióit és külsőségeit megőrizte.

A hatalomnak ezt az útját könnyűvé és símává tette, valóssággal kikövezte az erdélyi vezető politikusoknak az az önmagukról való megfélelkezése, hogy egymás ellen eszközül használtatták fel magukat és talán nem is mindig alaptalanul, egymást gyanúsították az elnyomó intézkedések sugallmazásával.

A fiatal Apafi Mihály tehát eleget tett Bécs kívánságának és 1696 őszén felment Bécsbe, de az udvar azért tovább is vonakodott attól, hogy ügyében állást foglaljon és őt a fejedelemségben formálisan is megerősítse. Az ekként előállott bizonytalan helyzet indíthatta azután bizonyára a rendeket arra, hogy a következő évben, 1697-ben az ország költségén Bécsbe küldötték Bánfi György gubernátort, Bethlen Miklós kancellárt és Apor István kincstár-

¹⁾ Cserey Mihály Históriaja. 1696.

nokot, fejenként 4—4 ezer forint költséget szavazva meg részükre. Ennek a hármásban megtett bécsi útnak leírásánál az egyébként oly bőbeszédű Bethlen Miklós egyszerre szűkszavú lesz s egyéb forrásaink sem tudnak sokat róla. Az adott helyzetből szükség-szerűen következik, hogy e bécsi utjuknak főcélja csak az lehetett, hogy közvetlen és megbízható információkat szerezzenek az udvar-nak az ifjú Apafit illető terveiről és tisztázzák Erdély ezutáni kor-mányzásának alapelveit. E kérdéseket feltétlenül tisztába kellett hozniok nemcsak az ország érdekében, melyet e korban sem te-kintettek mindennél előbbvalónak, hanem a saját egyéni érvénye-sülésük s hivatali pozíciójuk érdekében is.

Hogy helyes ez a feltevésünk s tényleg ezekről a jövő beren-dezkedési formákról és eshetőségekről lehetett ez alkalommal szó s hogy másfelől milyen nehéz szerep juthatott e kérdések tárgya-lásánál az erdélyi közszellemtől áthatott s az erdélyi intézmények-hez ragaszkodó Bethlen Miklósnak, azt világosan elénkbe tárja az a pár szó, mit Önéletírásában e bécsi utjáról ír az alábbiakban: „Én bizony sokat keménykedtem, osztán egy nagy értelmes magyar meginte: nézd el uram, tu medius es inter duos, hic major, ille minor te, tibi uterque inimicus, magnus uterque suae fortunae faber. (Te középen vagy a kettő között, ez nagyobb, az kisebb nálad, neked azonban mindkettő ellenséged s mindkettő a saját szerencséjének nagy kovácsa.) Mit gondolsz? az udvarnak hizelke-dik mindenik és teveled menti magát, te nyomod a zsákot, tekered a sajtot, tiéd lészen a malota, övék lészen a must. Úgy is lőn ez.“¹⁾

Kétségtelenül igen fontos s Erdély sorsára messze kiható kérdéseket tárgyalt meg a három államférfiu Bécsben s mint a Bethlen fenti szavaiból láthatjuk, úgy Bánfi György gubernátor, mint Apor István gondosan ügyeltek arra, nehogy az udvar előtt intranszigens színben tűnjenek fel.

Bethlen Miklós is volt annyira óvatos, hogy nem exponálta magát végletekig két társával szemben a saját álláspontja és a közérdek mellett.

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 177. lap.

A fiatal Apafi Mihály további sorsát és a fejedelemségben való megerősítését illető tárgyalások eredményre nem vezettek. A jobb sorsra érdemes ifjú Bécsben élte le életét, minden politikai szerep nélkül. Az erdélyi fejedelmi jószágokat elvették tőle, magánvagyonából is jóformán csak az ősi Ebesfalva és Almakerék maradt meg. Birodalmi hercegi címet kapott s az udvar gondoskodott arról, hogy mindig legyenek olyanok körülötte, kik figyelmét minden komoly dologtól eltereljék. A bécsi udvari kincstárban van egy buzogány s egy kard, melyekről azt mondja a feljegyzés, hogy II. Apaffy Mihály tette le 1701-ben a császár lábaihoz ezeket, mint fejedelemségének a töröktől kapott jelvényeit.¹⁾

Szomorúan jellemző az akkori erdélyi közszellemre s a Bécsbe küldött három erdélyi főúr helyzetére az a mód, ahogy Bécsben az udvar tőlük tiszteletdíjat (discretiót — mint Bethlen nevezi) erőszakolt ki Rabutin generális számára:

„Hárman Bécsben lételünkben egyszer Kinsky császár nevével csak per modum requisitionis, non imperii proponálta: szerezzünk vagy adjunk Rabutinnak egy kis adjutát, discretiót, mintegy *Rhfl. 6 ezeret*. Gubernátor és én mondók: si domum ibimus, statibus proponemus, recommendabimus, et quid-quid fieri poterit, libenter faciemus (ha hazamegyünk, a rendeknek javasoljuk, ajánljuk s amit lehet, megteszünk). Kinsky mond: et quare non hic et nunc? (Miért nem itt és most?) ibi quoque id fiet, quod vos tres vultis (az történik, amit ti hárman akartok); suae majestati vero et generali et uxori, hic praesenti, et mihi gratius, vobis vero honorificentius etiam erit, si nunc aliquid hic certi superinde conclude-relur, et hoc semel pro semper (s ezt egyszer és mindenkorra), neque a vobis iterandum, nisi ipse recommendationem imperatoris iterum atque iterum annuatim impetret et statibus exhibeat. Ego bene vobis consulo, credant mihi. Elhallgatott és nézünk a gubernátorral ketten egymás szemébe, hogy mit feleljünk. Várj, nem várá bizony Apor, hanem ex sua vana loquacitate et adulatione:

¹⁾ Kőváry: Erdély Történelme. VI. kötet 44. lap.

quare non? libenter, excelsissime domine (Miért ne? Szívesen; Kegyelmes Uram) etc. Elbámulánk és osztán megigérők mi is semel pro semper (egyszer és mindenkorra), amint Kinsky mondá, ezt is pedig ad statuum ratificationem, ne in consequentiam eat, cum protestatione, úgy iraték a conclusumok közé. De Apor magától: etiam pro anno praeterito. Nem állhatá, mint emberséges ember a gubernátor és lassan monda magyarul néki: *ez ilyen nélkül ellehetnének*; de osztán sem én, sem ő nem merők vitatni, oda irák és a szegény országnak meg kelle adni Rabutinnak. Ennyit használt Rabutinnak két-három vendégsége Apornak. Kinsky elméje az volt, hogy más esztendőre a császár recommendatióját ő meggátolja és a nélkül az ország ne adjon; melyen Rabutin császárra, országra megharagudván, búcsuzni kezd Erdélyből és mindjárt kibocsátják, hozzák. Ez meg is lészen vala, de a gubernátor öcsesége és a Sárosi János apasága, *az én és más jámborok félelmünk és némelyeknek hizelkedések* arra vivé ezt a dolgot, hogy nemcsak nem kívánák más esztendőben elé azt a császár új recommendatióját, hanem ország hire nélkül, de bizony nem érzése nélkül, felnevelék azt a Rabutin discretióját *25 ezer forintig*.⁴¹⁾

Hogy Bethlen és egyéb forrásaink a három erdélyi főúr 1697 évi bécsi útjának konkrét eredményeiről és következményeiről ilyen egyértelműen hallgatnak, annak legfőbb oka bizonyára az, hogy az udvar ez alkalommal is csak biztatásokkal és ígéretekkel tartotta őket, de konkrét, formális és végleges döntést Erdély ügyeiben még mindig nem hozott. Nem is akart, de nem is tudott hozni. A török háború még mindig nem volt befejezve s a remélt szerencsés befejezés esetére az udvar nem akarta a kezét előre megkötni, viszont az erdélyiek jóindulatát és támogatását a kizártnak nem tekinthető kedvezőtlen kimenetel esetére is biztosítani igyekezett. Ez a helyzet magyarázza meg Bécs magatartását, mely akkor és közelről méltán látszhatott határozatlannak, habozónak, sőt egyenesen kétszínűnek is.

IV.

A karlovici béke

Az 1697. esztendő meghozta a török hadjárat döntő csatáját szeptember 11-én *Zentánál*, hol Savoyai Eugén fényes győzelmet aratott. Ennek hatása alatt már október 30-án békét kötött Lipót császárral nagy ellenfele, XIV. Lajos. Az így magára maradt török, hosszas alkudozások után, 1699 január 26-án aláírta a híres *karlovici békét*, melynek első pontjában *a szultán lemondott Erdélyről Lipót javára*, 10-ik pontjában pedig kikötöttetett, hogy Thökölyt *s a vele levő menekülteket a szultán nem adja ki ugyan, de Törökország belsejében fogja őket elhelyezni.*

Az összes számottevő külhatalmak közreműködésével és szignálásával létrejött *karlovici békeokmány nemzetközi megalapozást nyújtott a Habsburg-ház Erdély fölötti uralmához.* Megszűnt most már a külső beavatkozásoktól s különösen a török fellépésétől való félelem.

Az okosság elve éppen e biztonság tudatában higgadtságot és mérsékletet parancsolt volna az ily tulnyomóan erős hatalomnak az ennyire kiszolgáltatott országgal szemben. Bécs rossz tanácsadói azonban úgy ítélték, hogy most már elérkezett az ideje annak, hogy zavartalanul — értsd külpolitikai beavatkozások lehetőségeitől nem zavarva — hozzá kezdhessenek Erdélynek a saját metódusuk szerinti „pacifikálásához“, a Habsburg-monarchiához való „unifikálásához“, egyszóval mindennek a saját képükre és hasonlatosságukra való átgyűrásához.

Egyelőre két fontos és nagyjelentőségű lépésre határozták el. Bécsben magukat és két nagyszabású akciót tettek folyamatba:

1. az erdélyi románoknak a katolikus hitre való áttértetését;
2. az erdélyi közjövedelmeknek saját kezelésükbe való átvételét.

Az erdélyi románok uniója.

Az osztrák diplomácia éleslátása csakhamar észrevette az erdélyi három nemzet és négy vallás közötti rivalitásokat s kézenfekvő volt előttük az a gondolat, hogy „Erdély e hét főbűne“ Bécs céljaira igen jól felhasználható lesz.

A három nemzet közül a német Habsburgokhoz az erdélyi szászok állottak legközelebb, kik circumspectus politikájukkal egyébként is az impériumváltozás után nyomban Bécs felé orientálódtak.

A négy vallás közül pedig a *katholikus* Habsburgok a dolog természete szerint az erdélyi katolikusok felkarolását tűzték ki céljukul.

Bécs a többséget alkotó kálvinista magyarságban soha meg nem bizott, azt — nem mindig alaptalanul — egyaránt gyanúsította rebellióval és törökbírátsággal s ezért velük szemben igyekezett olyan teljesen megbízható elemet túlsúlyra juttatni, melyre azután nyugodtan támaszkodhassék.

A szászok s a katolikusok erre alkalmasoknak látszottak s a leopoldi Diploma szerkesztői azért ajánlották Erdély rendleinek, hogy a szász nemzet s a katolikus vallás sérelmeit igyekezzenek közös megegyezéssel orvosolni, mert különben az udvar fog e kérdésekben dönten, hogy ekként nyitva hagyják az ajtókat e két erőteljes pozíciójának megerősítéséhez.

A szászok és a katolikusok azonban sokkal kevesebben voltak, hogysé az udvar céljaira kellő politikai súlyt képvisélhettek volna. Viszont a Diploma Leopoldianum határozottan megígérte, hogy a három nemzet s a négy bevett vallás között az önálló fejedelmek idején fennállott viszonyok változatlanul fenn

fognak tartatni. E *hét* tényező — a három nemzet és a négy vallás — számarányának eltolását tehát a Diploma flagrâns megsértése nélkül megkísérelni sem lehetett. E célra egyedül — a nem bevett, hanem csak megtűrt — görög vallás és román nép volt alkalmas és kapható, mert arról, hogy e vallással és e néppel mi történjék, sehol semmiféle diplomában vagy szerződésben nem volt szó.

Ezek a meggondolások — tehát német imperialista és dinasztikus érdekek — terelték a bécsi kormány figyelmét az erdélyi románságra.

Theophilus püspök.

P. Paulus Ladislaus *Baranyi* S. J. 13 évig volt gyulafehérvári plebános; itt volt alkalma tanulmányozni az erdélyi románok egyházi viszonyait és fölvenni a személyes érintkezést akkori püspökükkel: *Theophilusszal*. P. Baranyi e tapasztalatai alapján úgy találta, hogy a katolikus törekvéseknek jó talaj kínálkoznék a románok körében. Megtette ezért ebben az irányban a kezdeményező lépéseket, melyek rövidesen eredményre vezettek. Így ő volt tulajdonképpen katolikus részről az unió megindítója.

Felsőbb helyről sem késett azonban a beavatkozás és a támogatás. I. Lipót 1692-ben kibocsátott kéziratában nyílt felhívást intézett az unióra a görög keletiekhez s ennek megköltése esetére különböző kedvezményeket helyezett számukra kilátásba, így nevezetesen az unióra lépett papokat a latin szertartásuakkal egyenrangúaknak jelentette ki. Ez a diploma elsősorban a felvidéki ruthéneknek szólt, kiknek körében az uniónak már sok híve volt s akik az előző rezsim alatt sokat szenvedtek. Nem tévesztette el azonban hatását a felhívás az erdélyi románokra sem, kiknek vezetőivel a jezsuiták már felvették a személyes érintkezést és őket e révén az unió gondolatának befogadására lélekben is előkészítették.

Theophilus püspök 1697-ben zsinatot hívott össze Gyulafehérvárra. Az összegyűlt papok előtt beszédet mondott s kifejtette ebben, hogy a románoknak vallási téren mennyit kellett szenvedniök a reformátusoktól, kik még szertartásaikba is beleelegyedtek. Több püspökkel is nagyon kegyetlenül bántak. A nép el van

nyomva; súlyos az adó és a jobbágyi szolgáltatás. Ezekkel szemben ecsetelte az unió előnyeit, mely őket a római katolikusokkal egyenlő joguakká teszi. A zsinat először is kikötötte, hogy *sem a szertartásokban, sem a kormányzati szerkezetben változás ne történjék, a Juliánus-naptár maradjon meg; a görög hit ne legyen többé türt vallás.* Ezek után pedig elfogadták az unió feltételeit, melyek négy főcsoportba oszthatók:

I. *Dogmatikai tételek.* 1. A pápa az egyetemes egyház feje. 2. A kenyér színe alatti áldozás elégséges. 3. Van tisztító hely. 4. Spiritus Sanctus ex Patre *Filioque* procedit: A Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik.

II. A papoknak és az egyházi férfiaknak ugyanazon kiváltságaik legyenek, mint a római katolikusoknak.

III. A románok közül is nevezzenek ki hivatalnokokat. Fiaik élvezzenek alapítványokat és ösztöndíjakat.

IV. A püspököknek legyen elégséges jövedelme s a papokat ő nevezhesse ki.

Az unió ezen feltételeit azután aláírta Theophilus püspök és 12 esperes.

A dolog nem maradt titokban. *Theodosius*, Havasalföld püspöke kikelt az unió ellen. Az erdélyi rendek is, a szászokkal egyetértve, mindent elkövettek, hogy az unió ne perfektuáltassék. De az országot ekkor már Bécsből igazgatták s a hatalom a császári generális kezében volt, kinek támogatása biztosította az akció sikerét.

Még ugyanabban az évben, 1697-ben meghalt Theophilus, állítólag mérge által. A püspöki szék betöltése sok nehézségbe ütközött s az interregnum felborulással fenyegette a már elért zsenge eredményeket. A kálvinisták is tudatára ébredtek a *P. Baranyi* és *Theophilus* által kontemplált unió jelentőségének s ezért olyan embert kerestek s igyekeztek a püspöki székbe juttatni, aki hajlandó legyen letenni a református szuperintendesnek a szokásos és eddig sine qua non feltételként megkövetelt hűségi esküt. Tízra Jánossal szemben, ki mint a hunyadmegyei román papok legnagyobb része, nyíltan is a kálvinistákhoz húzott, *Anghel Popa*, „a bábolnai oláh pap fia,

akkor a mi fejérvári scholánkban tanuló ifjacska¹⁾ lett a győztes, aki tehát szintén kálvinista nevelésben részesült. Bethlen Miklós szerint „az atyjától kölcsönadott aranya, melynek jobb része gubernátor uramnak ment, tette püspökké”.²⁾ Ha Bethlen Miklós elfogult lehetett is e püspökkel szemben, ki később meghazudtolta a kálvinisták várákozásait, mégis jellemző, hogy a kálvinista Bánfi György gubernátorról feltételezi a simonia elfogadását!

Athanasius püspök.

A püspökjelölt ősi szokás szerint kiment Bukarestbe, ott szerzetbe lépett és fölvette az *Athanasius* nevet. *Theodosius* bukaresti metropolita azonban két hónapon át függőben tartotta püspökké való felszentelését s azalatt úgy ő maga, mint az éppen Bukarestben tartózkodó *Dositheus* jeruzsálemi patriárka alapos vizsgálatnak vetették alá, igyekeztek őt az orthodoxiában megerősíteni s terjedelmes utasítást fogadtattak el vele ünnepélyes eskü terhe mellett, míg végre 1698 junius havában püspökké szentelték.

Midőn *Athanasius*, mint fölszentelt püspök, hazatért Bukarestből és elfoglalta székét Gyulafehérváron, ott várta már őt az erdélyi kormányhoz a románok uniója ügyében 1698 április 14-én kibocsátott királyi dekrétum, mely a katolikusokkal egyesülő románoknak a pápa nevében is, mindenféle kedvezményeket ígért, viszont megfenyegetett mindenkit, aki az unió elébe akadályokat gördít. E diploma hatása alatt Athanasius püspök 1698 október 7-ére zsinatot hívott össze Gyulafehérvárra, melyen „a románok egyfelől vallásilag egyesültek a római egyházal, de másrészt biztosították *egyházuknak román jellegét, püspökválasztási jogukat, függetlenségüket minden más hazai egyháztól, egyházi szertartásaikat, szervezetüket és fegyelmüket*”.³⁾ E zsinat manifestumát, melyet Athanasius és 38 esperes írt alá, felterjesztették Bécsbe s a

1) Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 202. lap.

2) Bethlen Miklós u. o.

3) Bunea: Autonomia bisericească. 358. lap.

püspök külön is kérte Kolonics közbenjárását és pártfogását hivei szabadságjogainak elismertetése érdekében.

Az akció vezetői most már elérkezettnek látták az időt arra, hogy az erdélyi gubernium és országgyűlés elé terjesszék az ügyet. P. Baranyi megbízásából két román pap prezentálta kérelmüket, 1698 november 23-án a Gyulafehérvárt tartott országgyűlésen, melynek királyi proposíciói között is ott szerepelt egyébként az 1698 április 14-iki dekrétum. A rendek egyelőre óvatosan várakozó álláspontra helyezkedtek s azt határozták, hogy kimerítő vizsgálat induljon s ennek során kérdezzék meg a román papokat és népet, hogy melyik valláshoz akarnak csatlakozni. Az eredmény az 1699 elejére Segesvárra összehívott országgyűlés elé volt terjesztendő s a diéta addig is felírt Bécsbe és aggodalmát fejezte ki az unió iránt.

A vizsgálatot megtartották s az ennek rendén felvett nyilatkozatok igen érdekes világot vetnek az erdélyi románság akkori lelkivilágára, műveltségi állapotára és arra is, hogy nép és papság mennyire nem voltak tisztában a teendő lépésnek sem dogmatikai jelentőségével, sem politikai fontosságával. Kizárólag két gondolat vezette őket. Egyfelől az, hogy ősi görög szertartásaikat s vallásuk egyéb külsőségeit érintetlenül megtarthassák, másfelől pedig az, hogy maguknak minel tűrhetőbb és előnyösebb gazdasági és politikai elhelyezkedést biztosítsanak. Az első szempontot az utóbbi cél érdekében sem voltak hajlandók feláldozni. De ha ősi szokásaikat nem fenyegette veszély, úgy hajlandók voltak a nehéz helyzetükből való fölemelkedés érdekében bárminő elvi, hűségi stb. nyilatkozatokra, sőt olyan dogmatikai salto mortale-kra is, minő a protestáns fejedelmek alatt divott, hogy a kálvinista szuperintendensnek tegyenek hűségesküt.

A segesvári országgyűlés összeült ugyan 1699 január 20-án, de nem foglalkozott érdemlegesen az unió kérdésével, mert nem érkezett meg a válasz Bécsből az e tárgyban tett előterjesztésre. Az országgyűlés protestáns többsége úgy vélte, hogy jobb lesz tovább is óvatosan hallgatni a kérdés fölött. Ez pedig részükről

KOLONICS kardinális

taktikai hiba volt, mert ekkor még bizonyos súllyal kihasználhatták volna Béccsel szemben a megejtett vizsgálatnak legalább is indifferens eredményeit.

Az első diploma.

Nyomban az országgyűlés berekesztése után, 1699 február 16-án megjelent I. Lipót ünnepélyes diplomája a görög egyesültek ügyében, melyben az uralkodó tudomásul veszi és ünnepélyesen helybenhagyja az Athanasius által 1698 októberében tartott zsinat és manifesztum állásfoglalását s az erdélyi görög vallású románoknak a katolikus egyházzal való unióját.

Bécsnek ez a határozott állásfoglalása a kérdést lényegében már eldöntötte. Ezt érezte az erdélyi gubernium is, mely csak jó későre, 1699 július 14-én intézett újabb felterjesztést Bécsbe a románok ügyében. E felirat érvelése és gondolatmenete rendkívül érdekes és jellemző. A gubernium kifejti benne, hogy: „a román népre ráerőltetett vallásváltoztatás egyáltalában nem jelent semmi előnyt sem a katolikus egyházra nézve, mert hiszen ennek a népnek *valójában nincs semmiféle vallása*, hanem csak tele van mindenféle babonával, de egyébként barbár és kész minden gonosszágra.“¹⁾ „Nincs egyéb törekvése, mint az, hogy megdöntse az erdélyi törvényeket és a papjai által viselt terheket a többi adófizetők vállaira hárítsa, agitációt provokálva egyidejűleg a szomszédos fejedelmeknél is, kik görög vallásúak.“²⁾ A felterjesztés kifejti, hogy: a románok nem is lettek valóságos katolikusok, sem barátai és hivei a katolicizmusnak, hanem csupán felszaba-

¹⁾ „Gentis Valachicae, religione nulla, sed superstitione sola imbutae et alias barbarae, ac ad omne nefas pronae, nullo religionis Catholicae emolumento etc.“ Barițiu György (Parți alese din Istoria Transilvaniei pre doue sute de ani din urmă. Sibiu. W. Krafft. 1889), megjegyzi erre: „Akartak volna csak a románok a református hitre áttérni, bezzeg nem lettek volna sem babonások, sem barbárok, sem nem szolgáltak volna a vallásfelekezeti szegénységnek“. Barițiu kétségtelenül tulerős, mert hiszen a feliratot benyújtó gubernium tagjai között katolikus főurak is voltak s kétségtelenül alacsony nívón állhatott a románság akkor, ha ezek minden vallásos buzgóságuk mellett is hozzájárultak ehhez az erős szövegezéshez.

²⁾ Silviu Dragomir: Istoria Desrobirei Religioase. Sibiu. 1920. Vol. I. pag. 25.

dulni igyekeztek az adótól és a jobbágyságtól s most már készen állanak a harcra földesuraik ellen. Hasonló ujítások és kísérletezések nem lehetnek hasznosak sem a trónra, sem az országra nézve, „melyben a vallásos buzgóságot mindig mérsékelte és pótolta egyfelől a magasabb államérdek, másfelől a különböző nemzeteknek és vallásoknak esküvel megerősített egyezsége. Csak e mérsékeltnak köszönhetette ez az ország, mely oly sok ellenséggel van körülvéve, mely tele van különböző vallásokkal, nyelvekkel és fajokkal és a legkülömbözőbb hitfelekezetek hitelvei által volt már vezérelve, hogy meg tudta őrizni létét és függetlenségét azokban a viharos időkben, melyeket átélt.”

Mindaz, amit e felirat a román nép elmaradottságáról, barbárságáról és műveletlenségéről mond, kétségtelenül tulsötéten van színezve azért, hogy Bécs előtt kevésbé kíváncsatos színben tüntesse fel őket. Ennek dacára lényegében hű lehetett ez a jellemzés. Lehetetlen azonban Bariŕiunak igazat nem adnunk abban, hogy ez a kép nem vet előnyös világot azokra az uralkodó osztályokra sem, melyeknek elsősorban kellett volna a felpanaszolt kulturálatlanságon segíteniök.

Egyenesen klasszikus e feliratnak az a része, mely Erdély mérsékelt és harmonikus szellemét oly találó szavakkal jellemzi s e szellem ápolásának szükségességét oly világosan bizonyítja. Aligha tévedünk, ha e klasszikus szavakat, de legalább is a bennük megnyilatkozó tősgyökeres erdélyi gondolatot Bethlen Miklósnak tulajdonítjuk, kiről joggal elmondhatjuk, hogy a guberniumnak ő volt „esze, kardja, pennája, mindene.”

Bécs a gubernium e feliratára már 1699 augusztus 26-án határozottan elutasító választ adott. Újólág megerősítette az 1699 február 14-iki diplomában írt kedvezményeket és felszólította az erdélyi guberniumot, hogy azt publikáltassa, respektálja és hajtsa végre.

E meghagyásnak az 1699-szeptember 8-ikára összehívott országgyűlés kénytelen volt most már eleget tenni. Határozatát mindazonáltal abban az általános formában hozta meg, hogy a románoknak szabadságukban áll bármely bevett valláshoz csatlá-

kozni, mely esetben ennek jogaiban osztoznak. E mellett azonban szükségesnek ítélték 7 pontban bizonyos megszorító rendelkezéseket is felvenni a császár által adott nagy szabadságjogokkal szemben; egyidejűleg pedig újabb vizsgálatot rendeltek el annak megállapítására, hogy melyik bevett vallással akarnak voltaképpen egyesülni a románok s e célból 4—4 (1—1 kath., ref., luth. és unitárius) tagból álló bizottságokat küldöttek ki.

Hogy e bizottságok tényleg működtek-e s ha igen, vizsgálódásaiknak mi volt az eredménye, arról hallgatnak forrásaink. Tuláságosan népszerű akkor nem volt az unió sem a magyaroknál, sem a németeknél. Így ha tulzásnak és elfogultságnak látszanak is Cserey Mihály erre vonatkozó bőbeszédű referádái, elvitázhatatlan, hogy a bécsi kormány exponensei a lehetőség határain belül előmozdítani igyekeztek az unió ügyét.

„A jesuiták alattomban addig járák az oláh püspököket Athanásiust, eláltaták, hogy mind magát, mind a keze alatt lévő erdélyi oláh papokat uniálja a pápistákkal, magának sok ígéretet s promotiot tevén, a több papoknak pedig, hogy a jobbágyságból egészen eximálják őket és amely esztendőnként való honoráriummal s dézmaadással eddig a földesuraknak tartóztanak, azt is egészen tolláltatják. És hogy inkább az országban valami háború ne támadjon, a császártól és Kollonics érsektől olyan pátenseket hozatának, hogy szabadságokban álljon az oláh papoknak, amelyik religioval kiki közülük akarja magát uniálni, azon religion lévő papok szabadságával éljen. Aminthogy commissáriusokat is rendelének, minden religioból egyet-egyet, kik az oláh papokat minden székekben convocáltassák és megkérdézzék, ki melyik religioval akarja magát uniálni s a szerént felírják a neveket. De a csak csalárdság vala, mert akik közülök resolválták magukat, hogy a reformata religioval akarják az uniót, a jesuiták ingerléséből az oláh püspök persequálni kezdé, amint Hunyad vármegyében egynehány becsületes oláh papokat a magok házánál, németeket küldvén rájuk, megfogató, minden javokat elprédáltatá, magukat tömlöcre hányatá s úgy kinoztatá, noha a református urak s kivált *Bethlen*

Miklós, eleget protestálának s mind a császárnak, mind a generálnak supplicálának az oláh püspök ellen, de semmit sem obtineálhatnak. Mert noha a császár, mint feljebb írá, pátenst küldött vala, hogy avval a pátenssel, melyet a több religiok instantiájára mintegy kénytelenségből kellett expediáltatni, ne gondoljon, hanem minden erejével azon legyen, hogy az oláh papok ne más religioval, hanem a catholica religioval uniálják vala magokat; s a generál azért nem mere az ellen cselekedni. Ezt a levelet (akit máig is kevés ember tud Erdélyben) generál Rabutin deákra fordítatván, titkon az urnak, Apor uramnak oda adott vala s az én kezembe úgy akada, mivel az urnak minden levelei nálam állottanak s csodálkozással olvastam, mire vették a jámbor császárt a mellette való gonosz némely ministerei.“

„Az oláh püspök pedig örülvén a sok ígéretnek, publice pátenst bocsáta ki az egész erdélyi oláh papok nevével, melyben hittel obligálják magokat, hogy a római pápát a clerus fejének agnoscálják, hogy a purgatóriumot admittálják, hogy az ostyában a Christus testét jelen lenni hiszik, hogy a Szent Lélek származását amint az Atyától, úgy a Fiútól is helybenhadják. Nemsokára azután az egész erdélyi oláh espereseket, papokat Fehérvárra gyűjtven, ott nagy sollemnis pompával és processioval a püspökségre ujabban pápista módon inauguráltatik és Bécsbe felmenvén, Kollonics kardináltól nagy becsülettel fogadtatik, egy arany láncot vetnek a nyakába. A lőn minden promotiója. Mert mint az ördög addig keresi kedvét az embernek, míg bűnbe ejtheti, aztán pórásra fogván, ott hordozza, ahol akarja, püspök uramot is, míg lábáról leejtheték, nagy submissioval becsülék a pápisták, azután elrántának minden directiót kezéből és egy jesuita van szüntelen mellette, akinek híre s akarata ellen még csak egy levelet sem szabad másnak íratni, nem hogy egyebet valamit cselekedhetnék; s már örömet renunciálna az uniónak, de nem engedik. Ha sóst ett, igyék, mert bizony megtölték a pohárt.“

„Nem teczék még a pápista urak közül is sokaknak ez a dolog, mert látták, hogy az egész ország szabadságának eversiojára

való, azt az idegen haszontalan oláh nemzetet, akit propter interesse publicum az ország tolerált, már statusok közében tenni, s a több erdélyi régi statusok szabadságát azokkal communicálni; mely dolognak, adná Isten, még ide hátra rosszabb gyümölcsei is ne származzanak. Különben is mind a haza s mind a Diploma ellen vala, a földesurak jussát, mely az oláh papok iránt volt, olyan szemlátomást kifordítani kezeiből. Sőt akik elsőbben akarták is, megbánták, mert a császártól parancsolat levén, hogy az oláh papokat, kik pápistákká lettek, a militia tartozzék minden helyeken manuteneálni s protegálni, sok becsületes nemes és főrendek, még a pápisták közül is, periculumban forgottanak miatta. A szabadságnak örülvén, kellettinél is több oláhok papságra, deákságra szenteltetvén magokat, egy alávaló kisdud oláh faluban öt-hat pap s deák is meg volt s meg van ma is, kik semmi szolgálattal vagy egyéb fizetéssel a földesuroknak nem akarnak lenni és ha erőltették őket, mindjárt confugiáltak a militiahoz s felejtette bizony földesúr uram a jobbágyát bántani, csak magát oltalmazhatta. De az egy Apor István mind azokkal semmit sem gondola, akit annyira fascináltak vala a jesuiták, hogy idvességét abban reménlette, ha a jesuiták akarata szerént mindent cselekedett.¹⁾

Az unió szorgalmazói elérték tehát, hogy az erdélyi törvényhozás a mozgalmat approbálta. A külső bástyák kiépültével így most már a belső megerősödés előbbrevitelére kellett gondot fordítaniok. Az egész román nép ugyanis nem vett részt fenntartás nélkül az unióban. Egészen eltekintve a hunyadmegyei kálvinista románoktól, különösen a brassói görög eredetű és más kereskedők, kiknek a Balkánnal sűrű összeköttetések voltak, vonakodtak ettől a lépéstől. Magának Athanasiusnak a katholicitása sem nyújtott nagy garanciákat. Kálvinista iskolákban nevelkedett, majd a bucaresti orthodox zárdában nyerte egyházi kiképeztetését és az ordót. Hogy mennyire megtudta őrizni Athanasius az orthodox körök bizalmát, annak beszédes bizonyítéka az, hogy közel 3 évvel az unió első kimondása után (1700 június 15-én) Constantin Brancoveanu.

¹⁾ Cserey Mihály: Históriaja. Pest. MDCCCVII. 286—287. lapokon.

fejedelem még jószágot adományoz neki, amit bizonyára nem tesz, ha Athanasius nem játszott volna ügyesen a diplomaták kétszínű játékát.

Athanasius bécsi útja.

Az unió megszilárdulása érdekében a legfontosabb feladat volt most már magát Athanasiuszt világosan és visszavonhatlanul leszögezni az unió mellett. *Kapi* jezsuita atya szavai szerint „az egész unió a püspök személyéhez fűződik, aki annak valódi alapja.” Minthogy másfelől Athanasiuszt eddig még sem I. Lipót meg nem erősítette székében, sem a pápa el nem ismerte, ennél fogva mindezek elnyerése és helyzetének tisztázása neki is elsőrendű érdeke volt.

Az erdélyi országgyűlés által immár másodizben elrendelt vizsgálattal s az ekként teremtetett bizonytalanságokkal szemben szükségesnek mutatkozott a püspök és az egész román klérus részéről újabb és impozáns állásfoglalás az unió mellett. E célból Athanasius 1700 szeptember 5-ikére zsinatot hívott össze Gyulafehérvárra, melynek döntenie kellett afölött, hogy a románok elfogadják-e a katolikus Egyházzal kontemplált Uniót, vagy inkább a kálvinistákkal uniálják magukat, vagy pedig megmaradnak görög keletieknek. Határoznia kellett továbbá a zsinatnak a püspök bécsi útja tárgyában is.

E zsinaton újól, ünnepélyesen, véglegesen és egységesen kimondották a latin egyházzal való uniót s erről manifesztumot készítettek, melyet 54 esperes és 1563 pap írt alá.

E manifesztummal és Kapi jezsuita atya ajánlólevelével¹⁾ Athanasius felment Bécsbe, hova 1701 február 5-én érkezett és „ott a Szent Anna templomába és klostromába valóságos katolikus püspökké tették”,²⁾ vagyis feltételesen újra feladták neki az egyházi rendeket s azután letette a hűségesküt és hitvallást és ezt írásban is megerősítette. Ennek ellenében I. Lipót 1701 március 19-én kelt oklevelében teljesítette Athanasiusnak és népének főbb kívánságait;

¹⁾ Dr. A. Grama și Dr. A. Bunea: Chestiuni din dreptul si istoria bisericeii unite. Blaj. 1893. II. kötet 53. lap.

²⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 203. lap.

Athanasziust megerősítette püspöki székében, aranylánccal ékesítette föl és kieszközölte neki Rómából is a jóváhagyást.

A második diploma.

I. Lipótnak a görög egyesültek ügyében 1701 március 19-én kiadott második oklevele megalapozza az unió megkötése által létrehozott új helyzetet és 15 pontjában szabályozza az ekkép előállott új jogviszonyokat.

A diploma *első* fejezete kimondja a görög egyesülteknek és intézményeiknek teljes egyenjoguságát a latin szertartású katolikusokkal; a *második* papjaikat felmenti a személyes szolgáltatások alól; a *harmadik* az egyesült világi hiveket is inkorporálja a katolikusok egyetemébe s kimondja, hogy ne tekintessenek többé csupán *türt* nemzetnek, hanem helyeztessenek a törvények védelme alá, mint egyenrangú hazafiak; a *negyedik* fejezet a kálvinista katekizmus eltávolítását s a kálvinista befolyás alatt becsuszott egyéb szokások megszüntetését rendeli el.

A legfontosabb rendelkezéseket a Diploma *ötödik* fejezete tartalmazza, mely úgy intézkedik, hogy miután a kánonjog nem tudása következtében igen sok tévedés, visszaélés, sőt botrány is csuszott be az egyházi életbe, a püspök vegyen egy katolikus theológust maga mellé, aki föl fog ügyelni arra, hogy ilyenek többé elő ne forduljanak és egyházi ügyekben a püspököknek tanácsot és utbaigazítást fog adni, míg majd a megnyitandó iskolákban fölne az új papi nemzedék, mely kellő jártassággal bír a theológiában és egyházjogban. E theológusokat a jezsuiták közül rendelték ki, akik tapintatos föllépésükkel annyira meg tudták nyerni a románok szeretetét, hogy Athanasius halála után a románok egyenesen a püspök mellé kinevezett theológust akarták utódjának megválasztani. A theológusok pozíciója és szerepe az irodalomban több oldalról beható megvitatás tárgyát képezte. Rendkívül érdekes és tanulságos az az instrukció, melyet Kollonics adott az Athanasius mellé beosztott első theológusnak, P. Szunyogh jezsuitának. Jellemzően világít ez bele az unió kezdeményezőinek és szorgalma-

zóinak szándékaiba. E fontos bizalmi állás csak 1773-ban, a jezsuita-rend eltörlésével szűnt meg.

A diploma ötödik fejezete alárendeli a görög egyesült püspököt az esztergomi érseknek a következő kitételében: „ab antelato Archiepiscopo Strigniensi tanquam *singulari patrono* eorumdem cum toto clero *principalem habebit dependentiam*.“

Nem kevésbé fontos az oklevél 12. fejezete, mely az 1579. évi tordai országgyűlés által deklarált püspökválasztási jogot annyiban korlátozza, hogy a papság ezután csak *kijelölhet három egyént e méltóságra*, kik közül a legalkalmasabbat a császár fogja püspökké kinevezni.

Athanasius eredményes bécsi utjáról visszatérve, 1701 június 25-én Gyulafehérvárt, a Vitéz Mihály által alapított ősi székesegyházban számos esperes, ezernél több pap s az erdélyi gubernium több illusztris tagjának jelenlétében ünnepélyesen beiktattott püspöki székébe.

Az unió megkötése ezzel be volt fejezve.

Ezt az installációt Bethlen Miklós Önéletrészében az alábbiakban írja le:

„Apor István összegyűjteté vele sub titulo generalis synodi et sub poena 60 fl. a szegény oláh papokat, circiter 120-at Fejérvárra és ott aranyos papi ruhában, mitrában öltöztetvén a maga Apor házában, maga hintáján solennis processioiban vivé az oláh templomba és installálák püspöknek; sőt Apor dicsekvése szerint archiepiscopusnak (noha ez bolondság) cum titulo Illustrissimi et Reverendissimi et ephoro vel peadagogo patre jesuita Szunyog. Nagy pompa volt. A nagy fekete berbécs oláh pap sereg elől, oldalról, hátul, sok sirva, kik közül hallatott olyan szó az utcán néző emberekhez: most az árpát aratják, de bizony az árpa után a buzát is megaratják. Hintókon ment gróf Seau, minden pápista főrend, páterek, jesuiták, Kemény János, Bethlen Sámuel és némely, de igen kevés református főemberek, kiket mikor én aztán róla feddettem, azzal akarták menteni magokat, hogy Apor azt mondotta nékik, hogy a gubernátor is elmegyén, azzal a reménységgel is

intézte s vitte a processiot a gubernátor háza templom felé való ajtaja eleiben, de kikapott magán, mert a gubernátor, noha az én szolgálaim úgy hozák nékem, hogy be is fogatta volt a lovait, el nem ment; azt izenvén le az ott várakozó Apornak: nem láttam ő felségének arról való parancsolatját. Úgy ment el nyaka vakarítva processióstól, a szent Mihály, alias tömlöcz-kapun ki.“

I. Lipót két oklevele s az ezek alapján megkötött unió a románok papjainak a tekintélyes katolikus papokkal egyenlő jogokat, püspököknek főpapi tekintélyt adott s egyházukat kiemelte a türt vallások megvetett sorából. A román ifjak előtt egyszerre megnyillak a katolikus tanintézetek, hol alapítványokat és ösztöndíjakat élvezhettek.

Az ekként megvetett alapon folytatták tovább a románok küzdelmeiket egyházi autonómiájuk és nemzeti függetlenségük minél teljesebbé tétele érdekében. A már nyújtott előnyöket mindenképpen kiaknázni s a még létező megszorításokat lehetőleg megszüntetni törekedtek.

Úgy a Cserey, mint a Bethlen Miklós szavaiból kiérzik az erős ellenszenv, melyet Bécsnek ez az akciója az erdélyi irányadó köröknél s különösen a kálvinista főuraknál keltett.

„Publicálván az ország előtt a punctumokat, elszörnyülködésnek minyájan a más religion valók, látván, mely szemlátomást rontanák ki az ország kezéből a pápisták mind a magok régi szabadságát, törvényét, mind a császártól adatott Diplomát, melyet vérek kiontásával kellett volna inkább oltalmazni. És talám fordíthatnak is vala valamit az udvarban, mert még a pápisták közül is némely igaz hazafiai sajnálják vala a Diploma eversioját azok a punctumok által, *ha a három religio megegyezzen*. De amaz istentelen szebeni királybíró: *Szász János*, alattomban a pápisták mellé csapá magát, és a pápisták hittel assecurálák őtet, hogy azon őt punctum nem ferálná a lutheránusokat és szász városokat, hanem csak a magyarokat és a reformata s unitaria religiot; Így Szász János *elhajtá a szászokat a több religiok mellől*, s amazok csak magokra maradván, noha eleget írának, supplicálnak a császárnak,

remonstrálván, mind a haza törvénye, mind az ő felsége Diplomája mint megsértett azokkal a punctumokkal, de semmit sem obtineálhatának, mert Kollonics a jámbor császárt elaltatá s nem engedé, hogy a közönséges igazságot kiszolgáltassa.*¹⁾

Bethlen Miklósnak egyénileg is sok kellemetlensége volt az unióval kapcsolatban, mert védelmébe vette annak egyik ellenzójét, Nagyszegi Gábort, ki Athanasius püspökkel szemben a keleti egyházban való megmaradás mellett buzgólkodott. Bethlen Miklóst e magatartásában bizonyára a már ismertetett érzelmek vezethették. Ezért „az oláh papok római atyafiakkal való uniójuk alkalmatosságából való bajoskodásim és veszedelmezéseimet“ Bethlen Miklós „mint nekem a sától szerzett nagy próbát“ emlegeti.

Bár az ellenszenv és ellenézés Bécs ezen akciójával szemben kétségtelenül meg volt az erdélyi urakban, de ez inkább csak ösztönserő volt. Az erdélyi főuraknak elsősorban osztálygögjét sértette az, hogy a nekik alávetett jobbágy egy vallásra jutott a felettük is uralkodó büszke bécsi urakkal s osztályérdekeiket féltették, nehogy ez az összeköttetés a jobbágyi terhek lerázására vezessen.

Az akciónak valódi nagy jelentőségét az erdélyi főurak épp oly kevéssé látták meg, amint sejtelmük sem volt erről sem az irányadó bécsi köröknek, sem maguknak az érdekelte románoknak.

Honnan is gondolhatták volna Bécsben, hol oly biztosan érezték magukat a hatalom birtokában, hogy az unióval az anyagi előhaladás és kulturális fejlődés lehetőségeit teremtik meg egy oly nép számára, mely rövid kétszáz év múlva a maga jelentéktelenségéből fölvergődve, játékszerként fogja összetörni a Habsburgok dinasztikus uralmát Erdélyben. Honnan is gondolhatták volna a jobbágy-sorban élő románok, hogy utódaik kulturában, vagyonban és számban megerősödve, sanyarú kisebbségi sorsra szorítják majd a büszke erdélyi magyar nemzetet és az uralkodó kálvinista vallást s agrárreformmal fogják kisajátítani s maguk között felosztani a hatalmas erdélyi főurak dominiumait!

A közjövödelmek kezelésének átvétele.

Az udvar 1696-ban, a fiatal Apafi Mihálynak Bécsbe való felrendelésével egyidejűleg, a gubernium székhelyéül véglegesen Fejérvárt jelölte ki s átadta a kormánysszék tagjainak a fejérvári fejedelmi jószágot, tizedeket stb., hogy azt használatra osszák fel maguk között.

A számítás igen helyes és egészen világos volt.

Rómában, mikor Tarquinius Superbust elűzték, a királyi vagyont felosztották a nép között, hogy így a király visszatérését mindenki előtti népszerűtlenné s ezzel egyenesen lehetetlenné tegyék. A katolikus restaurációnak s különösen a fejérvári püspöki szék helyreállításának Erdélyben mindig az volt a legfőbb akadály, hogy a hajdani egyházi vagyon számos kézben volt megosztva s ezek egyike sem volt hajlandó azt egykönnyen visszaadni. Bécs tehát az Apafiak s általában az önálló fejedelemség népszerűtlennítése érdekében nem tehetett hatásosabb intézkedést, minthogy átadta a guberniumnak a fejérvári fejedelmi jószágot.

Emellett az ország főhivatalnokainak magas fizetést is rendeltek: a gubernátornak 9000, majd 11,000 frtot, a kancellárnak 6000, a főtábornoknak 3000, a kincstárnoknak 2000, majd 2400, az országos elnöknek 1600 frtot (az igazságügy akkor is mostoha gyermek volt), a közönséges tanácsosoknak pedig 1000—1000 forintot. Hogy ez milyen tekintélyes összeg volt, azt megvilágítja az, hogy pl. egy őrnek — akinek szintén kulturemberhez méltóan kellett élnie s bizonyára jobban is élt a mai lateinereknél — 44 forint volt az évi fizetése.

A közterhek megsokasodtak s kizárólag a szászokra s a vármegyei jobbágyokra nehezedtek, mert sem a székelyek, sem a vár-

megyei nemesség nem fizettek adót. Az így megszorodott közterheknek a régi kapuszám szerinti adózási rendszer már nem felelt meg. Ezért Bethlen Miklós azt javasolta az 1698-iki országgyűlésen, hogy „a vármegyéken, szászságon, új connumeratio (összeírás) légyen és az 1699-ben leendő első gyűlésre reportáltassanak (terjesztessenek elő) a registrumok és az *adózás rendit igazítsuk meg*“.

„És anno 1699 februáriusban segesvári gyűlésben csinálék én egy projectumot, melyben megmutogatám, hogy lehetetlen az ország veszedelme nélkül az addig való kapuszám szerint adózunk, hanem más regulát kell keresnünk . . . lőn sok tanács, veszekedés után az az adófelvetésnek rendi, mellyel azóta az ország él.“¹⁾

Ime ismét egy komoly és nehéz gyakorlati probléma, melynek megoldásához igénybe kellett venniök a Bethlen Miklós világos fejét és nagy közgazdasági tudását!

Bethlen Miklósnak a guberniumban elfoglalt pozícióját, önzetlen hazafias felfogását és társainak, e valóságos báboknak akaratgyengességét világosan jellemzi az alábbi eset. Ezen az 1699 évi segesvári gyűlésen az udvar a diplomában írt évi 400,000 forint helyett 900,000 forint megszavazását kérte a rendektől. „Elvégzők a guberniumban, hogy 750, legfeljebb 800 ezer forintra menjünk.“ Bethlen Miklósnak azonban a neje ekkor „betegülő félben lévén Szentmiklóson“, hazament pár napra; „mig hazajártam, a jó komám, Szentkereszti András úr ekkor jövéen le Bécsből, az bizony megígérteté (a 900,000 frtot) vélek, nékem és az országnak nagy szomorúságunkra, néki az udvarnál grátiájára, hasznára.“²⁾

Jellemző, hogy a Bécsessel való megegyezést sürgető és megteremtő Bethlen Miklóson kívül senki egy hanggal nem mert ellene szólni a bécsi kívánságoknak, sőt versenyeztek és tullicitálták egymást azok teljesítésében.

Bécs most már elérkezettnek látta az időt arra, hogy realizálja azt, ami a tulajdonképpeni célja minden hatalomnak új területek elfoglalásánál és bekebelezésénél: *saját kezelésébe vegye az*

1) Bethlen Miklós: Önéletírás. 178. lap.

2) Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 179. lap.

ország pénzügyeit s az e célra beállítandó apparátus útján igyekezzék a meghódított tartományból annyi zsirt kisajtolni, amennyi csak lehetséges.

Minthogy azonban Erdély a leopoldi Diplomában nem minden feltétel nélkül ismerte el a Habsburg-uralmat s az udvar ugyanezen alkalommal az ország régi berendezkedésének és intézményeinek respektálására kötelezte magát, valamelyes ürügyre volt Bécsnek szüksége, hogy az erdélyi pénzügyekbe beleelegyedhessék. Ezt az ürügyet Bécs számára megteremtették maguk az erdélyiek azáltal, hogy a pénzügyek kezelésében számtalan szabálytalanságot engedtek meg maguknak.

Az önmagunk iránt mindig kissé tulszigorú Cserey Mihály az okokat így adja elő: „Ugyanaz időtájban, noha mind a haza törvényében világos articulusok voltak, mind a diploma arra mutat, hogy az erdélyi tisztségekre hazafiai promoteáltassanak, azzal nem gondolván, a harmincadokra, sőt a zalaknai kénese és abrudbányai aranybányákra *idegen* jószágtalan oláhot, örményt, görögöt állítanak tisztésre, csak azért, hogy azok pénzzel vásárolták s bővön fizettek az officiumért. Ebben penig legkiváltképen vétkezék az uram Apor István és a gubernátor Bánffy György, kik nem vigyázzván a haza törvényére s a következő rosz consequentiákra, minden ördög tojta görögöt elfogának, s a jó fizetésért azokat tevék rationistáknak, arendátoroknak, udvarbíráknak, dézmásoknak, mint Rácz Istvánt, Pani Stephánt, Grammatica Györgyöt, Görög Pétert, Dobra Angyalt s többeket, az igaz hazafiai távul nézvén, hogy az idegen rosz emberek töltözödnék az ország szép jóvedelmével. Mi lön a gyümölcse? Mikor azután a camerális comissio bejöne, s a sóaknákra német cameráriusokat rendelne, az ország panaszlana az udvarban, hogy a Diploma ellen volna azoknak az idegen tiszteknek tétele, olyan választ adának: *ha nem teczett a diploma ellen való dolognak, mikor magatok oláhot, görögöt tettetek a harminczadokra, aranybányákra, holott meg volt tiltva törvény és articulus szerént, hogy a bányákon még járni se legyen szabad feje vesztése alatt afféle személyeknek, miért láczik most diploma ellen lenni az*

országának, ha német tisztek lesznek, kik akárhol is a keresztény világon élébbvalók az oláhoknál, görögöknél. Így rontók meg azt a czikkelyét a diplomának magunk akkor is, azután a többi rendről rendre.“

„A bécsi udvar pedig azért küldötte vala be *Thavonátot*, mivel szüntelen ment innen fel a panasz Erdélyből, hogy a két úr, Bánffi György és Apor István, a harminczadokat negyvenezer forintban, az arany- és kéneseő bányákat pedig tizenkétezer forintban arendálván meg a császártól, öt-hat annyinál is többre menne a proventus (jövedelem) és így a császárt defraudálnák (megcsalják). Apor István ellen pedig külön szüntelen irogattak az udvarban, hogy thesaurarius (kincstárnok) lévén, csak a maga hasznát keresi és a császárt illető jövedelmet alattomban magának elteszi, a sóaknákra, fiscalis jószágokra, dézmákra gondot nem visel, sőt mind rationistákat, mind kamara-ispányokat, dézmásokat, udvarbirákat s más fiscalis tiszteket esztendőnként nagy honorárium exigálással teszen, azok pedig csak lopton-lopják a fiscalis jövedelmet, nem tartván bűnnek, holott ők pénzzel vásárolják a tisztiséget. Bizony dolog, az ugyan úgy is vala, és *ha Apor István a maga hivatalát rendesen viselte: s a sok ajándékon annyira nem kapdosott volna*, holott magtalan ember lévén, azonkívül is mindene elég volt, *soha az udvar cameralis comissiot Erdélyben nem küldött volna, a mint a Diplomában is szentül megígérte volt a császár.* De kételenség alatt kelle arra fokadni, s nem okozhatni abban se a bécsi udvart, hogy a cameralis comissio bejövetelel a Diploma megromlott, hanem *magunk voltunk az okai.* Mert már görög, rác, oláh, cigány birják vala árendában az egész fiscalitást Erdélyben, *a ki többet ígért, mindjárt elrontották a másiktól s annak adták a tisztséget, úgy kereskedtenek szemlátomást a szegény országgal.* Thavonát azért bejövén, mind a két úr kezéből kirántá mind a harminczadokat, mind az arany- és kéneseő bányákat, s valóban jól megszorította a császár jövedelmét. Mert a harminczadokról hetven-hetvenötezer forint bejött esztendőnként a császár számára, az aranybányákról huszonöt-harminczezer arany, a kéneseőbányákról

száz mázsa kéneső. A thesaurariusi hivatalnak is csak a neve marada Apor Istvánnál, mert minden directiót kivőn a kezéből s minden fiscalis tisztségekre perpetualiter resolváltata tiszteket. Így szűnnek meg a pénzen vásárlott tisztség Erdélyben. Mindjárt ellállniak Apor István mellől még a maga creaturái is és többen sokan, kiket azelőtt az ajándékért becsült és promoveált, mind a comissio mellé csapák magokat, és ott mind igazán s mind hamisan, sokképen elvádolák s egybenhordák Thavonátot Apor Istvánnal. Sőt *Bethlen Miklós* is, aki sógora s komája vala Apor Istvánnak, különben igen ellenségesek valának egymással, látván a jó alkalmatosságot maga előtt, nem szűnnek mind a comissio előtt denigrálni (befeketíteni) Apor Istvánt, mind pedig a bécsi udvarban is gyalázatban hozni. És mivel Apor István az ország arendátiojának administrátora vala egynehány esztendeig, szoros számot kezdenék tőle kérni, Bethlen Miklós számtalan difficultásokat adván ki, melyek a száz ezer forintot superálták; a comissio is a thesaurariusi proventusok iránt hatvan ezer forintot keresett, mikor Apor István fő comissarius volt.¹⁾

A cameratica comissio leküldésének okait, összetételét, működését és annak közvetlen hatásait oly világosan írja le Bethlen Miklós, hogy szavaihoz alig van hozzá tenni valónk:

„Ezen 1699 vége felé ősszel jöve bé a *cameralis comissio*, úgymint Ludovicus báró de *Tavonat* et Georgius *Eckler*. Tavonat nagy elméjű, mosolygó, mindent ígérő, semmit sem adó, egyszerűval csak mérő cameralis ember vala; nálam sokszor volt vendégül, de engem soha sem hívott; magnus justitiarius et munerum spreter (ajándékok megvetője), non interessatus praetor nevet akart viselni, de amellet Magyar- és Erdélyországnak nagy opressora (elnyomója) volt. Énhozzám felette rossz volt, mert 3 ezer Rhfl. fizetésemel ettartotta hazugsággal, elébb-elébb halasztván. Erdélyből kijöván, ha irtam neki, soha választ nem tett; én is osztán odahagyám, mint olyan tökéletlen, embertelen rossz embert, holott amig Erdélyben volt, senkivel annyit nem sincerizált és senkinek a császár

¹⁾ Cserey Mihály: *Históriája*. 1699.

szolgálatjában annyi tanácsát, hasznát nem vette, mint énnékem; maga is megvallotta. Gazdálkodást is nagyot el nem vett.”

„Eckler alábbvaló rendű, de nagyobb elméjű, activitású, ritka nagy memoriájú, nagy concipista és expeditor, emberséges és jámborabb ember vala. Ez hordó boromat is jó néven vette.”

„Ezt a *comissiot Erdély nyakára a diploma megrontásával hozzák ezek bé*: 1. A gubernátor és Apor harminczad- és egyéb odafel említett árendáldsok, melyeket megjövendőlttem vala in anno 1697. 2. Apor István *thesaurarius* és Száva Mihály sóaknak *inspector*a szörnyű *interessatus* lopások és a gubernátornak ezekkel való *conniventia*ja vagy *complicitása*, mert a császárnak csak mi jövedelme sem volt az erdélyi fiscalitásokból. 3. *Camerae aulicae inveterata ambitio ubique regnandi, avida*. (Az udvari kamarának megrögzött vágya arra, hogy mindenütt uralkodjék.) 4. *Per ademptionem gubernii salariorum camerae lucrum augendi etc*. 5. *Multorum Germanorum vilium per minora officia Transylvanica consolandi*, et 6. *etiam majorum ex consiliariis camerae comissariatibus officio ditandi intentio*. Colora volt: *Aerarii et thesaurarius transsylvanici reformatio cum spe omnium in manibus patriotarum relinquendorum*; *et quod comissio ista post paucas septimanas regredietur Cassoviam* (onnét jött vala Tavonat) et Viennam. Jaj, mi szegény együgyű bolondok ezt elhittük és azt gondoltuk, hogy ez is csak megsétálja Erdélyt, mint azelőtt egynéhány esztendőkkal hasonló forma *cameralis comissio sub praeside Carolo Theobaldo* lib. b. ab Aichpichl, megfarsangla és elméne. Akkor is bolondok voltunk s most is egynéhány hintóval, nagy sereggel az országot eljárak a mi költségünkön; még a szegény Gergely Ión a *comissariusok*, azt tudta, hogy haza vagy fejedelemségre szerzi a szegény Apafit; a volt jobb, a ki vendékelhetette; ajándékozták is némelyek, én ugyan akkor nem, noha Radnótot erősen hazudta nékem ekkor is és erővel apjának fogada, hanem azután anno 1702-ben felránta rajtam Radnótért 500 tallért. Ehhez hasonló, mindkét féltől és akárkitől, még az ördögtől, koldustól is ajándékot vevő zsobrák embert soha sem láttam.”

„Tavonat az útból előre irt *Apornak*, mint thesaurariusnak *Fejérvárat* nekik való szállás felől, ki is a guberniumnak megmondá és a várba javallá szállíttatásokat, melyre mindjárt reá állának. Én sokat ellenzém s mondtam: bizony még a gyermekeket is megsiratja, hogy magatok szállíttjátok a kamarát a várba. Vajjon hazudtam-e?”

„Ez a commissio kimosdatá 1. a gubernátort és Aport az árendált harminczadból. 2. A guberniumot a várból és tekinteti- s autoritásából, fizetéséből. 3. Aport thesaurariusság valóságából, a tyukmonynak (tojásnak) csak a héját, nevét hagyván néki, sőt még számot vőn tőle és 56 ezer forintig meg is adósította, hanem a jézsuiták oltalmazák Kollonics kardinállal. 4. A haza fiait a fiscalis tisztekből, végezetre az országot szabadságából, diplomájából. A mely házakat a császár in cessione bonorum Albensium pro sua majestate tartott vala és tandcs és ország palotáinak rendelt vala, ugymint a fejedelem-asszony lakóházait, audientia- vagy bokályos és ebédlő palotát; azokba szálla Tavonat feleségestől etc. Az esztendőnként való quantumokat ez a commissio kezdé az országnak proponálni, még pedig legelől ülven gróf Seau és a gubernátor balkéz felől, noha azon széken a tábla fejénél. A bokályos házban, a hol a fejedelemnek majestása (trónja) volt és a császár képének kell vala odaállíttatni, gróf Seau né vajas, tejes polcza lőn; az hol a fejedelmek magok innya-adó pohárszékek volt, oda feszület, oltárt csipálának. A nagyobb palota jézsuiták komédiás háza lőn. Esztendő mulva Tavonat elméne, succedála in principio anni 1701 Joannes Fridericus comes ab Sceau vagy Seau; igen kis, puposhátú emberke, de nagyelméjű; activus, rettenetes sokat fennállva író és csak mi kicsiny dolgot is pugillárisba, pennára vevő, felíró; igen józan, mértékletes életű, mégis sok vendégséget csináló; ajándékot teljességgel nem vevő, tíz Tavonatnál emberségesebb, egyenesebb és jámborabb ember vala. Eckler a mellett is megmarada Erdélyben. A többi között egyszer gróf Seau igen nagy vendégséget csinála a fejedelemnek ebédlő palotájában, az hol a közel említtett oltár, de a cultus idején kívül superlálttal bévonva vala. Én

is, a gubernátor és az urak szinte feleségestől, Rabutin is jelen vala. Táncz alatt én a gubernátorral menék a *bokdlyos házba, ott a gubernátor nevetve mutatja a tejes, vajas fazékos majestást nékem.* Én mondtam sóhajtva: ne nevezzünk uram, hanem sirjunk, mert a maradékink szájában is megrothad a mi nevünk. Ez pedig, uram, mind kegyelmed vétke etc. Hallgata csak, mint a kő. O fata Transsylvaniae et ecclesiae reformatae praesertim.“

„Ez a Seau volt Erdélyben commissióban usque ad augustum anni 1702. Ekkor feljött Bécsbe és én is ekkor lévén itt, a jószágából igen szép pisztráng, szablig és galóczákkal (számos is és nagy is volt mind a háromféle) gazdálkodott. Itt elevenen tartottam hetekig a bárkában.“

„Succedált ennek Erdélyben az egy *testvéröccse* Joannes Honorius comes a *Seau*, hasonló, sőt még talám kisebb, ez is puposhátú emberke; ez is értelmes és emberséges, de ebéd után gyakrabban részeg volt és azzal igen megmocskolta magát mind német, mind magyar előtt, hogy in anno 1703 octoberben Fejérvárnál az harczon elfogott kurucz rabokat a vár és templom nagykapuja között úgy lödözte az áblakról, mint a puskás az őzeket. Ez mellett is megmaradott Eckler tamquam commissionis consiliarius, secretarius et director. Tavonatnak Jakosics uri magyar asszony, a két Seaunak német feleségei, mind az három feleséggel barátságos, emberséges uri dámák voltak. Eckler, úgy látszik, mind máig, hogy jó barátom volt, a mennyire tőle lehetett. Ez a második Seau is annak mutatta magát, de az Erdélyből kijövé, hamar megholt.“

„Minthogy én a guberniumnak merő kovácsfogója, pöröly és reszelő műszere voltam, ezzel a cameralis commisióval felette sok munkám volt, mind a három rendbelivel, melyet én csak summáson említék. 1. Az esztendőnként fizetett nagy quantum mennyivel haladta meg a diplomatica 400 ezer forint summát, erről való computus (számvetés), de ez könnyű, rövid munka volt. 2. Valamennyi buzát a magazinumba hitelben adtunk, erről való számtalan quietantiák beszédése, registrálása, computusa. Ez hosszú nagy munka. 3. Amint

Apor elvoná az ecclesiasticum beneficiumokat és ad instrumentorum de illis productionem készerite bennünket a kamara, ezt a productiot és computust is az első Seauval én vittem véghez. Bátran merem mondani egyedül. Kik is mint fizettek meg nekem in anno 1704, meglátszott, de nem okozom őket, mert kételenek voltak a nyavalyások véle.“

„Az első Seau idejében foglalák el muskotélyosokkal a *fejérvári scholát*, tévék a várba a *német commendánst és praesidiumot*, a schola kertét is oda kelle hazugságért adnunk anno 1701- és 1702-ben. Énnékem mennyi munkám, veszedelmem volt ezek miatt, az Isten tudná azt csak elészámlálni; megmutatják az akkori acták, levelek és párok.“¹⁾

Bethlen Miklós elsősorban a fejedelmi palotát siratja s ennek elvesztése miatt mondja, hogy „maradékink szájában megrothad a mi nevünk.“

Kétségtelenül érzelmi szempontból ez fájóbb veszteség volt, mert a palota — üresen is — még mindig szimboluma volt Erdély öncélúságának a közjogi önállóság elvesztése után is.

A mai kor államgazdasági szemszögeből nézve azonban, e veszteség eltörpül a pénzügyi önkormányzat elvesztése mellett.

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 186. lap.

A gubernium kormányzási rendszere.

Bécs az imperium átvételekor előbb csak a katonai hatalmat vette ki az erdélyiek kezéből s azt Szebenben székelő generálisára ruházta. A cameratica commissio beállításával azután a közéletnek másik igen fontos ágazata került bécsi irányítás alá.

Egy kormányzat, mely nem rendelkezik az országnak sem haderejével, sem közjövödelmeivel, előbb-utóbb árnyékhatalommá süllyed. Ez a sors várt a guberniumra is.

Hogy Bécs ilyen rövidesen és egyszerűen kivehette a gubernium kezéből a pénzügyek intézését, annak a katonai tulerő mellett a gubernium erkölcsi gyengesége volt a főoka. Bécs azzal az ürügy-gyel jött, hogy visszaéléseket szüntet meg és rendet teremt. Az érdekeltek, kiknek alapos okuk volt tartani a számonkéréstől s nagy szükségük volt arra, hogy a számonkérő minél irgalmasabb legyen, nem tiltakozhattak és nem ellenkezhettek e fellépéssel szemben. A közvéleményre sem támaszkodhattak a bécsi fellépés ellenében, mert a közvélemény — ha volt ugyan ilyen a sok megfélemlítés után — az ő gyenge szavával elsősorban rendet és megtorlást kívánt; Bécs pedig ezt ígérte. Sajnos, a saját erdélyi embereitől a közvélemény ezt a rendet nem remélhette s így a közhangulat elsősorban azért nem exponálta magát Bécsnek ez újabb terjeszkedési törekvésével szemben, mert a legnagyobb mértékben elégedetlen volt — mint Cserey szavaiból látjuk — a közjövödelmek addigi erdélyi kezelőivel.

Az történt, amit minden hanyatló korszakban láthatunk. Az egyének bűnei és visszaélései ellenszenvenné teszik magukat az addig népszerű intézményeket is s mikor megindul a külső támadás az intézmények ellen, ezeknek felelősségre vonástól remegő

képviselői a föld alá bujnak, a nagy tömeg pedig az intézmény bukásával nem érzi magát megkárosítottnak, mert hozzászoktatták ahhoz, hogy ezekben már régóta csupán gyűlölt vezetői mesterséges hatalmának eszközeit lássa.

A gubernium közszellemére az Apafi-korszak korrumpált oligarchiája gyakorolt döntő befolyást s e főurak önzése, pártoskodása, irigykedése és haszonlesése elfojtott minden közérdeket.

„Nézzé meg akárki, akinek Isten eszet és arra való elmét adott, hogy hazája eltölt gonosziból annak jövőendő javára válót tanuljon, micsoda Istentől megátkozott gubernium és boldogtalan haza volt ez; nagyobb részint pedig annak szerző oka mind a mi bolondságunk és istentelenségünk.“¹⁾

Az új kormányzat valójában abból állt, hogy Bánfi vezetése alatt néhány főúr befolyása alá került az államhatalom. Ezek elfoglalták a magas állásokat s e pozíciójukat igyekeztek minél jobban kihasználni saját anyagi előnyükre. Hivataluknak ellátásával nem törődtek, a nép bajaival még kevésbé. Ellenben a bécsi parancsok teljesítésében leverték egymást szolgálatkészségükben a lábukról.

Kétségtelen, hogy a bajok főoka a Bánfi gubernátor egyéni hibáiban rejlett. Neki kellett volna jó példával elüljárnia, a közügyek iránti érdeklődést ébrentartania, a sok széthúzó magánérdek között a közérdek egységes gondolatát képviselnie és munkatársait is a közjó szolgálatába állítania. Sajnos, mindennek nyomát sem találjuk meg jellemében. Sokat örökölt atyja erőszakos és ambíciós jelleméből, de e hibák mellett egyik fő jellemvonása volt a telhetetlen kapzsiság — Cserey cape-rape embernek mondja —, másik a közügyekkel való nemtörődés. „Sokszor az egész tanács marasztotta a gubernátort csak egy-két napra: végezzük jól el a dolgot, tegyünk választ a supplicatiokra, kiket rakásokkal hozattam volt fel a guberniumba a secretariusokkal száma nélkül; csak nem maradott bizony, hanem hazament és ezért vészett 200 vagy 300 supplicatio a cancellárián.“²⁾ „A gubernátor senkit sem bün-

¹⁾ Bethlen M.: Önéletirása. II. kötet 188. lap.

²⁾ Bethlen M.: Önéletirása. II. kötet 190. lap.

tete, hanemha titkon magának rántott valamit, mert az olyanhoz igen jól értett.¹⁾ Ez a hanyagsága annyira köztudomásu volt, hogy Cserey Mihály, aki sok jóakarattal emlékezik meg róla, halálos ágyán is csak a következő szavakat adathatja a szájába: „Énnékem már meg kell halnom, tudom hogy sok balítélet volt felőlem, hogy én restséggemmel, sok álommal mulattam el sok erdélyi dolgokat, de én azt szántszándékkal cselekedtem, mert ha sok dolgokat afféle praetextusokkal nem hárlítottam volna el magamról s az országról, még azelőtt régen abban a labyrinthusban esett volna az ország, a kiben most jutottunk; kegyelmeteket is azon kérem, ne praecipitálja (siettesse) a dolgokat, hanem a mennyiben lehet igen csendesesen s óvást bánják minden occurentiákkal, mert a német hamar alattok önti a forró vizet.“ Neki magának is az volt tehát az egyetlen mentsége, hogy úgy sem tudott volna segíteni a helyzeten s ezért nem is kísérelte azt meg. Tehetetlen emberek csüggeteg érvelése!

Emellett a gubernátor nem volt mentes kortársai azon hibájától sem, hogy a mulatozásban, eszem-iszomban, dőzsölésben nem ismert mértéket. 1704-ben nevenapján fényes ebédet adott, melyen hivatalos volt Rabutin tábornok kíséretével s a gubernium tagjai feleségeikkel. „Kivált az urat — írja titkára — soha olyan részegen nem láttam, mert a németeknek elkapván parokájokat, az alól ivott; azonban az asszonyokkal is enyelegvén, a kancelláriusnét meg akarván csókolni, egy nagy karos bőrös széken által estek mindketten úgy, hogy az úr be is törte volt fejét.“ Bethlen Miklós erről az esetről csak annyit ír emlékirataiban, hogy: „Civiliter coki-pohárt ada a gubernátor Szent György napján.“²⁾ Egészen bizonyos hogy a büszke főurat az inzultus vérig sérthette s a generális előtt sem emelhette a gubernium tekintélyét. Ez az eset azonban nem kivételes botlás, hanem rendszer volt abban a szomorú korszakban. „A mi püspökünk professorokkal, esperestekkel felment az ecclesiát és scholát néző punctumokkal, ült másfél órát a

¹⁾ Bethlen M.: Önéletírása. II. kötet 235. lap.

-) Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 367. lap.

palotán, el nem hagyta a gubernátor a kártyázást érette; sirva mentek le szembeletetlen.“¹⁾

Ahol a kormány fejének ilyen volt a közjogi érzéke és a kötelességtudása, ott természetesen csak rosszul működhettek a többi alkotmányos szervek is.

Az Approbaták és a Diploma szerint is évente kellett országgyűlést tartani s azon a fontosabb kérdéseket rövidesen letárgyalni. Azonban ezeken az országgyűléseken: „igen vékonyan volt csak hire-pora is a törvénynek, hanem a gyűlések substantiája állott ezekben: Coniuratio catholici status (a katolikusok összesugása) Apor uramnál. A szász natio Szász Jánosnál (ez volt akkor a szász ispán). Meg a gubernátor aluszik vagy kártyázik. Délután úr, főember, tábla mind részeg.“²⁾ Maguk a rendek is panaszt tettek emiatt 1698-ban a gubernátor ellen, de „a gyűlések nem jobbak, nem kurtábbak, hanem hosszabbak, rosszabbak tölttek el. A úrnak (Bánfi Györgynek) vélem, a pápistáknak a három religióval, a szász natióknak a két natióval, a vármegyeknek s a szászságnak a székelységgel való veszekedésével, Bécsbe való hamis, lítkos informatiok adásával“ töltötték a rendek a drága időt. „Annyira jutottak a státusok és privatus emberek, arra fokadtak: mi haszna a gyűlésnek? Csak a haszontalan költség, jószágunk romlása.“ „Fogták aztán magokat a regalisták nagy részént és kérezetlen a gyűlést odahagyták, melynek vége gyümölcse lőn az, hogy a császár megtiltá, hogy őfelsége hire nélkül gyűlést ne csináljunk.“ Így ejtették ki a kezükből az országgyűlés összehívásának jogát, mellyel élni nem tudtak, melyre méltók nem voltak és így lett ebből felségjog.

Bánfi György gubernátornak mindezen hibái előbb-utóbb bukását okozták volna, ha nem kél védelmére és hibáit saját nimbuszával nem fedezi a nemeslelkű Bethlen Miklós. Mindenki más az ő helyében felhasználta volna a gubernátor ellen felzúduló elégedetlenséget arra, hogy ezt a valóban nem alkalmas és nem

¹⁾ Bethlen M.: Önéletírása. II. kötet. 193. lap.

²⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 191. lap.

méltó ifjút eltávolítsa az ország éléről s ő maga végre elfoglalhassa az ügyek intézésében azt az első pozíciót, melyre tudása, jelleme és tehetsége egyaránt csak őt kvalifikálta; „de én nem cselekedtem, — írja Bethlen — félvén attól, hogy: 1. ha a gubernátor megijed, vagy titkos vagy ugyan nyilvánvaló pápistaságával vagy legalább azoknak és nevezetesen a jezsuitáknak való kedveskedésre maga kötelezésével tartja meg tisztit; avagy 2. ha kivetik is, Apor Istvánt térszik, vagy ha őtet nem is, de valaki katolikust és így inkább akartam Bánfinak megmaradását megjobbulásának reménysége alatt; de bizony mind én, mind a státusok magunkon vagy a gubernátoron tapasztaltuk: cum daemon erat aeger, monachus tunc esse volebat, sed cum convaluit, mansit ut ante fuit.” (Mikor az ördög beteg volt, bártnak készült, de mire meggyógyult, az maradt, ami volt.)

Ebben az esetben Bethlen Miklósban az erdélyi hazafit legyőzte a kálvinista s e felekezeti szempontnak alárendelte nemcsak az országos közérdeket, hanem a saját egyéni ambícióját is. Keserűen kellett később tapasztalnia, hogy mennyire tévedett s hogy sem rokonság, sem barátság, sem egy valláshoz tartozás nem kötelezhet arra, hogy alkalmatlan embereket közfunkcióba juttassunk s ott megtartsunk. Mindezek a szempontok nem menthetnek fel a kötelezettség alól, hogy nyíltan fellépjünk azok ellen és erőnktől telhetően pozíciójukból eltávolítsuk azokat, kik annak betöltésére méltatlanoknak vagy képteleneknek bizonyultak.

A rossz és lelkiismeretlen kormányzat alatt természetesen súlyosan szenvedett a nemrég még jó módban élő erdélyi nép, melyet a bécsi adókkal messze teherbirásán felül sarcoltak. Bécsben nem hitték el, hogy az ország már nem bírja a terhek további emelését, mert a bécsiek csak a gubernátornak s néhány urnak pazarlását látták, „az ő pénzének nagy bűzi sok kárt tett az országnak, holott egész Európában pénztelenebb hely nincs Erdélynél.”

A míg az adófizető köznépel a súlyos terhek tették hajlékonnyá és minden ellenállásra képtelenné, addig az urak hiúságát Bécs grófi és bárói címek osztogatásával tüzelte fel. „Egymásra

való irigységből — írja Cserey Mihály — a gróffi, baronátusi titulusokat szaporán hordatják vala maguknak az udvartól, némelyek olyanok is, kik a régi jó szokás szerint még jó nemes ember módjára sem élhettenek volna a jószágokból, mégis megvárták a nagyságos titulust. S hogy ama régi igaz jó főemberek olyan giz-gaz gróffocskákat, mint némelyik vala közülök, nagyságotlani sem akartak, nem is tartoztak vele, szörnyen haraguttanak. Már annyira ment vala a gyűlölség a főrendek között, hogy ebédre sem hihatták egymást, nem tudván, melyiket kell közülök elsőbbsen mosdatni vagy a főhelyre ültetni, mindenik első akarván lenni.“

E korrumpált főrendi társadalom — Erdély sorsának akkori intézői — megromlott közszellemére legjellemzőbb az az eset, melyet Bethlen Miklós az 1701. évi országgyűléssel kapcsolatban beszél el:

„Szentkereszti Bécsben sok költséggel titkon megszerezettette volt a Seau nak küldött instructio páráját az országtól kívánandó quantumról (adómenyiségről); németül volt, leküldötte a gubernátornak s nékem conjunctim, adjurálván bennünket propter salutem extradatoris, hogy senkinek se mondjuk, mert ha kitudódik, ő is in honore, a kiadó is in vita periclitál. Summája ez vala: *kérjen Seau Rfl. 800 ezret, szálljon alább az 750 ezerre és legalább 700 ezret alkudjék meg velünk.* Örülénk néki s méltán is elvégzők ketten, hogy titokban tartván ugyan a dolgot, mindazonáltal úgy kormányozzuk a tanács és consequenter a státusok elméjét, hogy az 700 ezernél feljebb ne menjünk. Egyszer Seauhoz menvén én, mutatá nékem quasi in confidencia, ad persvadendum, az instructioját in ea parte, a hol *800 ezer Rfl. vala, de alább nem.* Én mindjárt megesmerém, hogy bizony igaz a Szentkereszti küldte és Seau azért nem mutatja meg alább a többit. Ezt is én megmondám a gubernátornak és annál inkább elvégzők, hogy ne menjünk, se másokat ne bocsássunk többre 700 ezernél. De jaj, mi telék belőle. Hogy a dologra kelénk, a *tanács bizony megigéré a 750 ezret* és az ország is consequenter, sőt ha Seau 800 ezer

mellett keménykedett volna, bizony azt is megígérte volna, kiváltképpen dominus Apor.¹⁾

S mikor az ország bőrére ily bőkezűen teljesítették Bécs kívánságait, ugyanakkor „a mi tökéletlen embereink generálisnak, Seaunak et per illos (és rajtuk keresztül) az udvarnak súgtak, búgtak, hazudtak: *én csinálám, én persuadeálám* (én beszéltem rá), *difficilis* (nehézkés) *vala a cancellarius* (Bethlen Miklós) etc.“²⁾ Hármias bünt követtek el tehát: szolgálalkúsból feláldozták az ország érdekeit, ebből maguknak érdemeket akartak kovácsolni s végül — a mi a legrútabb — az udvarnál beárulták azt a honfirtásukat (Bethlen Miklóst), aki velük szemben is igyekezett az udvar mohóságának Erdély érdekében korlátokat állítani.

Rezignáltan mondja Bethlen Miklós: „Szomorúan, de szükségképpen informálok a posteritást, minemű nagy hidegséggel, tunyasággal vagy ugyan gonoszsággal foglalt volt el minket a sátán mind az Isten dicsőségét és lelkünket, mind az ország közönséges javát illető tisztünkben és kötelességünkben“ és „valamily jeges volt a publici boni (közjó iránti érdeklődés), szintén olyan tüzes volt a privati boni studium (a magánérdekek hajhászása).“³⁾

Eltanasolja, hogy „a fejevári templom fedele szinte a nyakamba szakadt vala“ s mennyi vesződése és költsége volt, míg a fedelet és ablakokat megcsináltatta s mennyire hiányzott a készség kortársaiban arra, hogy e munkálatoknál áldozatkészen segítségére legyenek. Még élesebb szavakkal kél ki kortársainak ridegsége és elzárkózása ellen, kik nem támogatták őt abban a törekvésében, hogy egy bizonyos „Tótfalusi Miklós ritka nagy mesterembernek“ „az ő mesterségének typographiához való drága eszközeit“ özvegyétől megvehessék „az ecclesia számára“. Ne feledjük, hogy 200 évvel ezelőtt volt az, mikor ez az éleslátású státusférfiú egyházának nyomdát akart szerezni.

Hogy ilyen felfogás és közszellem mellett pusztulásnak és

1) Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 196. lap.

2) Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 191. lap.

3) Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 225. lap.

zúllásnak indult a gubernium kezén az ősök minden alkotása, azon valóban nem csodálkozhatunk. „Az óra a toronyban néha hónapokig sem járt, mert az órának senki sem fizetett“, „széltébe hevert nem csak künn a városon, hanem benn a várban a gubernátor háza körül is a döglött kutya, macska, micsoda.“ „A Báthoritemplom elejénél és az utcán az új kollégium kapujáig majd olyan tó volt esős időben, hal tenyészhetett volna benne.“ „A városi birónak egynéhányszor izentem, hogy az hóhér és cigányokkal hordassa el az olyan döggöt: csak nem. Én osztán cigányaimmal megrakaték egy bivalytagigát affélékkel és behánytam a bíró házába.“ „Hogy a fejedelmi vár, tömlöcz, kapu, Gálfi-ház elpusztult, nem az én vétkem; ország és gubernium előtt sokszor protestáltam felőle és mondtam: *ha 10—12 értelmes cigánynak adta volna a császár, az sem hagyta volna rútabbul elpusztulni.*“¹⁾

Ilyen volt az első erdélyi gubernium, mely Bethlen szavai szerint „sem jámbornak, sem gonosznak igazságot nem szolgáltatott“ s amelynek az volt a történelmi nagy hivatása, hogy az impérium-változással járó megrázkódtatásokat minél tökéletesebben kiegyensúlyozza s az új éra alatt is igyekezzék minél épebben és érintetlenebbül megőrizni Erdély történelmi intézményeit és specifikus berendezkedéseit.

A feladat nagy és nehéz volt s a legtökéletesebb felkészültség mellett is számolni kellett azzal, hogy a szabadságjogok jelentékeny része veszendőbe megy.

E nagy idők törpe emberei azonban a rájuk háramlott feladatok megoldását komolyan meg sem kísérelték, a „tüzes priváti boni studium“ (magánérdekhajhászás) vakká tette őket, mint minden süllyedő kor férfiai s az egy Bethlen Miklóson kívül senki sem eszmélt rá annak tudatára, hogy itt a történelemnek egy korszaka záródott le s új fejezete kezdődik, mely új fejezet lapjairóluk fogják az első sorokat beírni.

A gubernium közjogi berendezkedése elvitázhatatlanul sokkal gyöngébb, fejletlenebb és önállótlanabb volt a fejedelmek Erdé-

¹⁾ Bethlen M.: Önéletírása. II. kötet 237. lap.

lyének alkotmányánál. Ennek dacára Bethlen Miklósnak igen lényeges szabadságjogokat s igen értékes intézményeket sikerült átmentenie a leopoldi Diplomában az új impérium alá.

A hivatása magaslatán nem álló kormány s az erkölcsi erő nélkül való s így vezetésre alkalmatlan uralkodó osztály azonban hűtlen sáfárává vált a rábizott intézményeknek, kiejtette kezéből a rábizottakat s a szép, erős, százados épületeknek leomlott és letöredezett egyik bástyája a másik után.

Hogy milyen erős és alkotásokban mennyire gazdag volt az ősi alkotmány, azt legjobban bizonyítja az, hogy még így megfogyva, megtörve és megtépázva is másfél évszázadot értek meg ezek a viharedzett, kipróbált erdélyi intézmények.

Sajnos, e másfélszázad elteltével, a 1848-iki és 1867-iki impériumváltozások alkalmával már nem akadt egy második Bethlen Miklós, aki legalább a kereteket megmentette volna, aki a rendszerváltozás iránti buzgóság és lelkesedés mellett meg tudta volna látni a Bethlen Miklós nagy koncepcióját s annak tanulságait a gyakorlati életbe is át tudta volna úgy ültetni, amint ezt megtette Bethlen Miklós a leopoldi Diploma megalkotásánál és ennek az életben való megvalósítása közben, tizenkétévi nehéz és küzdelmes kancellársága alatt.

S hogy tényleg és forma szerint is lezáródjék ekkor egy korszak, Bécsben 1701. szeptember 7-én írásban is lemondatták Erdély trónjáról az immár ötödik éve Bécsben élő II. Apafi Mihályt, aki a lemondó okmányában azt mondja, hogy „miután a császár, az én legkegyelmesebb uram, úgy elhunyt szülőmet, Apafy Mihály erdélyi fejedelmet, mint engem kegyességével kísért és kísér ma is és még sokat remélek az ő kegyességétől,” Erdélyre vonatkozó minden jogait átruházza a császárra és utódaira. A „szegény báránygyermek” bizony nem sok kegyességét élvezte a császárnak azután sem s már 1713-ban végleg félreállott mindazok utjából, kik tőle féltették Erdély feletti uralmukat.

A cameralis commissio működése és ennek mind leplezetlenebbé váló törekvései Erdély egész pénzügyi igazgatásának kézbe-

vételére, gondolkodóba ejtettek végül is mindenkit, ki a közpályán működött. Mindenki belátta, hogy a dolgoknak egészen új rendje van készülöben.

Mint mindenkor, mikor érezniök kellett, hogy komoly bajban vannak, úgy tekintetük ezuttal is Bethlen Miklóstra esett, kinek páratlan agilitására jellemző az is, hogy ez időben (1701-ben), hatvanéves korában fogott hozzá ahhoz, hogy magának Fejérvárt háromemeletes palotát építsen.

Bethlen Miklós sohasem tért ki közmegegyezés elől, sőt ha megbízást nem is adtak neki forma szerint, de ő maga a közbelépést szükségesnek ítélte, initiative is kezébe vette az ügyek intézését. Így indult ezúttal is 1702. július 28-án Bécsbe, azzal a céllal, hogy: „látván édes hazámnak utolsó testi-lelki veszedelmére való botorkázását, orvosolni akartam“ és „hogy az én megholt patronusim helyett másokat szerezzek“. Bethlen az audientiákon számos memorandumot nyújtott be s „szóval féltérdre is esvén, sokat könyörgöttem a császárnak“, hogy küldjön Erdélybe egy rendkívüli miniszteri bizottságot, az vegyen részt az országgyűlésen és szerezzen be megbízható információkat Erdély valódi helyzetéről, hallgassa meg az ország minden társadalmi osztályának és kategóriájának panaszait s ilyen adatok birtokában informálja azután a császárt, hogy így az udvar tisztán lásson végre az ellentétes információk ködében, orvosolja Erdély bajait, szűnjenek meg azok a rettenetes elnyomatások és Erdély a királyt atyjának s a diplomát érvényben levőnek tudhassa.

Lipót császár kegyesen meghallgatta a Bethlen Miklós kérését, de a döntést egyelőre függőben tartotta. Bethlen erre olyan lépésre határozta el magát, mely nem annyira reá, mint erdélyi politikusra jellemző, mert hiszen Erdély csak néhány éve szabadult volt fel a török uralom alól, ahol pedig sem szultánnál, sem fővezérnél erdélyi követség üres kézzel meg nem jelenhetett, mint inkább jellemző arra, hogy az oly büszke és előkelő bécsi udvar minisztereinek és be lehetett adni „az aranyvizet jó innyaadó által“.

A császárnak ezuttal *Harrach* volt a minisztere. Hozzá tarto-

zolt az intézkedés az erdélyi ügyekben s így a Bethlen Miklós kérését illetően is. A kancellár tehát őt kísérelte meg *nyomós* argumentumokkal kapacitálni.

„Látván *Harrachnak* nagy lethargiáját és megértvén, hogy az ő állapotjához képest sokja sincs, elege sincs, és nem szidja meg az *adomvári* embert, gondolám, hogy loco spiritus salis ammoniaci adhibeáljak excitatoriumot az orra alá, spiritum auri potabilis. Igérém ezért néki egy kis franciául írt levélben (mert szemben állottam, mással nem mertem), hogy csak gyógyítsa meg az által a comissióval Erdélyt, 1. hogy a gubernium ad mentem diplomatit et Kinski, melyről másutt eleget írtam, reformáltassék; 2. a cameralis comissió és idegen tiszték amoveáltassanak; 3. a generális commendans abstineat politicis et diaetis és az a rettenetes discretiója moderáltassék et reliqua corrigenda corrigantur; *ex parte regni* bizonyosan *szerzek neki 2000* és a fiának (ki Harschir Hauptmann vala és én javallottam, hogy maga képébe commisionis hujus praesesnek küldje azt be) *1000 aranyat*; és csak a *reformata religio* justa praetensióit de beneficiis et Debreczen vigye végbe, ismét *a parte religionis 1000 aranyat adok néki*, mint annak fő curatora és mind ezekről úgy obligáltam magamat, hogy megnyughaték rajta. Nekem úgy tetszett, hogy ez a sternutatorium alkalmas, sok opiumot is excutiál, tett is valamit, mert azután beszéllett keveset velem arról a comissióról, hogy az ő fia nem arra való, mert az olyan munka nagy, derék, maturus embert kíván, de hiszen csak a császár küldené kezéhez azt az írást, meglátnók osztán a többit. Úgy hiszem, ha a császár reá áll és őreá bizza vala, megleszen vala.“¹⁾

Mint látjuk, bizonyos kézzelfogható argumentumok iránt a miniszterek kétszáz év előtt és Bécsben sem voltak már érzéketlenek.

Sajnos, lényeges eredményt Bethlen Miklósnak ezuttal nem sikerült kivínnia s nevezetesen a cameralis comissio működését nem tudta megakadályozni. Sokkal elhatározottabb szándéka volt Bécsnek, hogy Erdélyt pénzügyileg hatalmába keríti, hogysem még

¹⁾ Bethlen M.: Önéletírása. II. kötet 286. lap.

olyan befolyásos és érdemes férfiú kedvéért is elállott volna ettől a szándékától.

Rendkívül érdekes és jellemző, de egyben szomorú fényt is vet az erdélyi közállapotokra, hogy ugyanakkor, mikor Bethlen Miklós egyfelől az ország nevében előterjesztéseket tett és ennek részére engedményeket kért Bécsben, „az a boldogtalan gubernium, noha talám ipso gubernatore authore, egy levelet készített, subscribált a császárnak, hogy mihi de publicis forte aliquid loquenti nihil credat etc. (ha én közügyekről beszélek valamit, annak ne adjon hitelt stb.) Subscribálta a gubernátor is és kezéhez vette, hogy elküldi, de nem küldötte, noha emezek úgy tudták, hogy el; osztán maga beszélte meg nekem, melyre mondám: hogy bizony magának használt legtöbbet vele, hogy el nem küldte, mert magokat prostituálták volna véle csak és az országnak tettek volna kárt; mindazáltal én köszönöm jó affectióját. Nem hozá azért elő azon levelet, én sem kívánám, de ha jól akart volna, önként elő kellett volna hozni, mert midőn az azutáni és azelőtti dolgokat és sok minden circumstantiákat meggondolok, én bizony ma sem tudom, igazat mondott-e? nem-e? mind a levél valósága, mind suppressiója felől, mert én szegény urnak olyan nagy nevezetes hazugságait és imposturáit tudom in similibus, hogy azt az ember elcsudálná; mely miatt én annyira jutottam osztán, hogy én nem tudtam a szavaiba választani, melyik hitelre való.“¹⁾

Nem hiányzott abban a korban a hanyatló és korrumpált társadalmaknak az a betegsége sem, hogy ami kellemetlenséget, háttérbe szorítást és erőszakoskodást a hatalom részéről el kellett szenvedniök, azt egymás intrikáinak tulajdonították. Sokat gyűlölködtek és irigykedtek egymásra ilyen pusztá feltevések miatt.

„Ekkor tiltotta meg a császár kemény stilusu levél által a gubernátort, hogy titulusa praemissájában ne éljen a „Nos“-sal; én ebben, Isten tudja, semmit sem tudtam, mert hiszen engem semmibe sem adhibeáltak; akkor tudtam meg, a mikor Nalácz Lajos Erdélyből felküldte a párját, még is sokat szenvedtem miatta vak-

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 272. lap.

vereséget a gubernátortól; mert hogy ittlétemben esett és hogy azelőtt is secretáriusa által intettem, hogy a tanácsuraknak ne írják csak azt az „*officia paratissimust*“, mit affélét, ne fejedelmizáljanak vagy pecsétezzenek etc.; az embereket is néha intettem: ne szóljanak úgy in plurali: „*gubernátor urunk*“, hanem in singulari: „*gubernátor uram*“; az ilyenekért ezt is nekem tulajdonította; ezek az én majd eljövő feredőmet melegítő üszögök.“¹⁾

Ha Bánfi Györgyöt nem vakította volna el a féltékenység és bizalmatlanság, neki is be kellett volna látnia, hogy Bécsnek e kérdésekben nem volt szüksége a Bethlen Miklós ösztökélésére, hanem az udvar saját magától is megragadott minden alkalmat, hogy a gubernátornak a régi fejedelmi hatáskörből megmaradt szárnyait megnyirbálja. Bánfi György azonban személyes sérelmet látott ebben is s Bethlenre orrolt miatta. Igaz az is, hogy viszont Bethlen s a többiek az ilyen intézkedésekben nem az erdélyi közjogi méltóság megcsorbítását, hanem a dölyfös Bánfi György megalázását látták s ha azt nem is ők kezdeményezték s nem is örültek nyíltan neki, de legalább is nem tekintették közös sérelmüknek s nem tiltakoztak ellene.

Bécsben időzése alatt Bethlen Miklós — kinek anyai nagyatya kolozsvári városi polgár volt s akiről emiatt nem alaptalanul mondogatták, hogy kalmár-vér van benne — egy angol és egy nürnbergi kereskedővel (derék ember és mindenik református — írja róluk) nagy *commerciale projectumot* (kereskedelmi tervezetet) dolgozott ki „az orientale commerciumnak (a keleti kereskedelemnek) a Dunán és résszerint Lengyelországon és Erdélyen által való felállítására“. Sajnos, a közbejött háborús bonyodalmak miatt a terv nem valósulhatott meg, de Bethlen Miklós ennek kidolgozásával is tanuságot tett széles látóköréről és fejlett gyakorlati érzékéről.

„Ezek voltak akkor circa publica (a közügyek terén) az én haszontalan igyekezetim és fáradságim, melyet az okos és jámbor posteritás (utókor) vegyen jó néven, az Isten tudja azt, hogy én jóra igyekeztem; ha végbe nem vihettem, arról nem tehetek. Qui

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletirása. II. kötet 274. lap.

fecit, quod poluit, legem implevit. (Aki megtette, amit tehetett, eléget tett a törvénynek.)¹⁾

Bizony megállapíthatjuk, hogy lényeges, számottevő eredményeket nem tudott elérni Bethlen Miklós 1702 évi hécsi útja alkalmával. Rezignáltan mondja: „Mind a költséget, sompordálást elunván, mind a haza-igazítástól (hogy t. i. Bécsből hazaküldik) félvén, elbúcsuzám Ő felségétől és dimissionem ab officio (állásomtól való felmentést) ... kérék sok szóval. Felele: charam mihi Transsylvaniam vestrae fiducia committo, (kedves Erdélyemet az Ön hűségére bízom, negotia vestra curabo (ügyeire gondot viselek) ego vos protegam et manutenebo etiam in posterum (én Önt védem és támogatom jövőre is.) Kétszer csókolám meg a kezét és eljövék.”²⁾

Kétségtelenül nyomós okai voltak Bethlen Miklósnak arra, hogy felajánlja a császárnak állásáról való lemondását.

Ő, a diploma megalkotója, éveken, sőt évtizedeken keresztül igyekezett meggyőzni az erdélyieket arról, hogy ha a törökbarátsággal felhagynak s a Habsburgok oltalma alá helyezkednek, békét, nyugalmat, zavartalan fejlődést biztosíthatnak maguknak s ősi alkotmányukat és szabadságjogaikat sem kell feláldozniok.

Viszont Bécs előtt azt fejtette ki híres Moribundájában s utána számtalanszor, hogy ha meghagyják Erdélynek ősi intézményeit, azokkal az ország a közjó érdekében fog élni s bölcsen fogja önmagát kormányozni.

A gubernium első tiz esztendeje rácafolt mindkét reménységre.

Bécs és exponense Rabutin oly türhetetlen, zsarnoki és kiszákmányoló uralmat gyakorolt, melyhez foghatót a töröktől soha sem kellett az erdélyieknek elszenvedniök s lábbal tiporta mindazokat az intézményeket, melyekhez a török soha hozzá nem nyult.

A Bánfi György gubernátor vezetése alatt álló kormánytanács viszont Bécs felé az önzés, meghasonlás, tehetetlenség és kormányzásra való teljes képtelenség szomorú bizonyítékait szolgáltatatta.

Bethlen Miklósnak éreznie kellett, hogy kancellári állásában

1) Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 279. lap.

2) Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 281. lap.

való megmaradása esetén vállalnia kell továbbra is a felelősséget a Rabutin erőszakoskodásaiért lefelé s a Bánfi György kapzsiságáért és lúnyaságáért felfelé.

Ha Lipót császár valóban ismerte volna az erdélyi helyzetet, akkor e lemondás bejelentésekor nem csak szóval kellett volna mondania Bethlennek, hogy: „az én kedves Erdélyemet az Ön hűségére bízom“, hanem — Rabutin és Bánfi György elejtésével — meg kellett volna adnia az eszközöket is ahhoz, hogy e széles látókörű státusférfiú a saját nagyszabású politikai koncepcióját életbe hívhasssa és zavaró befolyásoktól menten érvényre juttathassa.

Akkor talán még sok könnynek, szenvedésnek és vérontásnak elejét lehetett volna venni.

A hatalom birtoka azonban mindig rózsaszínű fátylat von a hatalmasak szeme elé, hogy ne lássák világosan azt, ami körülöttük történik.

Ezért szoktak elkésni egy lépéssel, egy órával s egy gondolattal.

A három nemzet közötti „controversiák“

„De nemcsak a religioban, hanem a külső politicában is mindjobban megronták a Diplomát“ — írja 'Cserey Mihály.

Itt a bomlasztó ék Bécs kezében a szász náció volt. Még a Diploma kiadása előtt, 1690-ben azt ajánlotta Caraffa a császárnak, hogy a németiséget tegye Erdélyben uralkodóvá, mert a szász-ság „egész Erdély nervusa és dísze“. Az erősen német érzelmű Kollonics bibornok ismételten biztosította őket a saját maga és a császár jóindulatáról és támogatásáról. Ez a bécsi irányzat, mely érdekeiket és hiuságukat ennyire legyezgette, az egyébként okos, de mindig önző szászokban mindjobban megingatta a másik két nemzettel való összetartozandóságnak és sorsközösségnek érzését, ezt az alapvető erdélyi nagy gondolatot.

„A császárt addig sollicitálák, míg azokat a magyarok részéről hasznos articulusokat, melyek az Approbata és Compilata Constitutiókban közönséges ország végezéséből irattak vala, a hét bírák jószágiban a magyar főbírák és viczeispányok authoritásáról, a szász városokon magyarnak szabados házak vételéről, és a magyar-nak szászokkal való törvénykezéséről, azokat, mondom, a császártól decretumot obtineálván, egészen kitörölteték. S ám bizony érezzük most, mert drága pénzen kényszerítettünk ebben a hosszas exiliumban a szász városokon szállást fogadni, s olyban tartanak bennünket azok a hitván szászok, mintha ők keresték volna fegyverekkel Erdélyt, nem a magyarok. Ha valaha Isten magyar fejedelmet adna Erdélynek (bár a római császár clientelája alatt), más gondot kellene viselni Dominus szászokra, s megkellene ültetni a szász

városokat magyarokkal; hadd parancsolnánk mi nekik, ne ők a magyarnak. Mert Apaffi Mihály fejedelem idejében is, tudom a reformátusok számára templomhelyet kérete a fejedelem (holott venni kellett volna tőlök, nem kérni), s nem adának, sőt a mely fákot hordottak vala a templom épületére, azokat is egybenvagdalták s elégeték. Megtanította volna őket, ha Rákóczi György vagy Báthori Gábor lett volna fejedelem, de a szászok alattomban egy nehány ezer forinttal kitolyák Telekinek s más református uraknak a szemét, s a fejedelmet megcsinálák, semmi nélkül elengedé nekik azt a nagy vétket. Így árulák el mind religiojokat, mind a magyar szabadságot azok a jó hős urak; nem csuda, ha Isten büntet országostól bennünket.“¹⁾

Az ellentétekre a hatalmi kérdések mellett a legfőbb okot szolgáltatja a teherviselés arányának mikénti szabályozása. A közterheket mindenik nemzet a másik kettőre igyekezett áthárítani. „A három natio között sok alkalmatlan veszekedések származának a portiozás miatt.“

Itt baj volt a székelyekkel is, mert „a székely natiót a császár a Diplomában eximálta vala mind a quártélytartástól, mind az adózástól, mivel a régi királyok, fejedelmek idejében is olyan privilegiummal éltenek, hanem fegyverekkel tartoztak a királyt s az országot szolgálni: a székely natio ezért magát a Diplomához tartván, nem akar vala különben contribuálni, hanem jó akarata szerint minden esztendőben bizonyos summát vállalt magára, hol tized, hol nyolczad részét a contributionak. Ezt neheztellették a vármegyék, de kivált Szász János, a szebeni királybíró, mind azon practicálódott, sok projectumokat irván mind az udvarban, mind az országnak, mind a generálnak, hogy a székelység szabadságát a Diplomával együtt elronthassa, a levén ratioja, hogy most nincs szüksége a császárnak a székelyek fegyverére, hanem a pénzre. A székelység azok a projectumok ellen más projectumokat írt és megcáfolta Szász Jánosnak minden ratioit, s kicsinben mulék, hogy Fejérvárott az országgyűlésen ki nem veték az ablakon; addig nyelveskedék az ország előtt, megbúsulának a magyarok, fel is

¹⁾ Cserey Mihály: Históriaja.

költenek vala egynehányan, hogy kihányják, de a magyar uraknak nagyai nehezen úgy csendesíték le őket.¹⁾

A legtöbb nehézséget a szászok azzal csinálták, hogy az udvarnak kedveskedve, siettek az igényelt adók megszavazásával, de azután mindent elkövettek, hogy a kiróvásnál minél kevesebb essék rájuk s a teher oroszlánrészét a másik két nemzet viselje.

„A vármegyék és szászok között is nagy controversia vala. Mert a szászokon másfél ezer kapu levén, kikről adóztanak, a vármegyéken pedig valamivel több ezernél, még mikor a német Erdélyben bejőve, mindjárt practicálódni kezdenek a szászok Frank Bálint akkori szebeni királybíró idejében, hogy a kapuszámban magokról lerótassanak. Addig járák a német udvart, kétszáz kaput le is rótátának, s akkor a vármegyékkel erős kötést szerzenek, hogy több defalcatiót nem kívánnak. Frank Bálint holtá után Szász János ülvén az első lóra, szokott mesterségével felbontá a kötést és addig projectizála, addig irogata az udvarban, a háromezr kaput is defalcáltatá, és csak ezer kapu marada rajtok, mint a vármegyéken; holott jó lélekkel mondva, két annyi portiot könnyebben megadhat az erdélyi szász natio, ő birván az erdélyi földnek legjobb s termékenyebb részét, és minden városokban számtalan mester pénzkereső ember levén közöttök, az ország pénzét ők emésztik meg, mintsem a vármegyék, kik szegény szántóvető emberekből állván, a földesuroknak is szüntelen való szolgáltataltal tartozván, a pénzt nehezen kereshetik.“

„A vármegyék látván, hogy a szász natio mint megyen elé dolgában, ők is hozzá fogának a projectizáláshoz, és mind a generális előtt, mind a császár udvarában hathatósan remonstrálák: hogy a szász natio sokkal többet contribuálhat s tartozik is contribuálni a vármegyéknél. A császár nem tudván a sok ellenkező informatiok között mit cselekedni, megparancsolá, hogy az egész országnak minden faluit vizsgálják meg, tam de qualitate, quam de qualitate, és a szerént csináljanak újabb kapuszámokat mind a

¹⁾ Cserey Mihály: Históriaja.

vármegyéken, mind a szászságon; és hogy egyik fél is ne panaszkodhassék, minden vármegyékre, székekre külön-külön komissáriusokat, bizonyos instructioval, erős hittel megeskülvén őket, hogy egyik félnek sem kedveznek, mindenüvé egy magyart, egy szászt és egy német officialist expedialának; de véghez nem viheték, mert azalatt a kuruczság bejőve Erdélyben s azolta csak abban van a dolog. A tisztek most csak falunként, a mint elintézhetik, úgy vetik fel az adót, s elég sok istentelen munkát is látunk, s a szegénység között rettenetes improportiót az adózásban.¹⁾

Még Bethlen Miklósnak 1702. évi bécsi útja előtt a magyar és a székely nemzet 1702. május 24-én ünnepélyes nyilatkozatban: „*Declaratio Hungaricae et Siculicae nationum ad almam nationem Saxoniam*“ fordult a szász nemzethez. Ez az okmány, melyet a gubernium részéről Bethlen Miklós, a magyar vármegyék részéről Bánfi Farkas és Teleki Mihály s a székelyek részéről Thoroczkai István és Henter Benedek írtak alá, a Bethlen Miklós világos és tudós okfejtésében foglalkozik a szászok politikai, közigazgatási és pénzügyi kívánságaival; a tulzottakat visszautasítja, a többiekben engedékenységet mutat, nem egy helyen hangsúlyozza a közös nagy erdélyi érdekek felkarolását és ápolását s bölcs, mérsékelt és öntudatos állásfoglalásánál fogva mindenképpen alkalmas lett volna arra, hogy a felmerült ellentéteket véglegesen megoldja, ha a szászokat Bécs hátmögött nem biztatja azzal, hogy az udvar még oly tulzott kívánságaikat is támogatni fogja.

Eléggé elhibázott politika volt végeredményében Bécs részéről, — ha pillanatnyilag előnyökkel is kecsegtetett — hogy így megbontani igyekezett az erdélyi három nemzet szolidaritását, mert ha szüksége volt később a hatalomnak Erdély erejére és támogatására, azt soha sem kaphatta meg többé osztatlanul és egyenlő áldozatkészséggel az összes erdélyi nemzetek részéről. Vakság volt a szászok részéről is, hogy erre az első ékverésre magukat felhasználtatni engedték. Ha rendületlenül kitartanak — némi önmegtagadás árán is — a régi erdélyi intézmények és berendezkedés

¹⁾ Cserey Mihály: *Históriája*.

csorbítatlan fenntartása mellett, ha nem engednek ezeken rést ülni akkor sem, ha ez az adott esetben az ő érdekükben is történik, a hatalomnak soha sem állott volna módjában az, hogy erőszakos kézzel belenyúljon az erdélyi közéletbe.

Az a rés, melyet a bécsi udvar a szászok érdekében nyitott az erdélyi intézményeken, tátongó sebet ütött az erdélyi nemzetek közötti szolidaritás összetartó gondolatán. Ez a seb nem forrt be azóta sem, sőt az évszázadok folyamán más és más oldalról jövő újabb és újabb csapások tették még mélyebbé és fájóbbá.

Bethlen Miklósnak Bécsből való hazaérkezete után országgyűlést tartottak, melynek feladata lett volna megoldani végre a három nemzet között az adózás kérdésében támadt ellentéteket s a közterhek viselését egyenlő és igazságos alapokra helyezni. Az udvarnak, illetve a pénzügyek kezelését már átvett *cameralis commissio* elnökének az volt a javaslata, hogy az országgyűlés rendeljen el általános „*conscriptiot*“ (összeírást), „melynek nemcsak az embereket, hanem városoknak, faluknak határát, hegyet, völgyet, álló és folyó vizet, embereknek ingó és ingatlan értékét, egyszóval az aeren (levegőn) kívül mindent regisztrálni kell vala, hogy azután azokból a *registrumokból* csinálják meg a terhek *repartitiójának* (felosztásának) igaz normáját (szabályát).“ Szóval az udvarnak, mint minden hódító hatalomnak, az volt a törekvése, hogy adó alá vessen mindent, amiből valami kisajtolható, szemben az önálló fejedelemség alatti rendszerrel, mely szűkösen megállapította az elkerülhetlen közszükségletek évi összegét, azt azután felosztotta kapuszám szerint a nemzetek között s minden *natio* maga gondoskodott annak felhajtásáról.

Bethlen Miklós ezekkel a kérdésekkel már előzőleg úgy elméletben, mint gyakorlatban többször foglalkozott s — mint írja — „igyekeztem most Bécsben kitanulni, azok a bölcs és irtóztató milliókat praestáló (szolgáltató) országok: Csehország, Morva, Ausztria mit követnek az ilyen dologban.“ Egyelőre megkísérelte rámutatni e terv kivihetetlenségére s a megvalósításához szükséges eszközök és erők teljes hiányára; hangoztatta, hogy: „találánánk Erdélynek is

igaz mérő serpenyőt az országnak terhelése nélkül, csak volna kedvünk az igazsághoz.“ Kortársai azonban ezúttal sem hallgattak rá.

Súlyosbította az udvarnak ezt a tervét az a körülmény, hogy az érdektelenség biztosítása és minden gyanakvás megelőzése céljából azt proponálták, „legyen minden vármegyében, székben vagy districtusban egy magyar, egy székely, egy szász, egy német militaris és ismét egy más cameralis német conscriptor, kik nevezettek investigatoroknak és a kösség vesztegátoroknak nevezte.“ „Ki nem tudta meggondolni, hogy a szász és a két német hárman összeállnak, kivált a hogy a magyart szeretik. Három több kettőnél. Egy *Gyárfás István* nevű székely, jó nemes ember investigator, megbolondula belé.¹⁾ A háborúság osztán félben hagyatá, noha Rabutin azt akarja vala, hogy csak continuálják (folytassák), de nem leheté. Ezt mint kiváltképpen való nagy errort (tévedést), nagy furort (nekihevülést) szükségesnek ítéltem ad posteritatis informationem (az utókor tájékoztatására) igazán megírni. Haj szegény haza, szegény nép! mennyit szenvedtél az igazgatóidnak magok kelletése, a Bethlen Miklós személyének és azért jó tanácsának is gyűlölése miatt.“²⁾

Ugyanerre az országgyűlésre leküldte az udvar állásfoglalás céljából a Bethlen Miklós által Bécsben készített „projectumot de commerciis“, melyet a kiküldött bizottság igen életrevalónak ítelt, „de ebben is akadályt tőn a háborúság.“

A három nemzet között felmerült „controversiákat“, sajnos, nem sikerült többé közmegelegedésre orvosolni. Egyik a másik által megrövidítve érezte magát és sérelmeinek reparálását és riválisán való diadalmaskodását a hatalom kezétől remélte mindenik.

Innen már csak egy lépés volt az elégedetlen lelkek elfajulásának az a további fázisa, hogy az a nemzet, osztály vagy csoport, melynek a hatalom nem teljesítette kívánságait, maga ragadott fegyvert azok kivívására. Az ekként kiélesedett harcok elkeseredett hangulatában nem átalották azután külső erőtenyezők segítségét sem igénybevenni — honfitársaik ellenében.

¹⁾ Otthagytá a többségében német commissiot és átpártolt a kurucokhoz.

²⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 292. lap.

II. Rákóczi Ferenc föllépése

Nem teremhet a rossz fa jó gyümölcsöt.

Bethlen Miklós „Moribunda Transylvaniá“-jában megjelölte Bécsnek az utat, melyen a hatalomnak haladnia kell, ha Erdélyt magának tartósan biztosítani akarja.

Az osztrák impérium első éveiben úgy látszott, mintha az udvar okult volna a Castaldo és Básta alatt szerzett szomorú tapasztalatokon és meghallgatná a bölcs erdélyi politikus őszinte és okos tanácsát. A helyes bánásmódnak meg is voltak üdvös eredményei s az impériumváltozás lényegében nagyobb zökkenők és megrázkódtatások nélkül ment végbe. A sikerek azonban meg-részegítik mindig a hatalom kezelőit. A nyers és erőszakos Ra-butin kinevezése 1695-ben már rendszerváltozást jelentett. Mikor pedig 1699-ben a karlovici béke megkötésével a török is quantité néglígeable lett, az udvar elérkezettnek látta az időt arra, hogy levesse az álarcot, teljesen igába törje a meghódított tartományt s annak kincseit így minél intenzívebben kiaknázhassa.

Az előzőekben igyekeztünk felsorakoztatni a Bécs által fogatba vett változatos eszközöket és módszereket. Láthattuk, hogy az erélyesség mindinkább brutális erőszakká s a kétszínűség nyílt perfidiává fajult. A leigázott ország a hatalom lábainál feküdt, bilincsekbe verve. Hangtalanul tűrte a brutalitást is és a perfidiát is. Az ellenállás hiánya az elnyomó hatalmat csak még inkább megvakította. Nem látta már meg a fájó sebeket, melyeket brutalitása ütött s nem látta azt sem, hogy a mind nyilvánvalóbb perfidia mennyire aláássa a hatalom erkölcsi erejét és tekintélyét.

Az emberek együttlélésének és kormányzásának azonban van-

nak örök törvényei, melyeket nem lehet büntetlenül lábbal tiporni E törvények megsértése. hozhat pillanatnyi sikereket, de tartós uralmat csak a lelkek mélyében szunnyadó meggyőződésre lehet építeni. Ha hiányzik a lelkek mélyén az a tudat és meggyőződés, hogy a fölöttük álló hatalom az ő érdekeiket szolgálja, hogy annak fönntartása nekik védelmet, nyugalmat és fejlődést jelent, megdőlté pedig romlást és pusztulást, akkor az ilyen uralom csak agyag-lábakon álló szobor, melyet ledönt az első szélvihar.

A bécsi államférfiak és erdélyi exponenseik az osztrák impérium első évtizedében semmit sem tettek annak érdekében, hogy az új uralmat Erdély népei hasznosnak, üdvösnek ismerjék fel s megmaradását kívánatosnak érezzék. Ellenben sorozatosan követtek el olyan hibákat, melyek ellenszenvessé, sőt egyenesen elviselhetetlenné tették azt olyanok előtt is, kik annak idején e kapcsolat megteremtésén fáradoztak.

Bethlen Miklós hatalmas állampolitikai koncepciója, mely a Moribundában jutott kifejezésre s a leopoldi Diplomában öltött testet, szervesen beillesztette az új impérium keretei közé a régi Erdély erős, kipróbált államszerkezetét. Az erdélyi gubernium, a három autonóm nemzet s az ezekből alkotott országgyűlés a Diplomában beleillesztődtek a dolgok új rendjébe. Ez a szerves összefüggés volt már csak a kapocs, mely a nyers katonai erő mellett Erdélyt a Habsburg-házhoz fűzte. Mikor a katonai erő megingott, ez a kapocs még mindig nem szakadt el teljesen, sőt dacolni tudott volna az első megpróbáltatás viharával, ha maga a hatalom nem törekedett volna — vaksággal megverve — a hozzá még mindig ragaszkodó erdélyi szervek erejét és befolyását mindinkább legyőngyíteni.

II. Rákóczi Ferenc föllépését lényegében a bécsi udvarnak ugyanazok a hibái provokálták ki, melyeket a hatalom Erdélyben is sorozatosan elkövetett. Magyarország azonban sokkal régebb idő óta nyögött e rendszer alatt s így ott az elkeseredés is sokkal magasabb fokra hágott már. Rákóczi Ferenc zászlóbontásának nem lett volna szükségképpen következménye, hogy a mozgalom

lángjai Erdélyre is átcsapjanak, ha Bécs és főként exponense, Rabutin hibáknak-hibára halmozása helyett Erdélyben okos politikát követ s hallgat az erdélyi államférfiak, főként a bölcs Bethlen Miklós tanácsaira.

Bethlen Miklóst ugyanis, mint mármarosai főispánt, a mozgalom előhaladtjáról „az én viceispányom igen szorgalmasan tudósított, néha egy héten kétszer is s én nagyobb hitelért in originali küldöttem a levelet Rabutinnak.” Rabutin azonban „én nekem akár nem hitt, akár személyemet gyűlölte, akár a dolgot contemnálta (semmibe vette), akár Erdély rebelliójáról gyanakodott”, nem hallgatott e figyelmeztetésekre, hanem a török és Thököly beütésétől s így hátbatámadástól tartva, Brassó mellé húzódott s az országot mentére hagyta; „addig őrzé Barczát, elveszté a császárnak Erdélyt, mert bizony azt a tüzet még szikrájában megolthatta volna.”¹⁾

A mozgalom ezért feltartóztatás nélkül haladt előre. Mármaros után Nagykároly, majd Somlyó és Nagybánya estek el, mert Rabutin csak kisebb haderőt küldött a határok védelmére.

A gubernium ezalatt Fejérvárról törekedett arra, hogy „amennyire tőlünk lehet, ebben a magyarországi motusban viseljünk gondot az országra.” Az erdélyi államférfiak a Rákóczi-felkelést még mindig olyan külországi mozgalomnak tekintették, mellyel szemben egyedüli feladatuk csak az lehet, hogy annak Erdélybe való átcsapását és Erdély nyugalmanak felbolygatását lehetőleg megakadályozzák.

Ez a szempont vezette a guberniumot, midőn „ezeknek a nagy gonoszoknak orvoslására végzők azt: kínáljuk meg a generálist az ország hada felültetésével” s Rabutinhoz ezzel a tervvel elküldötték Naláczy Lajost. A gubernium jószándéka azonban a bizalmatlan Rabutinból éppen ellenkező hatást váltott ki. „Azt írja válaszul: Naláczy Lajost mindjárt megfogassuk, mert ővéle oly mosolyogva beszélt, hogy ő minden gestusiból, szavajárásából és ábrázatjából kitanulta, hogy Naláczy kurucz és a kuruczvilágnak örül, mert soha azelőtt olyan vígan nem látta. Elbámulánk belé,

¹⁾ Bethlen M.: *Önéletírása*. II. kötet 303. lap.

de nem fogadók szavát, hanem azt végzők: a gubernátor, Apor és én mejünk be Szebenbe és fundamentumosan, (alaposan) beszéljünk mindenekről véle.“

Bethlenék felajánlották Rabutinnak, hogy felállítanak 3—4000 főnyi sereget, adjon ő is annyi erőt hozzá, amennyit nélkülözni tud; ez a sereg vonuljon fel Erdély keleti határán a Szamos mellett, foglaljon el védelmi pozíciót, „hadd takarodhassék hátunk megé az ország.“ Hogy pedig árulástól ne féljen, felajánlották, hogy családjaikat az általa kijelölendő várba küldik, „mi a gubernium mindenkor a sátora mellé szállunk, valami cautionnak nemét ő kívánja, készek vagyunk rá.“ Az okos tanács Rabutinnak nem tetszett. Azt felelte: „ha ti militaris emberek volnátok, megérdemelnétek, hogy mind az háromnak elütnék a fejeteket,“ és azt kívánta, hogy küldjenek egy figyelő lovascsapatot a Kis-Szamos mellé, „ti üljeteek veszteg Fejérvárott, én gondom a többi, lármát senki se csináljon.“ Így azután a gubernium küldött egy lovascsapatot Bethlen Sámuel vezetésével Kővárhoz, aki vissza is szorította a kurucokat, de a tulerővel szemben visszavonulni volt kénytelen. A gubernium hasztalanul kérte, hogy „rendelje Sebesvár, Gyalu, Kolozovár, Bonczida, Szamosujvár, Szentbenedek, Bethlen, Beszterczeszék lineába a kvártélyt, hogy az ország ide beljebb maradjon békességben, hűségben“, „de Rabutin nem akarta, sem magunknak, sem pedig tanácsadásunknak semmi hitele nem volt előtte; vagy teljességgel megvetette vagy későn követte volna osztán, ha lehetett volna és bolondság sült ki belőle; így lőn a Déva, Szászváros, szászsebesi, fejérvári, balásfalvi, szentpáli, marosvásárhelyi, görgényi linea (Maros-vonal!) bolondsága. Rabutin a szebeni erdőt őriztette lovas haddal“, egész Erdély védtelen maradt, „a kurucz a nagy kapun bájöve és a vármegyéket, székeket rendre rebellálatá (Rákóczinak meghódoltatta), így „az egész országban a kuruczoknak szívet és a népnek a meghódolásra kételenséget adott, ha osztán hódolt, veszni kellett a némettől, ha nem hódolt, a kuruczoktól.“

Jogos elkeseredéssel írja Bethlen Miklós: „Tanulj maradék

ezekből: 1-ör: Micsoda emberrel volt nekünk dolgunk. 2-or: Micsoda emberek voltunk, hogy mi az ilyet meg nem orvosoltuk.“

A helytelen intézkedésektől segítve, a kuruc mozgalom Erdélyben futótűzként terjedt. Elvitázhatlan, hogy terjedését nagyban elősegítette az erdélyiek elkeseredése az elnyomó és kizsákmányoló osztrák uralom ellen, melynek hatása alatt, ha nyíltan nem is támogatták a kurucokat, de legalább is passzíve viselkedtek.

A helyzetet frappáns szavakban jellemzi gr. Seau-nak, a Fejérvárt székelő kamarai bizottmány elnökének Bécsbe írt levele, melyben a következőket mondja: „A fő baj az, hogy Erdély gyűlöli a németet, járma lerázásánál egyébből nem beszél. Senki sem engedelmeskedik, adót senki sem fizet, a katonák zsoldot nem kapnak. Ide vitt a leopoldi diplomával való politizálás; a sok ígért, de nem teljesített promise-kból (ígéretekből) compromise (kudarc) lett, a hitetlen erdélyi észrevette a játékot s kölcsönben most maga is játszik a hűséggel. A régi szenvedés és régi gyűlölet olyan, mint a rozsdá. Épen azért kár volt oly valamit ígérni, mit az ember megtartani nem akar. Hagyjon fel a kormány a sok ígéretessel, de miután ígéreteket tett, hozza helyre hibáját.“¹⁾

Bécs azonban nem tudta arra rászánni magát, hogy eddigi helytelen politikájával szakítva, ismét megnyerni igyekezzék magának az erdélyiek lelkét. Rabutinban viszont hiányzott az erő és elhatározottság arra, hogy erős és bátor fegyveres rajtaütéssel megtisztítsa Erdélyt az akkor még teljesen szervezetlen és fegyelmezellen kisebb kuruc csapatoktól. Abban merült ki minden intézkedése, hogy megrohanta, felprédálta és felgyújtatta azokat a helységeket, ahol a kurucok megjelentek és megszállottak. Minthogy pedig a kurucoknak már csak a saját ellátásuk céljára is ugyancsak zsákmányolniok kellett s ők sem végezték ezt keztyüs kézzel, az országot a két ellenfél versenyezve pusztította.

Hogy Erdélyben még akkor is erősebb volt a békevágy, mint a rebellis szándék s hogy a német uralom alatt is nyugton maradt volna, ha bele nem hajszolják mindkét oldalról abba, hogy önvé-

¹⁾ Kőváry László: Erdély Történelme. VI. kötet. 85. lap.

delemből fegyvert fogjon, arra nézve jellemzők Cserey Mihály alábbi — magyar füleknek ma is még túlkeményen hangzó — sorai:

„Rettenetes bódulás vala Erdélyben mindenfelől. Az urak, főemberek, nemesek, cselédestől szekerekre rakodván, futottanak, szaladtanak a közel való várakban, városokban; többire minden jövök, kivált gabonájok, marhájok kin maradván, és azokat a sok tolvaj kuruczok mind elpraedálván, úgy annyira, hogy sok becsületes urak, fő emberek, nemes emberek, minden jövoktől megfosztatván, épen koldulásra jutának. Ki tudná leírni vagy elészámlálni, mennyi károkat tőnek Erdélyben, mennyi pusztaságot mivelének; jó lélekkel merem írni, ötven esztendeig a német császárnak megadhatta volna az ország a portiót abból a sok kárvallásból, még az ország a miatt úgy el nem pusztult volna. Tanulj, édes hazám Erdély, mint barátkozzál, mint szövetkezzél ezután a magyarországiakkal, mert mindenkor Erdélynek romlása, pusztulása Magyarországból következék, mindenkor az erdélyi jó takarékos gazdák jovaiból épültenek azok a here, gőgös, nagyravágyó, semmivel nem bíró, haszontalan, tékozló magyarországi állhatatlan, nyughatatlan emberek.“

Rabutin helytelen intézkedései s az országnak a német uralom elleni elkeseredése tápot és erőt adtak a forradalmi mozgalomnak. Rabutin ennek láttára még inkább kerülte a nyílt összetűzést, hogy ne kockáztassa a keze alatt levő csekély haderőt addig, míg a remélt erősítés megérkezik, melyet Szeben biztos falai között akart megvárni. Itt volt oldala mellett már előbb a hű Apor István, ide hivatá 1703 október 11-én Bethlen Miklós kancellárt is, kiben soha nem bízott s akit éppen ezért többé el sem engedett maga mellől, nehogy átpártoljon a kurucokhoz. Ugyanez a szempont vezethette abban az intézkedésében is, hogy a guberniumot Fejérvárról ugyancsak Szebenbe hívatta s ide november 15-ére országgyűlést hirdetett.

A gyűlésre nem sokan jelentek meg, mintha sejtették volna, hogy Rabutin a Szebenbe menőket nem fogja többé hazaengedni. A gyűlés főcélja az volt, hogy a rendek foglaljanak állást a Rákóczi által Erdélyhez kibocsátott proklamáció ellen, azzal szemben hívják

fel az országot a császárhoz való hűségre és léptessenek megtorló intézkedéseket életbe azok ellen, akik Rákóczi mellé állottak s az ő akcióját támogatják. E kívánalmaknak a Szebenben Rabutin hatalmában levő országgyűlés természetesen hűségesen eleget is tett.¹⁾

Legfőbb és legnevezetesebb tárgya volt azonban ennek az országgyűlésnek az, hogy a szászok ispánját, Hans von Hartenecket — kit kortársai Szász János néven emlegettek — Rabutin kívánságára perbefogták, megnótázták s Szeben piacán lefejezték. E férfiú nem volt mentes korának bűneitől, sőt amint az ellene emelt vádpontok és Bethlen Miklósnak erre vonatkozó részletes adatai is bizonyítják, nemcsak kivítva bűneivel és megtévelyedéseivel maga ellen a megtorlást, de az a puszta tény, hogy e bűnöket egyáltalában elkövethette, szomorúan bizonyítja, hogy e romlott kor laza erkölcsi felfogása, mely teljesen korrumpálta az erdélyi oligarchiát, a zárt és homogén szász társadalmat is megfertőzte. Ennek dacára Harteneck (Szász) János korának oly kiemelkedő embere volt és — mint Bánfi Dénes, — oly magas polcra s oly hirtelen bukott le, hogy elbuktatásában lehetetlen meg nem látnunk: a politikai sakkhuzást, mellyel a hatalom — ezúttal Rabutin — a császár hűségében ingadozók előtt rémjelenetet akart produkálni, hogy az elpártolástól mindenkit elrettentsen.

Tragédiájának részletes leírását Bethlen Miklós rezignáltan e szavakkal fejezi be: „Az Isten szólott az halálra menő Szász János nyelve által Erdélynek, mikor tőlünk búcsuzván, mondotta: hogy már a nagyságtok, kegyelmetek örömeiben részem nem leszen, azon ugyan szomorkodom; de azon bizony örülök, hogy az nagyságtok, kegyelmetek keserűségében nem részesülök.“²⁾

A Szász János tragikus sorsa s Rabutinnak néhány, ehhez hasonló erőszakossága, egészen terrorizálta a Szebenben egybegyűlt rendeket s ezek szó nélkül meghajoltak Rabutin azon kívánsága előtt, hogy mint a gubernium, úgy ők is Szebenben maradjanak. „A Szász János miatt hirdetett gyűlésben eljött főrendek,

¹⁾ Köváry László: Erdély Történelme. VI. kötet. 60 lap.

²⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet. 335. lap.

vármegyék, székek, városok követeit nem annyira csak a kurucz félelme, noha megvolt ugyan az is, mint a generális parancsolatja rekeszté Szebenbe“ — írja Bethlen Miklós. Mindössze azt merték elhatározni, hogy Bethlen László vezetése alatt követséget indítanak Bécsbe, melynek hivatása leendő feltárni Erdély s a gubernium szorongatott helyzetét és onnan segítséget kérni. Rabutin azonban annyira bizalmatlan volt irántuk, hogy esetleg ő ellene is panaszt tesznek s különösen a Szász Jánoson elkövetett erőszakoskodását is szóvá teszik, hogy csak 1704 január 5-én, egy teljes hónappal a kivégzés után bocsátotta el a követséget Bécsbe s csak azután, hogy előbb az általa igényelt 100.000 forintot a gubernium az ő részére „administrálta“.

Míg Erdély kormánya és rendei így Szebenben a Rabutin hatalma alatt valósággal fogva voltak, azalatt az ország szabad prédája volt az ide-oda ingadozó belháború változatos esélyeinek. Szeben, Medgyes, Segesvár, Brassó, Fejérvár és Kolozsvárban erős német őrség táborozott, mely hébe-hóba kicsapott e városok falai közül, zsákmányolt és pusztított. Az ország többi részeit pedig bekalandozták, végigsarcolták és pusztították a kuruc csapatok és báró Tiège figyelő serege.

Ilyen helyzetben a szegény megszorult lakosságtól hűséget várni és hűtlenséget büntetni nemcsak vak elfogultság, hanem egyenesen rosszhiszemű kegyetlenség volt. Bethlen Miklós igen találóan jegyzi meg, hogy: „bizony vékonyan gondolkozik az, aki ilyen civile bellumban (polgárháborúban) az emberek hűségét vagy támadását az *akaratnak* tulajdonítja csak és vagy igen dicséri, vagy igen sentenciázza.“¹⁾

Azok az erdélyi főemberek, kik nem szorultak a guberniummal Szebenbe s különösen azok, kik — mint Thoroczkai István, Pekri Lőrinc stb. — kisebb csapatokkal a kurucok ellen kiküldetvén, ezeknek fogságába estek, sorra átállottak Rákóczihoz s most már ők maguk vezették a kurucokat a császáriak ellen és oda merészkedtek egészen Szeben falai alá.

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 340. lap.

„Már az erdélyi kuruczság főcommendója Thoroczkai István vala, mellette levén *Peéri Lőrincz, Teleki Mihály, Vai László, Kaszás Pál, Gyárfás István* és több kurucz kapitányok, kikkel együtt Szeben alá mene. Rabutin is kijöve e városból; noha tíz annyi is vala a kuruczság mint a német, mégis rájok mene, és a német puszkázását nem állhatván, futni kezdének, s egy sáros árokban számtalanon ott veszének, sokat közölük el is fogának s bevivék Szebenben. *Gyárfás István is sebben esék, s elevenen elfogák; más nap Szebenben meghala, s mivel azelőtt gróff Apor István híve volt, ő temetteté el a testét.*“¹⁾

Különösen sokat szenvedett e csetepatékban Udvarhelyszék, melynek népe a többi székelyekkel együtt a kurucok mellé állott, mire a császáriak feldúlták Udvarhelyt és környékét, ott példátlan égetést és pusztítást műveltek, majd innen megfordulva, felégették és prédálták Nagyenyedet s onnan Toroczkót s az egész Aranyosszéket. Tordát Bethlen Miklós, Dést Apor István oltalmazta meg nagy bajjal. „Aranyosszéktől fogva kereken Beszterczéig égeté, öleté s vágatá az országot Rabutin — írja Bethlen Miklós —, de kuruczot keveset, mert az akkor vagy elfutott idején, vagy a székelyeket kóborolta; amott falú, város, asztag égett, imitt a székely rebellált, a székelyt, mint a berbécset úgy öllék; egy szegény ember a többi között, egy kis fiát általveti a gyalogkerten és amint maga utána akar menni a kerten, úgy lövi a német hason, beesék a kertbe; a szegény kis gyermek mondja: apa, kelj fel, menjünk; azon a gyermeket is úgy lövi a német, az apja mellé esék halva. Ezt énnékem sírva beszélé meg mindjárt az az híres kapitány Hatházi Gergely, ki szemivel látta.“²⁾

Bethlen Miklós naplója, Cserey Históriája s az összes egykorú források hemzsegnék azoknak a szörnyűségeknek leírásától, melyeket e szomorú években kuruc és labanc egymással versenyezve elkövettek. Iszonyú pusztulás, romlás szakadt Erdélyre és szegény fiaira a belháború következtében s a gubernium, bezárva

1) Cserey Mihály: Históriája. 1704.

2) Bethlen Miklós: Önéletírása. II. kötet 346. lap.

Szeben falai közé, tétlenül és tehetetlenül volt.kénytelen mindezeket végig nézni.

Ha talán módjukban is lett volna valamiben segíteni, azt sem tehették meg az egymás közötti nagy egyenletlenség miatt.

Az országnak e szörnyű pusztulása közelebb hozta egymáshoz az ellenfeleket: Apor Istvánt és Bethlen Mikóst. „Egyszer menék hozzá — írja Bethlen —, Haller is érkezék, az ország keserves állapotjáról beszélgettünk; több sok szó után mond Apor: „az ország elveszett és még inkább is elvesz és ennek a többi között nagy oka a gubernátor rendkívül való tunyasága, kártyázása s mindenekfelett való fondorkodása és a tanácsnak elárulása a generális előtt; együtt velünk akármit végez, kiád és osztán a generálissal való conferentián eláll mellőle. Azért, úgymond, hagyjuk félbe a veszekedést, álljunk össze hárman, menjünk a generálishoz, legyek én a tolmács, kérjük a generálist, orvosolja meg mind maga, mind Őfelsége előtt segítse aziránt való supplicátiókat (hogy t. i. Bánfit mozgítsa el a gubernátorságból). Haller is mindenben javallá, sőt sietteté. Én mondtam: ez mind igaz, és én talán kegyelmeteknél előbb és legnehezebben szenvedém, de előbb kellett volna ennek lenni. Most már ebben a háborúban és Szebenben ennek semmi ideje nincsen; hagyjuk a csendesebb időkre és akkor orvosoljuk meg valóban a nyavalyánkat.“¹⁾

A nemes gondolkozású és alkotmányos érzésű Bethlen Miklós még ebben az elkeseredett helyzetben sem volt hajlandó arra, hogy pártot üssön az általa is oly alkalmatlannak ismert Bánfi György, a törvényes gubernátor ellen s ezzel praecedens-t teremtsen arra, hogy a hatalom Erdély kormányfőit lecserélgesse. S emellett az álláspontja mellett hűségesen kitartott akkor is, mikor Apor és Haller mégis panaszt tettek a generálisnál Bánfi ellen s ez hívván mindnyájukat, Bánfit védekezésre s a többieket panaszaik előterjesztésére szólította fel. Kifogásait ez alkalommal is elmondta Bethlen Miklós, „a gubernátor igen vékonyan, röviden és csak in generalibus (általánosságban) menté magát“, ennek dacára ő be-

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása II. kötet. 357. lap.

fejezte a kínos ügy tárgyalását azzal, hogy: „ne üssük most tovább, mert semmi jó nem leszen belőle, hanem rossz; elég ez eddig most.”

Még nehezebb lett a gubernátor helyzete a generális előtt, mikor titkára Csajági az ő cédulájával átszökött a kurucokhoz. De Bethlen Miklós ezt a helyzetet sem használta ki ellene, sőt védelmébe vette őt a generális előtt.

Sajnos, kortársai nem értették meg a kancellár emelkedett gondolkozását.

A gubernátor ellenfelei a nemes önmérséklésben csak gyöngegséget vagy határozatlanságot láttak. Bánfi György és környezete pedig, kik oly gyakran hallották Bethlen Miklós korholó szavát s akiknek amúgy is rég terhükre volt már e férfiú, ki őket folyton kötelességeikre emlékeztette, Apor és Haller föllépésében a Bethlen rejtett sakkhúzását látták.

Midőn nemsokára a kancellár ellen fordult a hatalom, sem az egyik, sem a másik párt nem sietett segítségére.

Az alkotmányos érzületből és bölcs önmérséklétből adott leckét elhomályosította önzésük, elfogultságuk és gyávaságuk.

A Noé galambja.

Tizenkét esztendő telt el azóta, hogy Bethlen Miklós ki-
eszközölte a leopoldi diplomát, mely ünnepélyes formában ígérte
meg Erdély alkotmányának és szabadságjogainak respektálását.
Tizenkét éve volt már annak, hogy beiktatták hivatalába az
országnak az új impérium által konstituált kormányát: a guber-
niumot s annak kebelében a kancellárság kimagasló tisztét foglalta
el az a férfiú, ki már 1687-ben híres „Moribundá”-jában olyan
meggyőződen mutatta ki Erdély és a Habsburg-ház szövetkezésének
előnyeit.

Mindazt, mit a Diploma épített és ünnepélyes alakban ga-
rantált, e tizenkét év alatt Rabutin s Bécsnek hozzá hasonló
exponensei perfid cinizmussal lábbal tiporták és cinikus perfidiával
elcsavarva, visszájára fordították. Erdély alkotmánya romokban
hevert. Az ifjú fejedelem fogoly volt Bécsben. A minden hatalom-
tól és hatáskörtől megfosztott gubernium fogoly volt Szebenben.

Az ország három nemzete nyílt polgárháborúban állott egy-
mással s a törvényes hatalom hadseregeivel, mely töröknél és tatár-
nál pogányabb kegyetlenséggel dűlta és pusztított az országot.

A határon túl II. Rákóczi Ferenc nemes alakja bontakozott
ki mind tündöklőbb fényben és elhomályosította a nemrég a török-
kel szemben még oly győzedelmes Bécs hadiszerencséjét.

A gubernium kebelében fondorkodás, irigykedés és gyűlöl-
ködés, amint ez minden testületben felüti fejét, hol hiányzik az
erős kezű, bölcs és igazságos vezető.

A láthatár mind jobban elborult, elsötétült és sehol sem lát-
szott egy reménysugár!

A szultánt vesztegülésre kötelezte a karlovici béke. A császár hadait lekötötték és Erdélytől elválasztották Rákóczi kurucai s ha akart volna, sem segíthetett volna.

A generálissal a guberniumnak őszintén együttműködni lehetetlen volt, mert nem helyeselhették, annál kevésbé fedezhették saját erkölcsi súlyukkal Rabutin balfogásait és erőszakoskodásait. Viszont a generálissal szemben egységes álláspontot elfoglalni és egyöntetű eljárásban megállapodni ugyancsak nem tudott a gubernium, mert mindig volt közöttük, aki a generális elleni felszólalásokat „megvitte” Rabutinnak s ha tette került a sor, „elállott mellőle.”

Bánfi György gubernátorral szemben hasonló megoldhatatlan helyzetbe sodródott a gubernium. Mindnyájan jól látták, hogy Bánfi teljességgel alkalmatlan fontos tisztségnek betöltésére s a gubernium akcióképtelenségének főoka éppen az ő tunyasága és vezetésre képtelensége. Mégis kritikus helyzetekben óvakodtak őt székből kiemelni, mert sokkal féltékenyebbek voltak egymásra, mint amennyire károsaknak ítélték a Bánfi György hibáit s így Bethlen Miklós is, ki legélesebb ellenfele volt, inkább elnézte ezeket és tultette magát rajtuk, mintsem megnyissa azt a lehetőséget, hogy „Apor vagy más katolikus” kerüljön a gubernátori székbe. Aporék viszont Bethlen Miklós nagy tudására és tehetségére voltak féltékenyek.

S amíg így, valóságos ólomsúlyokkal lenyűgözve, mozdulatlanságra voltak kárhoztatva mindazok a tényezők, melyek az ország érdekében síkra szállhattak volna, sőt síkra szállniok kötelességük lett volna, azalatt a hazafiaknak tétlenül és ölvetett kezekkel kellett nézniök azt is, hogy az állattá fajult emberi szenvedély mint pusztít és tesz tönkre mindent, amit Erdélyben nemzedékek alkottak és megteremtettek.

Ebben a teljesen vigasztalan helyzetben, mikor köröskörül be volt borúlva a láthatár és senki sem gondolt már egyébre, mint a pusztá élete megoltalmazására, a végső elkeseredésnek ebben a feszültségében írta meg Bethlen Miklós a „*Noé galambját*”-t.

„Az haza és proxime (közelebről) Enyed romlása, kit bizony,

mint egy gyermekemet úgy megsíráttam, indita a *Noé galambja* írására. Isten előtt állok s írom, jómrá-e, gonoszomra-e? Isten titkában vagyon. Csak nem nyugodhattam sem nappal, sem éjjel, míg el nem készítém. Én Istenem szánj meg s minthogy Te mindent tudsz, te szabd én reám, mert én azzal nem merek dicsekedni, hanem te szabd én reám ingyen való kegyelmedből.“¹⁾

A kortárs, Cserey Mihály, minden egyéni rokonszenve mellett is, meglehetősen elítélő hangon nyilatkozik Bethlen Miklós e lépéséről s azt politikai hibának, sőt egyenesen meggondolatlanságnak minősíti:

„A szegény Bethlen Miklós is megesék Szebenben. A mint örökké hallottam, senki nem elég okos magának, és a bölcs ember, mikor megbotlik, mindenkor nagyobbat esik, mint az együgyű. Szintén úgy jára ő is, *noha Erdélyben senki ésszel, elmével vele nem ért*, és a római császár első ministerei között is tekintetben lehetett volna az ő nagy bölcseségeért: nagy boloncságot cselekedék, egy projectumot íra, hogy Erdélyben minemű directió állíttassék; az Austriai házból legyen ugyan az erdélyi fejedelemnek felesége, de a töröknek is adózzék. Több olyan haszontalanságok vadnak írásában, melyet egy csekély elméjű ember is könnyen megcsufolhatna. Azt a projectumot titkon egy Pano Szepán nevű nála ismeretes görögnek adta vala kezében (mivel akkor Magyarországon tracta vala a német császárok és magyarok között, az angolai és hollandiai követek is mint mediatorok lejöttének vala Nagy-Szombatban a tractára), ki akkor Bécsben akar vala menni, hogy az angolai oratoroknak praesentálja. A görög Rabutinnak felviszi s megmondja, hogy tőle Bethen Miklós küldeni akarja a tractára. Rabutin megolvastatván és megharaguván, Bethlen Miklóst arrestáltatja s megparancsolja a Guberniumnak, hogy törvényt tegyenek rája. Régen vala nehézség Bethlen Miklóstra a generáltól azért, mert ő egyedül jól tudván egész Európában, úgy a császár udvarában levő politicát is, nem akar vala hizelkedni úgy sem a generálnak, sem a több német officéreknek, mint a több magyar

¹⁾ Bethlen Miklós: Önéletírása. II.-kötet 368. lap.

urak, kik csaknem Isten gyanánt imádják vala őket, és egy rossz kornétásnak is Illustrissimus titulust adnak vala. A gubernátor is nem szerette, mert sok rossz dologról sokszor a gubernátort megintette, s mivel a gubernátor cape-rape ember vala, Bethlen Miklós sok afféle dolgaiban akadályt csinált. Apor István halálos ellensége vala, úgy a több pápista urak is; sőt a maga religioján valók sem voltak bene contentusok vele, azért a maga felfuvalkocsgáért. Így könnyen conspirálának ellene, és minyájan akarák veszedelmét. Mikor a Director notára keresné azért a projectumért (mely írása soha józan ítéllettel notát nem érdemlett volna, mert ha szabad a tanács uraknak egymással ellenkező voxokat mondani a fejedelem, király, császár praesentiájában is, s azért senki egyiket is árulónak nem mondhatja, miért ne volna szabad projectizálni is az országnak olyan zürzavaros idejében avégre, hogy mentől jobb rendben és formában állíttathassék a directio), a Jósika Imrén elkezdett törvénytelen s veszedelmes praxis szerint, megparancsolák: hogy kiki a maga voxát írásban adja be; és sokaknak, kik conscientiájok ellen azért a bolond, de halált vagy egyéb jovaiban károsítást nem érdemelt írásért nem akarták megscsentiálni, a voxokat visszaadták, némelynek ötször-hatszor is, csak rá kénszerítették, hogy notára sententiázza. Meg is sententiázzák, s Rabutin azon vala, hogy meg is ölesse, de Bethlen Miklós causáját apellálá a császár eleiben, s felvívék azután magát is Bécsben, s azolta oda vagyon, nem is hiszem hogy többször onnan lebocsássák.

A „Noé galambja” soha sem jutott el a protestáns külhatalmak bécsi követeihez, kiknek számára azt Bethlen Miklós elkeseredésében összeállította. Ha eljutott volna s az áruló görög nem adja azt a bosszúálló Rabutin kezébe, akkor is legfeljebb Bethlen Miklóst egyénileg vették volna e külhatalmak védelmükbe, de az események folyására aligha gyakorolt volna lényegesebb hatást.

A Noé galambjában lefektetett tervzet megvalósítható lett volna egy olyan Erdélyben, melyet nem gyöngített le II. Rákóczy György szerencsétlen hadjárata s közállapotait nem dúlták még föl

az oligarchiának azok a szomorú intrikái, melyek a Bánfi Dénes és Béldi Pál tragédiáiban hegyeződtek ki.

Az így legyöngült és meghasonlott Erdély számára azonban nem maradt már más út hátra, mint az, melyet Bethlen Miklós 1687-ben a „*Moribundá*”-ban megjelölt: a Habsburg-ház védőszárnyára alá helyezkedés.

Sajnos, a hatalom — melynek bora oly részegítő — helytelen, eltévesztett és elhibázott intézkedéseivel nemcsak igazolta látszólag Bethlen kortársai közül azokat, kik nem elég öntudatosan és nem elég egyértelműen léptek rá a Moribundában kijelölt útra, hanem erőszakoskodásával, brutalitásával és perfidiájával egyenesen meghazudtolta és dezavualta Bethlen Miklóst s mindazokat, kik őszintén keresték a nyugati kereszténységhez vezető kapcsolatokat.

E meghazudtolás és megcsúfoltatás kétségbeesése szülte a Noé galambját és okozta Bethlen Miklósnak, Erdély egyik legnagyobb státusférfiának szomorú bukását.

„Nem téntával, hanem az én feleségem, gyermekem és magam könnyhullatással kellene az én és ő szenvedéseket ezután leírni” — írja.

Könnyekig megható az a „*Supplicatio*” (könyörgés), melyet fogságából a guberniumhoz s a Szebenben összegyűlt rendekhez intézett s védelmükért és kegyelmükért esdekelt — hasztalanul.

Irigyei végre diadalmaskodhattak felette s azok is, akik szívük mélyén szánták és együtt éreztek vele, sokkal jobban meg voltak már rettenve és terrorizálva, hogysem síkra mertek volna szállani érette.

„Az én rabságomnak mint halálra tartatott rabnak kegyetlen voltáról, *míg Szebenben tartottak usque ad maji 1708.* szólhatnak inasim, akik ennem hordottak és egyéb szolgálaim, keserves feleségem. Meztelen fegyverrel az házamban szüntelen két strázsa, kinek egyike az ágyam fejéhez 1½ singre állott; ezek minden órában változtak, „abgelöst” kiáltásokkal mindenkor felserkentettek, mely miatt a több szörnyűségek között bizony elmondottam Jób. 3. és Jer. 20: 14. Azt is tiltották, hogy a könyvolvasásban az

ablak felé arczczal ne forduljak, hogy a durva, rossz, apró üveg-tányéron által ne nézzek. Magok sem állhatván az ágyam lábánál álló székek és rettenetes penésznek dohát, osztán megengedék a felső ablakok kinyitását, de az alsókat soha nékem nem, usque ad 15. aprilis anni 1708; hanem a feleségemmel odajáró tiszt magáért nyitotta ki s mikor elment, ismét bétette. A ganéjjal vagy egyéb szükségre vagy akármire kimenő inast két mezítelen fegyveres kísérte, hogy senkivel és kiváltképen étkemhozó szolgálkkal egy szót se lehessen szólani, még csak életek, egészségek felől is tudósítani, a mely irtóztató szívgyötrelem volt; lopva ha mit, mikor egymás-mellett az inasok elsuhantak, érthettek, hogy még élnek, jól vagy-nak; nem győzném, magok sem, hiszem, mind elő tudnák beszélni; et si vera, incredibilia.“

„Die 15. aprilis 1708. vitték ki a strázsát az házból, barátim, szolgálím hozzám ki s bé való járásit is megengedték, de én ma-gam keveset admittáltam sok okokért. Vőm, gyermekeim vélem ettek ebédet, vacsorát; éjjelre is ott maradtott a feleségem, aprilis-nak utolsó hetiben, a Rabutin gráciájából.“

„Die 1-ma maji indítának magam szekere-men, lovamon Bécsbe magam költségén, mindenütt őrizet alatt, haddal Déva, Jenő, Arad, Szeged, Péterváradjáig, onnét őrző kísérvöl Eszék, Varasd, Pettau, Marburg, Gracz, Bruck an der Mur-on át Bécsben 18. julii; mert Eszéken majd öt hétig tartottak. Bécsben megengedték, hogy én fogadott szállásomon legyek, gefreiter, három soldat őrizzen; az ágens Tarczali velem egyék és lakjék, jöjjön, menjen, úgy az inas és szakács is; szolgáló, gazda, medicus, mesterember hozzám jöhessen; tenta, papiros, posta és minden írás, izenet, levél jövése, menése szabados legyen. A strázsa is csak künn a pítvarban vagy udvaron legyen, de az ablak vasrostélyos legyen, melyen szélitében nézzek, a mint akarom, nyissam zárjam. Predikátort, urvacsoráját sokszori kéresemre sem engedtek meg; magamnak csak a pinczé-ben is borlátni nem volt szabad mennem, de konyhára, pítvarba szabad. Ab 11. januari 1709. eddig adtak költségemre Rh. f. 1800, azelőtt egy fillért sem. Végem Isten tudja, kinek éneklem gyakran

Psal 26: „Usquequo Domine oblivisceris me in finem? Usquequo avertis faciem tuam a me? Usquequo exaltabitur inimicus meus super me? Ego autem in misericordia tua speravi.“

Végeztem ezt eddig meae aetatis anno 62, mense 5, *carceris anno 5*, mense 9-o, Christi, horum judicis, *annō 1710. januarii 23. die.*“

Bethlen Miklós végül is visszanyerte szabadságát, de Bécsset többé nem hagyhatta el. Szabadlábra helyezésének feltétele volt-e, hogy Bécsben kell maradnia, vagy ő nem akarta többé látni azt a földet, melyet annyira szeretett s mely neki csak töviseket termelt, az embereket, kikért dolgozott s kiknek irgysége, féltékenysége és gyűlölködése egész élete működését állandóan elgáncsolta: örök titok marad előttünk.

Meghalt Bécsben, 1716 október 17-én, 74 éves korában.

Epilógus

Az önálló fejedelemség utolsó évtizedeiben Erdély a vajudó idők várható nagy eseményeire való felkészülés helyett önkezeléssel rombolja le mindazokat az erődket és erősségeket, melyekben a veszedelem óráiban oltalmat találhatott volna.

Sorra buktatja el azokat a fiait: Bánfi Dénest, Béldi Pált és társaikat, kikben volt erő, bátorság és tehetség s akik Erdély évszázados intézményeinek bátor védelmezői lettek volna. Akiket pedig el nem némít, azokat is — mint az akkor még ifjú, de bölcsességében érett Bethlen Miklóst — távoltart a közügyek intézésétől, melynek szálai önös érdekeket hajhászó intrikusok kezeiben futnak össze.

Mikor a Habsburg-ház uralmának Erdélyre való kiterjeszkedése megindul, Bethlen Miklós az, aki *Moribundájában* a követendő utat kijelöli. Gúny és félreismerés, sőt gyanúsítás érte a köszönet.

Az események azonban őt igazolják s a bajba jutott országnak ő szerzi meg a *leopoldi Diplomában* az adott viszonyok között elérhető legjobb megoldást és ő harcolja ki Bécsrel szemben és Bécsnek személye iránti bizalmára támaszkodva azt, hogy *az udvar Erdély szabadságjogait, három nemzetének történelmi autonómiáját és év-*

százados intézményeit ünnepélyes alakban elismeri és garantálja.

Hazája azzal hálálja meg szolgálatait, hogy elüti őt attól a pozíciótól, melynek betöltésére egyedül lett volna alkalmas és arra kárhoztatja, hogy háttérbe szorítva, de mint a felelősségben osztozótárs szemlélje azt, hogy a tehetségtelen és alkalmatlan Bánfi György miként bizonyul évről-évre mindinkább képtelennek arra, hogy Bethlen koncepcióját, a leopoldi diplomában lefektetett nagy gondolatot kellőképpen reprezentálja és az életben megvalósítsa.

Ugyanakkor Bécs, melynek annyi értékes szolgálatot tett s amelynek uralma meggyökereztetése érdekében feláldozta honfitársai előtti népszerűségét, hatalmi tébolyában maga cáfolja meg Bethlen Miklósnak politikai koncepcióját, brutalitásával gyűlöltté teszi a németbarát irányzatot, erőszakoskodásával felborítja Erdély harmonikus berendezkedéseit s perfid szőszegésével maga ingatja meg azok hűségét, kik bizalommal tették le kezébe sorsukat.

S amikor mindezek láttára a Noé galambjában föl-sikít az elnyomott lélekből a kétségbeesés hangja, akkor Bécs kiméletlenül széttiporja azt a férfiút, kinek Erdély fölötti uralmát jórészt köszönheté s akinek tanácsaira hallgatva, ezt az uralmat erőssé, kedvelté s következőleg szilárdná és megingathatatlaná tehette volna.

Erősen magyar, erősen protestáns, talpig főúr és minden izomszálával erdélyi politikus volt Bethlen Miklós.

S magyarok, protestánsok, főurak és erdélyiek voltak azok, kik egész életén keresztül az irigységnek és félté-

kenységnek erős láncával béklyózták le, hogy csak félkézzel és félerővel dolgozhasson és küzdhessen érdekében.

A két magyar hazának egyesítése, a kereszténységhez való csatlakozás, Erdélynek a Habsburgház uralma és védelme alá helyezése volt életének főcélja s nagy politikai gondolata. S Bécs volt az, mely tizenkét évi kancellársága alatt támogatás helyett intézkedéseivel őt meghazudtolta és dezavualta, bölcs tanácsainak megfogadása helyett németbarát politikáját kompromittálta s mikor ebben az egyenlőtlen küzdelemben megtorpant s egy pillanatra sebezhető felületet mutatott, Bécs volt az, mely sietett szívébe döfni a lándzsát s hangját elnémítani.

Magyar sors — erdélyi sors jutott osztályrészül.

Erdélyi magyarok, kik e nehéz időkben újabb impériumváltozás megpróbáltatásait éljük át, egy könnycseppel, egy virágszállal, egy hálás szívből fakadó fohással adózunk Bethlen Miklós kancellár emlékének!

„Az Isten szánja meg országunkat s adjon valaha igaz hazafiakat boldogtalan nemzetünknek!“¹⁾

¹⁾ Nagyajtai Cserey Mihály: Históriaja. 1713.

Okmánytár.

I.

Instructio pro spectabili ac generoso domino Nicolao de Bethlen ad augustissimam caesaream regiamque majestatem ablegato.

1. Micsoda confusióban légyenek az erdélyi állapotok, ő kegyelme declarálhatja, és ha ő felsége hová hamarább Thökölyt ez hazából nem exturbálhatja (ki nem űzheti), végső veszedelem követi ez hazát; erről ő kegyelme derekasin szükség sollicitálja (mozgassa) ő felségét.

2. Urunk ő nagysága (II. Apafi Mihály) ez hazában való bennmaradását urgeálja (sürgesse) ő kegyelme, különben ha ő nagysága kimenetelit kívánja ő felsége, ez haza lakosinak elméje annál nagyobb confusióban lészen.

3. Az diplomát ő kegyelme *sollicitálja* (igyekezzék előmozdítani), melynek megadása nagy út volna ez haza lakosi elméjének jó karban hozására.

4. Az mi kegyelmes urunk ő nagysága confirmációját (megerősítését) sollicitálni kell ő kegyelmének.

5. Ha azalatt az két monarcha békességre kelne, az békesség conditióiból ő felsége hogy ez hazát és ennek minden lakosit ki ne hagyja, sollicitálni kell.

6. A töröktől recuperált (viszafoglalt) földökön való jószágok megadását sollicitálni kell.

7. Az, kik mostan ez haza lakosi közül Tökölyi mellé állanak és rebbellisekké lesznek, azoknak megbüntetését ő felsége hagyja az mi hazánk szokott törvényére, azoknak jószágoknak eladását is ő felsége hagyja az fejedelmünk ő nagysága dispositiójára, hogy adhassa ez haza fiainak, ő felsége és ő nagysága igaz hiveinek; a szegény község hódolását pedig kételenséggel mentse.

8. Porczio dolgát és az vitélő rend fenyítékit ne felejtse ő kegyelme sollicitálni.

Valamit ő kegyelme ez haza javáért elkövethet, nekünk adott reversális assecuratiója szerint kövesse el.

És így ezen instructióig, ha mit ő kegyelme ő felségével concludálhat (megköthet), adunk ő kegyelmének teljes pleni-potentiát reá; de ha mit ő kegyelme ezen instructióin kívül cselekedni találna (kit nem reménylünk), azt magunkénak nem agnoscáljuk (ismerjük). Datum Claudiopoli, die ultima augusti a. 1690. Michael Apafi m. p. Joannes Haller m. p. Stephanus Naláczy m. p. Wolphangus Bánffi m. p. Stephanus Apor m. p. Petrus Alvinczy m. p. Paulus Inczédi m. p. Ladislaus Székely m. p. Georgius Bánffi m. p. Georgius Gerőffi m. p. Joannes Toldalagi m. p. Gabriel Zoltan (?) m. p. Joannes Sárosi m. p.¹⁾

¹⁾ Szalay László: Bethlen Miklós Önéletírása. Pest. Heckenast G. II. kötet. 375. lap.

A Diploma Leopoldianum szövege.

„**Mi Lipót**, Isten kedvező kegyelméből választott felséges római császár és Német-, Magyar-, Cseh-, Horvát-, Dalmát-, Tót-, stb. országok királya; Ausztia főhercege, Burgundia, Brabant, Stajer, Karantán, Krajna, Luxemburg és Alsó- meg Felső-Szilézia, Württemberg és Teschen hercege; Svábhon fejedelme, a római szent birodalom, Burgau, Morva, Felső- és Alsó-Luzsatia örgrófja; Habsburg, Tirol, Ferretum, Kiburg és Görcz grófja; Elzassi tartománygróf; a Slavon örvidék, a noaszi rév és Salins ura stb., stb. Nagyságos, vitézlő, tisztos és nemes, okos és óvatos, őszintén kedvelt hiveinknek, az erdélyi tartomány minden rendesinek és a többi, mind egyháziaknak, mind világiaknak, kiket illet, császári királyi kegyelmünket és minden jót.

Kegyesen megértvén azokat, miket Erdély küldöttje, vitézlő hiv kedvelt *Bethlen Miklós* bőven előadott s arra nézve, a mit az 1686 jun. 28-ikai óhajtott oklevél megerősítése, az amaz vidékeken gyakorlott vallások, a kiváltságok, méltóságok és hivatalok, az adók és teletetés terhei könnyebbítése, a tartomány hajdani virágzásában visszaállítása és a más közboldogságra sokat szolgálók tekintetében, irántunk tartozott tisztelettel és hűséggel esedezve kért; legfelsőbb királyi tisztünknek ismerjük, e legdrágább erdélyi tartományt, mely századok előtt tekintetes Magyarországhoz jutott, mind inkább s inkább lelkünk gyanánt magunkhoz ölelni. Mellőzve ugyanis más, a keresztény név közönséges ellensége ellen rendelt hadi működéseket, Lajos badeni örgróf ő kedvességét, a *Tököly* és az őt követő lázadók, nemkülömben a törökök és tatárok behorolásai meggátlására sereggel oda küldöttük; azon erős reményt táplálva, hogy az, ki által a királyok uralkodnak és a mi igazságos, azt végezzük, karjának erejében, igazság kedvéért, császári fegyvereinket és az erdélyi katonaságét isteni áldásával segitendi s királyi szándékunknak szerencsés fogamatot nyújtand. A már elébb nekünk átküldött hűségi esküt, soha nem enyésző dicséretességgel letéve, a bármely eshetőségekben tetteleg s erőhöz képest tanusított hűséget (melyet igazság szerint becsülünk), a jövődönek átadni s minden igyekezettel lelkesen oda munkálni buz-

dítand, nehogy az ellenségek, a hegyek, mintegy korona által körülfogott tartományt, rablás és prédálással, tűzzel és vassal dulják, az öröktől fogva egy lélekben egyesült nemzeteket, a cselek gonosz ármányai és izgatásaival szétosztatván, a barbárok súlyosabb szolgáljárma alá vessék, s a nemzetet, az összes kereszténységnek eddigi bástyáját megrontsák

A mi az *Apafi Mihálynak a fejedelemségben következésére nézve óhajtott oklevél megerősítését* illeti: miután ő, mint tizennégy éves ifjú, a törvények szerint, (melyek iránt a nemes rendek szent engedelmességgel viseltetnek) *huszadik esztendeje előtt a kormányra serdültnek nem tekintethetik*; ezen, a Tököly hűtlensége által háborgatott időkben, nagy kegyesen sem Erdély érdekére, sem a haza javára szolgálónak nem ítéltük, ha az említett törvények áthágásával valami ujítás történnék. Ennek következésében a kiskorú az Úr félelmében, azon belső tanácsosoknál, kikre a tartomány közigazgatása bízva van, illő eredményekben, a fejedelemségben következtetésre, a serdültség idejéig, nevelendő, *a benne feltűnendő lelki adományok jelei bevárandók*, végre a haza előmenetelére a császári királyi kegyelem készségesen fogadandó. Nehogy pedig az alatt is Erdély összes rendének legkisebb okuk legyen kétséges elmével lenni, vagy legkisebbet is egyebet gyanítani atyai szándékunknál: a hűséges karokat és rendeket egyetemleg úgy maradékaikat is, kik iránt, hogy királyi koronánk hűségében teljesen megmaradandanak, bizodalunk van, *királyi szavunkkal s a legőszintébb hittel biztosítjuk a következő cikkelyekkel*:

Először. Az ott bevett *vallások*, templomok, iskolák, parochiák, vagy más, mint a *mostani papság* és egyházi személyek behozatala ügyében, semmi sem másíttatik meg, bármely ellentmondás, akár papi, akár világi részről, soha az ellen nem nyomván semmit is; úgy mindazonáltal, hogy a katolikusok, önköltségükön és így minden más vallások terheltetése nélkül, Kolozsvárt, ájtatoskodások jelen helyén, magoknak templomot építhessenek; úgy Gyulafehérvárt is a kisebb templomot, mely hajdan Báthori Kristóf által emeltetett s el van pusztulva, újra felépíthessék; ugyanazon katolikusok, minden helyen, ha kevesen vannak és jövevények, magánlag, ha pedig sokan, vallásuk nyilvános gyakorlatával és templom építés jogával birjanak úgy, mint más Erdélyben bevett vallások birnak oly esetben, ha t. i. valamely helyen számra nézve erősebbek.

Másodszor. Megerősítjük a hűséges karoknak minden magyar királyok, hasonlóképpen Erdélynek Magyarországtól különválása óta, *fejedelmi adomány-leveleit*, jószágadásait, kiváltságait, nemesítéseit, az általuk adott címeiket, tisztségeket, méltóságokat, dézsmákat, s végre mindennemű javadalmakat és jószágokat, akár magánosok, akár városok és községek és czéhek, akár a bevett vallások közül bármely egyház, parochia vagy iskola részére adták, mind Erdélyben, mind Magyarország részeiben, a Székelyfölnél

dön és Debreczenben, *habár egykor valamely egyházhoz, conventhez vagy káptalanhoz tartoztak is*; úgy, hogy senki, sem tőlünk, sem más egyházi vagy világi rendű férfiútól, megtámadás vagy pör által ne háborgattassék, hanem hogy mindenki azt, mit most vall és bir, jövődöben is vallhassa és birhassa, az említett királyok és fejedelmek adománylevelei szerint; kivévén, ha valamely adományokat azon fejedelmek saját végzeményeik által eltörölték volna.

Harmadszor. Azon haza *Approbata és Compilata Constitutio* című törvénykönyveit, Verböczi Hármaskönyvét (kitudva mégis ebből András király kilenczedik cikkét, mely az utolsó pozsonyi országgyűlésen eltörölletett), a *constitutiókat, a szász nemzet hatóságát*, sérthetetlenül megmaradóknak nyilatkoztatjuk ugyan, de *minekutána magok a rendek, mind a vallás, mind végzeményeik és kiváltságaikra nézve, egymás közt egyet nem értenek, s a katholikuskok a fennírt 1. és 2. cikkelyekben magokat sérelmeztetteknek tartják; a szászok pedig régi kiváltságaikat s azok használatát és szokásos jogukat a 3-ik cikkben jobban oltalmaztatni kérelmezik; magoknak a rendeknek érdekében levőnek tartjuk, hogy ama három cikkely körül forgó nehézségeiket, barátságos kiegyenlítéssel és egyetértéssel, császári királyi helybenhagyásunk mellett elintézni törekedjenek*; ez pedig nem sikerülvén, a felekezetek meghallgatása, s erdélyi tanácsosaink e feletti véleményök megértése után, *magunkra háramlik császári királyi tisztünk szerint elhatározni, a mi jogosnak és igazságosnak fog találtatni.*

Negyedszer. A bevett szokást, tudniilik, melyeket a legfőbb hatalomnak nem ítélünk kisebbségére szolgálnia, *a kormányzék, titkos tanácsosok, országgyűlése* véleménynyilatkozati rendjére és szabadságára, *a törvényes tábla*, az ítélőmesterek és közbírák, úgyszinté az alsóbb és felsőbb *törvényszékek* tekintélyére, az igazságszolgáltatás szokott rendje gyakorlataira nézve (mindezeket, fennmaradván a fontosbakban a királyhoz folyamodhatás) sértetlenül fenntartani rendeljük. *A gazdaságiakban is, a királyi haszonvételek és fiscust illetőkre nézve, a hűséges rendek előleges őszinte értesítése nyomán, oly okkal és móddal élünk, hogy kamarai bizottmányok által, vagy egyéb útton senkit a nemesek, polgárok vagy magánosok közül terhelni ne lehessen vagy kelljen.*

Ötödször. Minden akár a közrend, akár az igazságszolgáltatás vagy a gazdaság ellátására szükséges hivatalokban *erdélyi születésűekkel*, t. i. magyarokkal, székelyekkel és szászokkal fogunk élni, vallásukat nem tekintve: sem külső nemzetek vagy a kik velünk együtt azoktól külsőknek és képteleneknek fognak ismertetni, méltóságokban és tisztségekben, valahányszor olyanok megüresülni találnának, nem nyernek elsőséget; fennmaradván mindazáltal az ő beleegyezésök mellett azoknak a hazafiusításra fel vagy fel nem vétel végett, ajánlási jogunk.

Hatodszor. Magszakadás vagy hűtlenségi vétékből, a ki-

rályi *fiscusra szállandó jószágokra* hajlandók leszünk érdemeiket szerzett erdélyieket, ú. m. magyarokat, székelyeket, és szászokat méltatni. Magányosok azon jószágai pedig, melyek a mi fegyverünkkel szereztettek vissza az ellenségtől, régi birtokosaiknak vagy azok maradvékainak csupa királyi kegyeségből vissza fognak adatni. Mely végre valamely Erdélyben levő törvényszéket, vagy hadvezérünket fogjuk, e külön esetben, királyi megbízással, kegyesen utasítani, hogy az okmányok megvizsgálása után, a mint igazságosnak fog láttatni, úgy intézkedjék.

Hetedszer. *Legfelsőbb állam-igazgatónkat* (gubernátor), kit régente vajdának neveztek, vagy annak helyettesét, *Erdély bennszülött nemesei és főrendeinek sorából fogjuk kiszemelni*, nem tekintve katholikus-e vagy más ott bevett vallású, ha hűséggel és érdemmel tűndöklök. Ugyanaz tartatik meg az erdélyi hadak parancsnoka, a főkancellár, a belső tanácsosok, a főispánok, székely kapitányok, az ítélmesterek és más az előtt dívott méltóságokra nézve is. És ezeket

Nyolczadszor. oly módosítással adjuk meg legkegyelmesebben, hogy a *kormányzó, az erdélyi hadak parancsnoka, a kancellár, belső tanácsosok* hivatalaira s az *ítélmesterségre* kijelöltek, valahányszor azok betöltendők, *megerősítés végett előnkbe terjesszék*; hogy a különböző nemzetek állása annál csendesebb maradjon, a veszedelmes armányok és tisztvadászások távol legyenek s mindenek elméjében, egyező kívánsággal a közboldogság, a kormányzás legjobb céljául, mely felé kell törekedni mindnyájoknak, begyökerezve maradjon... A mi pedig a *más tiszteket* illeti, ú. m. a királybírákat, a szászok és székelyek közt, a szolgabírákat, alispánokat a vármegyékben, a bírákat, polgármestereket és hasonló tiszteket a városok- és mezővárosokban, melyek a községek *szabad választása által szoktak nálók betölteni*, ezek *ugyanazon szabadságban és törvényes szokásban maradjanak meg jövődre is*; a mi megerősítésünk mindazáltal, valamint az előbbeniekben úgy hasonlókép a mondott esetek mindenikében kikérendő levén.

Kilenczedszer. A közboldogság tetemes öregbedését hittük kegyelmesen onnan következtethetni, ha a tizenkétszemélyes *belső tanácsban* legalább három katolikus leszen, a tizenkétszemélyes *királyi táblánál* hasonlóképpen három katolikus, a többiek más bevett vallásból vétetvén; és pedig a belső tanácsban legyen a szebeni királybíró is a bevett törvények szerint a szász nemzetből, az ítélmesterek közül pedig egy katolikus legyen, a mostaniak közül mindazáltal mindenik hivatalában maradván.

Tizedszer. A közügyek tárgyalása, az igazság szolgáltatása, s a királyi előadásoknak, ha volnának, meghallgatására szükséges esztendőnkénti *országgyűlések*, nem különben az octavalis *törvényszékek kihirdetését*, *Kormányzónknak* és *belső tanácsunknak* hagyjuk meg, fenntartván magunknak mindazoknak, mik itt történnék, *királyi megerősítését*.

Tizenegyedszer. Legfelsőbb állam-igazgatónknak legyen meg a különben is tartozott hatósága, állapotja és elsőbbsége, mindig a tartományban jelen legyen s mind az egyháziakban, mind a világiakban szokott esküvel a hazai törvényekhez kötve; illő évdíjakat is rendelünk kegyesen neki és a belső tanács- és királyi táblabelieknek, királyi kincstárunk- és fiscusunkból. Hahogy a közhaszon s a különféle ott lakozó nemzetek csendes állapotja annak évenkénti megváltozását javasolná, a rendek szabadságában áll mielőbb másra adni szavazataikat, azt a mi további legkegyelmesebb elhatározásunk alá terjesztvén. (Szabad választási jog!)

Tizenkettődször. Béke idején, (melyet a béke Istene mielőbb készítsen meg) ötvenezer tallérnyi adóval, Magyarország és Erdély ellen folyó háború idején pedig négyszázezer rajnai forint adózásával, a természetbelieket is ide toldva, elégszünk meg; a kivetés és beszédés módját a tartomány hűséges rendei- és tisztseinél hagyván, mely általok részrehajlás nélkül helyes arány szerint leszzen intézendő; a többi, mik a mondott summákon felül, béke vagy háború idején, a haza védelmére szükségeltetnének, a hűséges rendek szeretetétől s az összes nép könnytétésétől vezettetve, a királyi és fiscusi jószágokból, nemkülönben a sóaknák és többi érczbányák, harminczadok, szászok tizedei, a vármegyei tizedek haszonbére s más jövedelmekből pótlandók.

Tizenharmadszor. Ajándékok és más, nálok szokatlan sarczok nevei nem hozatnak be, a vámokat és harminczadokat fel nem emeljük.

Tizenegyedszer. A székelyek a legvitézebb nép, minden téli és nyári szállásolások alkalmatlanságai, a tizedek, s felkelés terhével járó, birtokaiktól való fizetendőségek alól, valamint eddig, úgy jövődre nézve is, ki legyenek véve. Ellenben a haza védelmére saját költségükön katonáskodni maradjanak kötelesek, mindazonáltal ide nem érve a székely parasztokat és jobbágyokat.

Tizenötödször. Minden árú szabad adásvevését, vagyis azokkal kereskedést engedünk, miképpen a fejedelemség alatt volt; kegyesen akarván, hogy a nemesek előjogai és kiváltságai is e részben megtartassanak.

Tizenhatodszor. A nálok divó szokás szerint haszonbérlet által megváltatni szokott dézsmákat is a földesuraknál meghagyjuk, a haszonbért mindazáltal a fiscusnak fenntartván.

Tizenhetedszer. Nagy és nem szükséges őrségekkel, részben tartományi katonaságból kiállítandókkal s a mi kincstárunkból fizetendőkkal, a tartományt nem fogjuk terhelni. Parancsnokot mindazáltal és főnököt németet adunk nekik, a kinek a kormányzóval, az államtanáccsal s az erdélyi hadak parancsnokával minden hadi ügyekben közlekedése leszen; egyéb az említett állam vagy kormányzékhez tartozókba magát be nem avatandja.

Tizennyolczadszor. Levesszük a szász nemzet és mindenütt a szegény nép nyakáról a visszaélés kép megrögzött ingyenes

élelmezést nagy állapotú utazóknak, a lovak és mindennemű igásmarha szolgáltatását és szállásolásokat, úgy más egyéb hasonló, főképp a nevezett szász nemzetén az utazók által gyakorolt visszaéléseket; legkegyelmesebben javalva és parancsolva, hogy a posták, udvarunkhoz előleg felterjesztendő értesítés után, az államtanácsból, a fogadók pedig, a barátságosan elfogadandó, illő pénzen és áron élelmezendő utasok számára, a földesurak és városok által rendelkezzenek el.

Mi tehát, kik kegyelmesebb királyi tisztünk teendőit kézbesítendő, összes és egyes népeink boldogságát, közjavát, az országos nyugalmat, a kereszténység öregbítését, s *e drága Erdélyországot, az Isten segedelmével soha többé a török Minotaurus labirintusába be nem bonyolítandók*, szívünkbe vettük; látván és megvizsgálván a mondott czikkelyeket és pontokat, azokat a karok, rendek és minden lakosok, úgy az összes keresztény egyetem becsületére, nyugalma és javára szolgálóknak tartván, azokat minden részeikben és fejezeteikben helyesljük és örökkéig érvényes törvényül szentesíjünk ezen sorainkkal; igérvén királyi szavunkkal, s az általunk és fenségessé házuk által soha meg nem sérthető hitünkkel, hogy azokat szilárdul és bántatlanul megtartjuk, mind nagyobb és nagyobb jótéteményeket hajlandók a leghűségesebb nemzettel éreztetni. Kelt Bécs városunkban, dec. hó 4-én, az Úr születése után az 1691-ik, országlásunknak a római birodalomban 34-ik, Magyarországon 37-ik, Csehországban 36-ik esztendejében. Lipót s. k. Gr. Strattmann T. A. Henrik, Ő szents. cs. k. felsége parancsára Verdenburg István András s. k.¹⁾

1) Köváry László: Erdély Törtérelme. V. kötet. 219. lap.

III.

Olajágot viselő Noe galambja, avagy a magyarországi és erdélyi gyuladásnak eloltására, és a németekkel, magyarokkal, erdélyiekkel, törökökkel, oláhokkal és moldvaiakkal való örökös és tökéletes békesség megszerzésére készítettett korsó víz, mely a felséges Leopoldus római császárnak, Annának, Nagy-Brittania királynéjának és a több keresztyén királyoknak, fejedelmeknek, republikáknak, népeknek és nemzeteknek bemutattatik Fridericus Gotefridus Veronensis által. Hágában Theophilus Philadelphus betűivel a kígyó cimere alatt, anno pacis mundi MDCCIV.

Legyetek annak okáért okosok, mint a kígyók, és szelídek, mint a galambok.

Math. cap. X. vs. 16.

A felséges Leopoldus római császárnak és minden, ezen francia ellen való nagyszövetségnek fejeinek és a több, német vérből való királyoknak, fejedelmeknek és azok gondviselése alá Istentől bízott népeknek, a seregeknek Istenétől és a királyoknak királyától áldást.

I. Több háromszáz esztendejénél, mióta Magyarországon és Magyarország felett a két, úgymint: a napkeleti és napnyugati imperiumok között fegyverkezés vagy, de mégis a dolog el nem igazodott; ég mint a Mózes csipkebokra, de meg nem emésztethetik; sem napkelet egészen el nem foglalhatta, sem napnyugat egészen meg nem tarthatta. Valaki azért a históriákban bölcs vagy, lásd meg a két imperiumok között az Istennek határt vető utjait.

nézd, mintegy tükörben, Magyarországbán és Erdélyben Egyiptomnak és Assziriának, Ptolomaeusoknak és Antiochusoknak Kanaán-földi felett való régi és véres hadakozásokat; olvasd meg Budán a II-ik Lajos király palotájának falán: Mene Mene Jekel Apharsin: azaz megosztatott a te országod és adatott a töröknek és németeknek. Vizsgáld meg jól ezeket, csudáljad és az Istent imádjad. Ez az első.

II. Az históriák, bizonyos, ezt így adják előnkben: hogy cir-citer százötven esztendőök előtt akkor uralkodó I. Ferdinánd császárnak és más keresztyén fejedelmeknek, kiváltképen penig a felséges római imperiumban levőknek megegyezésekből alája bocsátotta magát Erdély országa a török protectiójának, mivelhogy látták annak az helynek situsára nézve azt lehetetlennek, hogy azt fegyverrel a törökök és tatárok ellen oltalmazhassák és hogy a keresztyénség számára megtarthassák. Akkor azért ugyanazon Erdély Magyarországnak bizonyos részivel együtt a magyar koronától elszakadván, a töröknek adófizetője lett 1688. esztendeig, melyben a felséges udvar praesidiumokkal elfoglalta, és 1690. esztendőben Apafi fejedelem halála után részszerint fegyverrel Ludovicus Badensis fejedelem által, részszerint peniglen Erdélynek adatott új diplomával recuperálta és osztán 1699-ben *facte pace Carlovicensi* kezénél megtartotta. Ez a második és következők

III. Bizonyos az, hogy minden okos emberek Erdély és Magyarország titkos és legfőbb ratio statusának, mind a két ország boldogságának és mind külső s mind belső szabadságának fundamentumának tarták azt mindenkor, hogy Erdély a török, Magyarország penig a német birodalomnak legyen alája vettelve, a mint-hogy ezt a dolog maga és a két hazában 150 esztendőtl fogva levő praxis mintegy elkerülhetetlen törvénnyel megmutatta. Úgy bizonyos az is, hogy amaz három nevezetes méltóságos magyaroknak, Erdélyországnak nagy fejedelmének, Bethlen Gábornak, Magyarországnak nagy kardináljának Pázmány Péternek, és ugyan Magyarország nagy palatinusának Eszterházi Miklósnak munkájokban, szájokban, szívekben a volt, hogy ez a magyar nemzetnek elosztása olyan

volna, mint egy a két birodalom közöttben Istentől önnön magától építettett torony, hogy mind a két birodalmat és a magyar nemzetet szabadságában, melylyel a maga királyi alatt soha jól élni nem tudott, a kettőnek egymás közt való ellenkezési között zabolában tartaná. És úgy az egész keresztyénségnek, mint a töröknek és közelebb Moldvának, Havasalföldének, részszerint Lengyelországnak is, kiváltképen peniglen a magyar nemzetnek javára való az, hogy soha Magyarországot s Erdélyt együtt senki is, akár török, akár német, akár magyar legyen, ne birhassa; ez utolsó azért ne, hogy *mind a kettőnek dolgot adna és magát vesztené el*; a két imperium pedig azért ne, mert a dolog valóságának mindenkor veszedelemben kellene forogni, valamikor akár ez, akár amaz a kettőt együtt birná. Annakokáért, mivelhogy ma mind az országnak közönséges elpártolkodása által a kocka ezekért vettetik, melynek játékában félő, hogy mind napkelet és napnyugat ismét magát ne elegyítse, annakokáért az egész keresztyénségnek, a felséges ausztriai háznak, Magyarországnak és Erdélynek javára célozván, a a következőket tökéletes buzgósággal suggerálja mindeneknek legkisebb, de tökéletes szolgája

Gotefridus Fridericus Veronensis.

Ez együgyű előljáró beszédem meglévén, menjünk a dologra, mert amint Elihu mondja Job. cap. 32 : 21, 22 : Ne kellessék pedig, kérlek, személyt válogatni és az emberek előtt ne kellessék hizelkedő beszéddel élnem, mert nem tudok hizelkedő beszéddel élni : csak kevésbé élnék is azzal, megölne engemet az én Teremtőm.

A z é r t :

Választassék ő felsége által erdélyi fejedelemnek és Magyarország részeinek, melyeket tudniillik régenten a felséges ausztriai ház Bocskainak és Bethlen Gábornak engedett volt, egy ifjú és ilyen szerencsére méltó *nagy német házból született, reformata valláson levő fejedelem*, a ki vegye magának feleségül egyiket a felséges erczherczeg kisasszonyok közül és az említett országot vagy herczegséget vegye jegyruhául az erczherczeg kisasszonynyal együtt és tartsa a fiúágon örökösévé ilyen kondíciók alatt :

1. Megújítatván a törökkel való békesség, *legyen ez a fejedelemség a török birodalomnak adóftzetője esztendőnként adandó 15,000 arany summáig; ugyanannyit adjon a magyar királynak is;* azt pedig egyik-egyik császárnak is szaporítani ne legyen szabad, sem praesidiumokat az erdélyi birodalomba ne tehessenek, annál inkább el ne foglalhassák, ha szintén a fejedelem valamelyik császárnak praetensiójára az olyanban megegyeznék is, és ezen conditionok ellen vagy ez vagy amaz részhez akarná is magát hajtani. Ezen fejedelemnek legyen mind a két udvarnál háza és a két császárok költségével tartandó residence, és *mind a két császároktól solenne diplomával confirmáltassék.*

2. Valamikor az ilyen fejedelem meghal, annak örököse vagy successora vegyen feudumot (függésnek jelét) mindenkor a római császártól vagy magyar királytól, valameddig a felséges ausztriai ház Magyarországon fog uralkodni; vegyen ezen új fejedelem confirmációt és az ilyen dologban adni szokott ékességeket a török birodalomtól is.

3. A török birodalom felől azon fejedelemségnek határai maradjanak meg a karloviczai békességnek tractái szerint, úgy maradjanak meg a magyar király részére is azon békességben csinált határok minden bontogatás nélkül.

4. Ne legyen szabad ezen fejedelemnek ~~ezen fejedelemséghez~~ való jussainak elvesztése alatt akármely keresztyén fejedelemmel, törökkel avagy ezek alatt valóval *semminemű szövetséget a felséges ausztriai ház ellen tenni*, annál inkább ne legyen szabad szántsándékos hadat indítani azon felséges ausztriai ház ellen ugyanazon büntetés alatt.

5. Belső állapotja, mely a népre nézendő, ugymint vallások, törvények, privilegiumok, szabadságok, végezetre, minden ecclesiái és külső dolgok maradjanak azon állapotban, melyben voltak Bethlen Gábor alatt a lelkiismeretnek teljes szabadságában, az Erdélyben és Partiumban bevett négy recepta religiok iránt. A mi pedig a király birodalma alatt maradandó Magyarországot illeti, *legyen az a fejedelem, maga Bécsben küldendő residensi által a Magyar-*

országban levő protestánsoknak patronusa, szószólója a több, Bécsben resideálni szokott protestáns fejedelmek követivel és residentsivel együtt.

6. Az ilyen fejedelemségnek jussának megtartására kötelezzék hittelt és királyi parolával magokat a császár és magyar király mind most és azoknak succesoraik is, valamikor ilyen fejedelmek inauguráltatnak; erre vigyázó közbírák legyenek az angliai, svécziai, dániai s prussziai királyok, az imperium státusi, a hollandusok s helvetusok.

7. Köteles legyen ezen fejedelem, ezer lovassal s megannyi gyaloggal hadakozásnak idején az austriai házat és annak confederatusit a franczia hatalmasság és annak akármely ellensége ellen, kikötván a törökkel való hadat, megsegíteni; kikötván azt is, ha valamikép a protestánsok ellen a vallás iránt hadakoznék; ezen vitézeknek penig a császár fizessen.

8. *Ha peniglen török ellen volna had, neutrálisnak hagyassék mind a két részről*, fennmaradván az adófizetésnek terhe, melylyel mind a két hatalmasság elégedjék meg, és semmit egyebet ne kívánjanak; akkoron is penig a kereskedést napkeletre és akármely felé Erdélynek szabad legyen gyakorolni.

9. Az ilyen fejedelem, ha fiúágon deficiálna, az új fejedelemnek választása szabadságában legyen ugyan a státusoknak, de aki hasonlóképen német legyen s reformatus, és a szerént házasodjék, ha a felséges házban akkor olyan fejedelem-asszony találtatik; de ha az ilyen házasodásra való alkalmatossága nem volna is, mindazonáltal olyan conditiók alatt, a mint megiratott, az austriai házhoz köteles legyen. Ugyanezt kell érteni, ha valamikép az erczherczeg asszony fiú maradék nélkül deficiálna. Hogyha penig az ura előtt meghalván, fiat hagy maga után, az olyan örökösnek fiú ágon való deficiálásáig a más feleségtől való fiai a fejedelemnek az országban ne succedálhassanak. Az erczherczegi házból való felesége is a fejedelemnek, ha a fejedelem maradék nélkül hal meg, az urának az országban ne succedálhasson, hanem a mint feljebb megiratott, új fejedelem választassék.

10. *Ez a fejedelem tanulja meg a magyar nyelvet, öltözetit*

penig és szolgálai többire magyar módra legyenek, a tanácsa penig egészen az haza fiaiból legyenek, felesége penig soha magyar vagy erdélyi ne legyen, sem penig valamely privatus embernek leányát el ne vegye, hanem a keresztyén fejedelmek házaiból az imperiumban bevett három religiön levők közzül házasodjék, avagy görög vallását vegyen, maga penig fejedelemségének elvesztése alatt reformatata vallásban megmaradjon, a mint ezt maga második Rákóczi György fejedelem fiának, Rákóczi Ferencznek adott conditióinak VI-dik punctumával megerősítette, melyek is az erdélyi törvényben approbáltattak.

11. Fejedelem Rákóczi uram (II. Rákóczi Ferenc) penig szentséges római imperiumbeli fejedelemségnek titulusával, és azon jószági helyett, a melyeket Magyarországon elhagy, hasonlókkal Németországban vagy akárholott Magyarországon kívül, az hol t. i. a felséges austriai háznak és a több interessátusoknak ratio statusára nézve alkalmasabbnak, magának peniglen becsületinek, és securitásának jobb commodítására leszen, contentáltassék; mely is, csak maga is considerálja, mind magának, mind maga nemzetének százszor jobb leszen, mintsem hogy Magyarországon vagy Erdélyben kevés ideig uralkodjék és magát, nemzetségét s házát véghetetlen romlásban s veszedelemben ejtse, mely minden okokra nézve elkerülhetetlen. Mivel Tököli Imre és Apafi Mihály uramék, mindketten a töröktől confirmáltatott erdélyi fejedelmek: annakokáért mind a kettőnek állapotja csendes uton ebben a nagy tractatusban olyan rendben tétessék, hogy vagy most, vagy jövőendőben ne lennének a felséges austriai ház szemében gerendák, avagy ezen projectált fejedelemségnek kívánói.

12. Gróf Bercsényi uram, Károlyi és hasonlók a Rákóczi javaiból contentáltathatnak és annakfelette Bercsényi uram, a maga tisztére nézve láttatik, hogy a méltóságos fejedelem s magyarországi palatinus tisztiben, titulusiban succedálhatna.

13. A magyarországi nép, kinek megmaradása legfőbb törvény, a mediátorok forgolódások által mind lelki, mind peniglen külső igaz kívánságokban megvigasztaltassanak és így az *engedel-*

mességre és hűségre visszahozassanak, a mely munkát felettébb könnyebbíti, sőt mintegy Magyarországot a békességre erőlteti az az előbb említett erdélyi fejedelemség és a mik feljebb megmondattanak, melyek elmulván, soha senki a törökkel békességet, Erdélynek megmaradását, Magyarországnak csendességét ne remélje, hanem mindeneket ellenkezőket, úgymint:

14. Avagy azt mondja a török: hogy ő a békességet el nem rontja, hanem kell őneki a maga, és a maga alattvalóinak, úgymint: Havasalföldének és Moldvának a szomszédság iránt való bátorságára vigyázni, mert nem bátorságos neki a Rákóczi és magyarok személyében olyan hatalmas keresztyén fejedelemnek, mint a francia, szomszédjának lenni; (Rákóczinak XIV. Lajossal való szövetségére céloz itten) azért ő kénytelen, hogy nem a németektől, hanem a magyaroktól, kivel neki semmi békességbeli szövetsége nincsen, Erdélyt és mind azt, valamit Magyarországnak nem régen a keresztyénségnek annyi vérének hullásával nyertünk volt, visszavegye.

15. Avagy conniveál, (szemet húny) és alattomban segíteni fogja s maga protectiója alá veszi Rákóczi uramat és ennek Magyarországot, Tökölinek Erdélyt, mind a kettőt penig magának, mint adófizetőjét elosztja és odaengedi. Akármelyike, de ezeknek egyike csálhatatlanul, hanemha a feljebb említett módokon megelőztetik, megleszen. Jaj Austriának, Velenczének, Muszkaországnak, Lengyelországnak és Németországnak, avagy csak bizony nagy és talán megorvosolhatlan baj;

16. De tegyük fel, hogy a török a békességnek végéig süket, vak avagy angyal leszen; a francia és abban a magyarok akár győzzenek, akár győzetteessenek: az hadakozás mindazáltal ő felségének igen nagy hátramaradására leszen, kellvén 30 avagy 40 ezerekből álló hadat tartani, és *ha a dolog sokáig tart s fegyver által igazítottatik el, akár megnyerjük, akár elveszessük, többire mindegy. Ha megnyerettünk, a következés világos; ha meggyőzzük, Erdélynek s Magyarországnak az hamva s pusztasága marad ő felségének, nem az ország, az is peniglen csak a törökkel 25 évre kötött*

békesség végéig lévén csendes ; és ha akkor a török egész erejével kezdi a hadakozást, és mireánk netalám az addig tartó francia hadakozásban elfáradtakra támad, ha valami maradványa a magyaroknak és erdélyieknek valaholott leszen e világon akkor : nem egyebet, hanem csak azt várhatni tőlök a mit most, sőt talán gonoszabbakat, ha most fegyverrel leültettetvén, 19 esztendőök lefolyása alatt úgy bánanak velek, mint eddig és boszszúságra ingereltetnek, egészen eltörlni őket a keresztyénység, emberi jóindulat és maga tulajdon kára nem engedi. Akármint legyen a dolog : akkoron a törököknek és nekik hogy állunk ellenek ? micsoda confoederatusokkal ? micsoda költséggel ? micsoda erővel vagy fegyverrel ? Mert Spanyolország (adja Isten succedáljon) ha elnyeretik is, több gondot inkább, mintsem erőt és gazdagságot hoz a felséges háznak, ha a francia Párisban és a török Konstantinápolyban fog uralkodni és ha Európában mind a külső s mind a belső dolgoknak azon állapotja és ratio statusa marad meg, a mi most : hát mi leszen abból, ha a fejedelmeknek kedvek azalatt a felséges ház iránt alább-alább száll ?

17. Nem jobb-e hát egy kisasszony és a felebb megírt eszközök által, *becsülettel megtartani Magyarországot és Erdélyt, megcsendesíteni azokat az országokat, megerősíteni a napkeleti békességet ez közbenvetett falakkal és ezek által assecurálni Németországot és az egész napnyugoti birodalmat, Galliának reménységét és igyekezetét megrontani, a magyarok és németek között eddig fenntartott nemzetséges gyűlölséget naponként kigyomláni, a protestánsokat s confoederatusokat annál inkább szorosabban elkötelezni, még pedig ezeket nem kevés esztendőkre, hanem ha Istennek tetszik, sok száz esztendőkre megerősíteni : mintsem ezeket megutálva, mindeneket hanyat-homlok veszedelemben taszítani. Szerencsés volt Austria a házasság által való keresetekben, legyen hát szerencsés azok által a keresett jóknak megtartásában is, minthogy tudja már, Erdélyországát sokszor visszanyervén, számtalan költséggel és vérnek omlásával oltalmazta, mégis mindazáltal szerencsétlenül elvesztette.*

18. Szükségesnek látszik, hogy kérdések és feleletek által adjam okát azoknak, ezen fejedelemség és a fejedelem személye és mivolta iránt, a miket javallottam. Azért legyen első kérdés:

Miért kell annak a fejedelemnek németnek lenni, kivált, ha azt magyar projectator (tervezetet készítő) javallja? mert ugyanis, mitől irtóznak inkább a magyarok, mint hogy német alatt legyenek?

Felelet:

Egy próféta is a maga hazájában nem kedves, annakokáért *egy németnek személyén* mind a magyarok, mind az erdélyiek könnyebben megegyeznek, *mintsem magok közül valakin*; bizonyosság erre a magyaroknak idegen nemzetből való sok királyok. Oh mely sok bolond kívánoi ennek a kisasszonyosság nevezeti alatt tételtt fejedelemségnek mind most, mind ennekutána meg-némulnak!

Leszen tekinteti mind napkeletről, mind napnyugotról, az alatt-valóktól nagyobb becsületi.

Az ilyen érdemesebb is lesz arra, hogy a császárnak veje és ennek *a közbenvettetett falnak szegletköve* legyen, a mely az ő házának is ékességére és erősségére legyen.

A német fejedelem személyében Németország vagy az imperium uralkodik és az ötlet s őérette a magyar nemzetet is szorgalmatosabban megoltalmazza, mintsem ha magyar fejedelem volna.

A németek és magyarok között való nemzetséges gyűlölség naponként szeretetre változik.

Sem igen törökös, sem igen magyaros nem lesz, sem imez, sem amaz vallás iránt rendetlenül nem buzgólkodik, azaz: sem az törökök barátságával a maga és imperium veszedelmére vissza nem él, mert az ő segítségére semmi szüksége nem lesz, sem a németek ellen valami magyaros idegenséggel nem viseltetik, avagy egyebet nem mozdít, mert arra is nem lesz szüksége, mert tudni fogja, hogy sem a törökök, sem a keresztyén imperiumnak ratio statusa (államérdeke) meg nem engedi, hogy ő nagyobbra mehessen, mint a miben vagyon. *A kettős teher között* a mint Moses Isacharról

írja, Gen. 49: 14., *jó dolog a nyugalom*. Ez a nyugodalmot szerető nép is őtet megháborgatni nem engedi, oltalmazni fogja ugyan a maga örökségét, minden csendes utokon módokon procurálni fogja az ecclesia békességét, mind a maga országában, mind az udvarban szószólója lévén a magyarországi ecclesiáknak, de gyűlölségből és nagyravágyasból semmit sem próbál, nem is próbálhat, meg sem meri próbálni.

A bárdolatlan, tudatlan magyar nemzetet mind a politikai, mind az oeconomiai dolgokban reformálja s excolálja (kiműveli), a napkelet és napnyugatra való kereskedést felállatja, semmi rossznak, sőt az egész keresztyénség javának eszköze leszen, melyeket soha magyar nemzetből való fejedelem véghez nem vihetne.

19. Második kérdés:

Miért legyen örökös fejedelem, holott Erdélyországa *a fejedelem választásának szabadságát* legfőbb bálványának tartja?

Felelet:

A politikusoknak egész könyvek vagyon arról, melyik jobb: az örökös fejedelemség-e, avagy a szabad választás szerint való? Az bizonyos, hogy ez Erdélyországának legnagyobb pestise volt s innen szármoztanak a sok nagyra való vágyódások, a törökhöz annyi izben való általszökések, a fejedelmeknek erővel való tételek, kufárkodások, belső hadakozások és nem tudom mennyi gonoszoknak sokasága; restellem, szégyenlem, szánom is ezekről többet írni avagy szólani.

20. Harmadik kérdés:

Miért kell német nemzetből házasodni, még pedig legelsőben a felséges házból?

Felelet:

A német feleségről megfeleltem feljebb a német férjnek személyében; hogy pedig a felséges austriai házból legyen, azt kívánja az országot keziből kibocsátó császárnak s magyar királynak felséges volta, mind a két imperiumnak békessége és a sok szóval is ki nem mondható, sok szép hosszú időre terjedő jó dolgok, melyek a magyar nemzetnek és Erdélynek boldogságát, nyugal-

mát és dicsőségét szerzik és a kikért, ha megszerezhetik, az Istennek véghetetlen hálaadással, a császárnak és a mediatoroknak, valakik azt véghezvihatik, örökös köszönettel tartozik.

21. Negyedik kérdés:

Miért legyen *mind a két imperiumnak* adófizetője és hogy *mind a kettőnek egyaránt* tizenötezer aranyat adjon és miért hogy a török elleni hadban *neutralis* legyen?

Mind a két imperiumnak *békességére* és Magyarországnak s Erdélynek magok *nyugodalmára* nézve, mint feljebb az Isachar példájában meg vagyon mutatva; és a *kereskedésre* nézve, mely magoknak az hadakozó feleknek és a több keresztyén országoknak hasznos és szükséges leszen; 15,000 aranyban pedig alkuttak volt meg Szuliman török császárral.

22. Ötödik kérdés:

Miért legyen reformatus?

Felelet:

1. Mert a nép, a kinek előttejáró leszen, nagyobb részint azon vallású, vagy lutheránus és oláh. 2. Erdélyországának száz esztendőttől fogva mindenkor reformatus fejedelme vala; láss erről a 10-dik punctumban. 3. A reformatus fejedelem alatt a katholikuskoknak Erdélyben securitások, becsületek és minden szerencséjük épen megvolt s meg is leszen, melyet a más két vallások és az harmadik, az oláh, katolikus fejedelem alatt magoknak nem ígérhetnek. 4. Hanemha ez Erdélyben így leszen, másként Magyarországnak a reformatusoknak és lutheránusoknak minemű securitások lehet? 5. Az egész Európában levő protestansoknak kell itt complacálni. 6. A török is és az egész napkeleti görög ecclesia, legközelebb pedig a moldvai és havasalföldi fejedelmek, ha megkérdik is őket, ezt inkább akarják. 7. *Mert különben soha a religiók iránt való hadakozások és zűrzavarok el nem kerültethetnének.*

23. Hatodik kérdés:

Miért, hogy nemcsak Erdélynek, hanem Magyarország azon részeinek is, melyek régenten Bocskainak és Bethlen Gábornak engedtek volt, fejedelme legyen?

Felelet :

1. Magyarországnak és Erdélynek bátorságosabb és bizonyosabb állapotjára nézve. 2. Mert az erdélyi fejedelemségnek kezdetitől fogva ezen Magyarország részei, ha nem mindenkor Kassáig is, de legalább a Tiszáig második Rákóczi György fejedelem haláláig Erdélyhez tartoztanak. 3. A török tekintetire nézve is nem kell ezen mintegy új fejedelemségnek gyengébbnek és alábbvalónak lenni, mint régenten volt Bocskai, Bethlen Gábor és Rákóczi fejedelmek idejében. 4. A karloviczai békesség alkalmatosságával elszakasztatott nagy districtusnak, Karánsebes, Lugos és Lippa vidékinek, mely legalább is ezer falut befoglal magában, ki kell pótlódnia. 5. Ebben a fejedelemségben a felséges austriai ház maga fog a leánytól leendő unokáiban uralkodni. 6. Ha az történnék, hogy fejedelem Rákóczi uram Magyarországbán a maga jószágában accomodáltatnék, így bátorságosabb leszen.

24. Hetedik kérdés :

Miért tiltatik, hogy magyar feleséget ne vehessen ?

Felelet :

Azért, *hogy a sógorság ne uralkodjék és grassáljon és hogy valamely privátus embernek leánya nem érdemes a fejedelmi székre.*

25. vagy utólszor. A többi, minthogy magokban elég világosok, kérdéseket és feleleteket nem kívánnak, hanem csak mindezekre az Istennek áldása és a nagy hatalmasoknak, kiknek ez ajánltatik, kegyelmes magyarázatjuk ; mert tudják meg azt mindnyájan, valakik ezt olvassák, hogy a Projectizáns (a tervezet készítője) ezeket a *török, magyar és erdélyi dolgoknak csekély ismeret-ségéből*, isteni félelemmel, az egész keresztyénséghez és magyar nemzethez való szeretetiből, ezen nagy szövetséghez és a *császárhoz való tökéletes hívtségéből* és végezetre *igen jó igyekezetiből írta.* Legyen pedig mindezekben az a földön, valamit Isten akar az égben. Amen.

Kisérő levél az angol és hollandi követekhez.

Én jó Uraim!

A lelki atyafiság és a ti mostani nagy hivatalotok kételenített engem arra, hogy ezt az egy barátom jeles elméjétől származott projectumot nektek elküldjem, a ki is, míg az Istennek eziránt való javallatát nem látja, magát kiadni nem akarja. Éljetek vele, ha nektek tetszik; én úgy gondolom, hogy e nélkül valamelyeket cselekesztek, füstben mennek, jégen építettek. Ha méltónak ítélték, elküldhetitek ezt Hollandiában s Angliában, hogy ott kinyomattassék. Én kérlek titeket, Bertholdi uramon kívül, engemet senkinek ki ne adjatok. A ki vagyok nektek mindnyájatoknak, jó uraim, atyátokfia és megismert szolgátok.

Anno 1704. in mense aprili.

Én magam pecsételtem s meg visszapecsételtem.¹⁾

¹⁾ Szalay László: Bethlen Miklós Önéletírása. Pest. 1860. Hechenast G. II. kötet. 396. lap.

Supplicatio.

Méltóságos gubernium, tekintetes, méltóságos tanácsi és egyéb uri fő és nemes és más, országgyűléseken legitime voksolni szokott rendből álló, most itt Szebenben levő becsületes személyek, édes hazámnak unióval egybenkötött fia és nékem bizodalmas kedves uraim és alyámfiai. Alázatos rabi, Istenhez-való imádságimnak (mert a szolgálhatásról én most elestem) ajánlásával az Isten áldásinak kívánásával, kinek-kinek tisztí vagy rendi és személyéhez illendő becsülettel és szeretettel s bizodalommal kell kegyelmeteket ez rabi instántiámmal megtalálnom e következő nagy megbántódásimról; melyben 1. mindenek előtt protestálok, hogy nem úgy szólok mint peres, csak egy szót is, hanem csak mint instans (kérelmező) fél. 2. Istenre, lelke idvességére kérem s kényszerítem, hallgasson meg úgy engemet most kegyelmetek, a mint kíván kiki meghallgattatni kegyelmetek közül, mind ilyen vagy más nagy szükségében az emberektől, mind az ő halála óráján az Istentől, maga Krisztus Urunk mondása szerint Math. 7. v. 12.: Valamit akartok, hogy az emberek cselekedjenek tinéktek, ti is úgy cselekedjetek önékik, mert ez az egész törvény és a proféták. És ismét Marc. 11. v. 25. et 26.: Hogy ha elé állatok könyörgeni, bocsászatok meg, ha ki ellen valami nehézségtek vagyon, hogy a ti mennyei Atyátok is bocsássa meg néktek a ti bűneiteket. Én pedig az én részemről ezen Krisztus Urunk parancsolatai szerint kész voltam és vagyok mindennel procedálni az én erőtlenségem szerint, melyet úgy írok kegyelmeteknek, mint a kikről keresztyénül hiszem,

hogy az én boldogtalanságomnak compatiál (együtt szenved) inkább, mintsem, hogy veszedelmemet és véretem kívánná, oka sem levén reá.

1. Tudja kegyelmelek, hogy a minapában, úgymint 3-a maji én betegségem miatt fel nem mehetvén a guberniumban, küldöttem volt fel írásban kegyelmeleknek az akkor fennforgó 3500 gira ezüst materiáról való discursusomat, vagy opiniómat, melyből következett az, hogy ugyazon nap estve a két ítélőmester *Henter Mihály* és *Simonfi Mihály* uramék által igen terhes izenetet tétete nékem, melyre való választételemet a két megnevezett mester írásban is vevé és én is mondtam, hogy írásban authenticice kívánom ő kegyelmektől mind az izenetet, mind az választételemet, mert énnekem életemnek, becsületemnek veszedelme forog benne.

2. Tudja kegyelmelek, 4-a maji noha betegesen, de felmenék a tanácsban és igyekezém kegyelmelek scrupulusát kivenni.

3. Tudja kegyelmelek, 5-a maji azon két ítélőmester által mint denunciáltaték énnékem solemniter nomine gubernii, hogy a tanácsban ne menjek usque ad decisionem suae majestatis, hanem üljek vesztég az szállásomon; erre is mit feleltem, tudja a két ítélőmester, hogy tudniillik engedelmeskedem, de kérem a guberniumot, hogy az ő felségéhez való informatio-adással ne késsenek és felküldése előtt adják párban nékem, hadd menthessem én is magamat és menjen úgy fel mind a két informatio ő felségéhez ad decisionem (döntés végett). *Noha talám jobb volna az ilyeneket magunk között megcsendesítenünk, mintsem a felséges udvart ebben a nehéz időben efféle kedvetlen materiákkal busítanunk*, kíváltképen hogy a postai communicatio is így elbomlott. Kívánám osztán, hogy erről is adassék authenticum testimonium nékem ő kegyelmektől, de én nékem mai napig sem adatott. Nagy bizodalommal kértem ezért nagyságtokat, kegyelmeleket és az igazságra s unióra kényszerítem, hogy azt a két testimoniumot énnékem ő kegyelmekkel adassa ki; a méltóságos gubernium nevével ő felségéhez ez iránt adott informatio adassék ki énnékem, hadd menthessem magamat, mert azokat, úgymint becsületem s életem oltalmazására

szükséges praerequisitumokat (előfeltételeket) nem denegálhatni (tagadhatni meg) énnékem az igazság szerint.

4. Látván én becsületemnek elesésiben való civilis halálomat és abból várhatván ezt is, a miben már most vagyok, mint az Isten után való atyámhoz, úgy folyamodtam, a mi kegyelmes urunkhoz ő felségéhez expressus szolgám és alázatos supplicatiom által, melyet az uraknak félelmes volta miatt iteráltam is és ha elmehettek, eddig ott is vannak az ő felsége kezében. Mik következtek ezekből és signanter az én Bécsben való küldetésemből? a) Salati János nevű, vékony konyhámhoz most látó hitván jobbágy szolgámnak és vőm Técsi nevű szolgájának és magának is nyavalyás Teleki Sándornak megfogása. b) Az én ártatlan és soha bizony meg nem szeplődött lelkem ismeretinek olyan nagy gyanúban való hozása, hogy contra Tripart. P. 2. T. 27. rám vallatának, et quidem ante exmissionem és az én Szent-Kereszti András uramnak és ágensemnek Pano Stephano által Bécsben írt levelemnek hírem nélkül való felnyitása, mely fasciculusban volt Kálnoki Sámuel, Bethlen László, Püspöki Péter és nem tudom mind hány jóakaróimnak és azok között egy régi barátomnak, *az hollandus követnek szóló levél is, mely követ most az anglus követtel együtt mediator pacis inter suam majestatem et hungaros* (békeközvetítő Őfelsége és a magyarok között) *és 14. esztendőől fogva való barátom nékem.* Azon fasciculusban voltak sok más becsületes ittlevő urak, főemberek levelei is, úgy tudom a gubernátor uram, Keresztesi uraméi és mind Bécsbe szólók. c) Az én szomorú és igen erős szoros fogságom. d) Leveles ládám lepecsétllése. A fiscalis director neve alatt notára való evocáltatásom. e) Szegény feleségemnek, leányomnak, unoka vejemnek apjokon való rettenetes és vagy kétségbe, vagy kórság vagy gutaütésbe ejtő szertelen keserőségek. f) Nékem 62 esztendőös koromig keresett becsületemnek a világ előtt való prostitutiója, melyekből noha lelkem ismereti tisztasága, Istennek és császáromnak kegyelmessége örvendetes kiszabadulást ígér, de mégis kivált ebben az udvarhoz való communicatio megrekedésében, mint erőtlen embert *környülveszen minden nap a:*

gyalázatos halálnak félelme, melyen nem értem csak a hóhért, bizván Istenben, hogy az nem talál, hanem az áruló név alatt való halált, ámbár az, az ilyen vén emberen hamar megeshetvén, csendes és természet szerint való légyen is. g) Egész házamnak, kívált sok adósságaim miatt való elromlásának félelme. h) Ez számtalan szomorú gondolatoknak, sátán kísérteteinek és minden ilyen állapotban szokott és csak attól, a ki szenved, sőt még attól sem egészen leírható anxietásoknak félelme. Oltalmazzon Isten minden keresztyén atyámfiait ilyenről.

5. Julhat kegyelmeteknek eszében, már most proxime 19-a junii, mikor szinte ágyamban lefekünni akartam, éjtszaka 10 s 11 óra között, mint lőtt arestáltatásom, melyet ha az akkori perturbationomba jól eszembe vehettem, az úr *Haller István* uram így adá elé: *Illustrissime domine comes, detecta sunt vestrae dominationis talia negotia contra suam majestatem, propter quae gubernium vestrae illustritatis indicit arestum, et praeparet se ad iudicium; (Méltóságos Gróf Úr, felfedeztettek Uraságodnak olyan ténykedései Őfelsége ellen, melyek miatt a gubernium Méltóságodnak fogságot rendel és készülődjék az ítéletre), melyet Acton uram így subsumála: Illustrissime domine comes, ad requisitionem incliti gubernii excellentissimus dominus generalis commendans ex mandato suae majestatis dat arestum, et quidem strictissimum vestrae illustritatis, quare eat ad locum sibi in hunc finem destinatum. (Méltóságos Gróf Úr, a magas gubernium megkeresésére a parancsnokló tábornok őnagyméltósága Őfelségétől nyert felhatalmazása alapján szigorú fogságot ad Méltóságodnak, miért is menjen az e célra kijelölt helyre.) Rettenetes menykő, Isten kegyelmelek házáat hasonlótól oltalmazza.*

6. Legközelebb 21-a praesentis déltájba mint lőtt nótára való evocáltatásom, director (ügyész) úr nevére, arról relatoria exstál (jelentés létezik), melynek is in suo competenti foro et debito tempore (illetékes helyen és kellő időben) leendő törvényes agitatioját én akkorra hagyom, melyről is protestálok; hanem most csak illetem annyiban, a mennyire ehhez az instantiához kívántatik és nem

csak magamért, hanem azért, hogy ő felsége szolgálatjának, ennek az hazának közönséges javának boldogulása és a kegyelmetek törvényeinek, szabadságinak, személyeinek állapotja úgy kívánja, az én ítéletem szerint, indispensabiliter és elmulhatlanul.

7. Emlegetett abban director úr *egy manifestumot vagy projectumot, melyről azt írja, hogy az által az napkeleti hatalmas nemzetnek alkalmazhatóság adatott ennek az országnak visszavételére és hogy elhihető jelenségek is volnának, hogy azon projectum az pogányság kezében is ment volna már.* Erre nézve azért, úgy mint uramnak igaz hive és hazámnak igaz fia, azt kérdem nagyságtoktól, kegyelmetektől: ha a projectum és annak kihirdetése olyan veszedelmes, a mint ő kegyelme feltette, hogy-hogy agitálathatik (tárgyaltathatik) itt publice? Úgy kell pedig lenni necessario, ha nékem tulajdonítja és ha engem akar véle megszenteltetni, sok kezen, szemén, nyelven, fülön, sok disputatiókon punctatim kell megfordulni, mind itt, mind Bécsbe. És nem director uramra fog-e illeni ama mondás: *turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum.* (Szégyent vall a tudós, mikor az elkövetett hiba ő rá magára rá-cáfol.) *Si per talem propalationem servitium suae majestatis et patriae perverteretur, vel jam perversum esset,* (ha ilyen közhírrététel által Őfelsége és a haza érdeke felforgattatnék, vagy már fel volna forgatva), nem én volnék az oka és nem én tartoznám Isten, a császár, az haza és a posteritás előtt róla számot adni. *Jusson* eszébe nagyságtoknak, kegyelmeteknek, a Sárosi és Jósika Imre uram peribe ő felsége megtiltotta: *ne judicium publicetur* (az ítékezés ne történjék nyilvánosan), melyre nézve a voksokat is egyenként *in secreto* szedettük bé az ítélmesterekkel; az az *actio* pedig árnyék volt ehhez képest, kivált director uram *hypothesise* szerint.

8. Ha én olyan ember volnék, a mint director úr feltette, az ő kegyelme idézése szerint, az én fejemnek el kellene esni gyalázatosan és az én jószágomnak is részem szerint még az gyermekeimtől is el kellene veszni, azt pedig *in generali, legali et realia* kellene végbenvinni, az mi hazánk törvénye szerint; az ellen

való dolgot bizony sem a mi kegyelmes urunk, sem méltóságos generális úr nem kíván nagyságtoktól, kegyelmetektől, kivált azon az sielésben semmi haszon, et in mora nihil periculi (a késedelemben semmi veszély), mert *ha én ma legitime megölettetném vagy másként meghalnék is, avval az ő felsége dolgai jobban és az ellenségéé rosszabbul nem folynának. Életem is az ellenséget Szebenből egy szálnyéra sem segítené, ha hitetlen volnék is, melyet tagadok; ő felségének pedig és hazámnak talán még használhat valami keveset.* Hogy ha pedig ártatlanul elvesznék, ultra malam famam ad posteritatem etiam vindictam cum Abele clamaret meus sanguis. (Az utókor előtti gyalázat mellett Ábellet bosszúért kiáltana az én vérem.) Abba pedig bizonyos vagyok, hogy az én jó kegyelmes uram, nemhogy ártatlan véremet kívánná, de még ha vétettem volna is, mégis az én sok szolgálatomért és maga kegyességeért megkegyelmezne, mint látom sok apertus rebelliseknek is cselekszik és én ha bűnös volnék is, bizony csak azt mondanám: Domine ne congregiaris cum servo tuo és nem perlenék.

9. *In causa laesae majestatis decisionem sua majestas dominis statibus non concessit, sed praecise sibi reservavit*, et quidquid in tali casu gubernium vel status fecissent, *opinionem* tantum nominavit, non *decisionem*, quod maxime notandum est, vide resolutionis Alvinczianae Art. 4. sic sonantem: Sacra caesareo-regia majestas inter graviores causarum censenda statuit crimina laesae majestatis, perduellionis, prodicionis et alia, quae statum et tranquillitatem publicam respiciunt, super quibus gubernii votum seu *opinionem* quidem libenter audiet, *decisionem autem*, tamquam rem ad regem immediate spectantem *sibi reservat*. Et diplomatis Art. 4.: Salvo in gravioribus recursu ad regem. Bizony Szász Jánost, ha a criminalis processus secundum *municipale nationis* meg ne ölje, quidquid contra regiam majestatem fecisse allegabatur, et per nos propterea condemnabatur, tantum ut opinio ad suae majestatis decisionem mitli debebat. Quamvis non agebatur ille reus laesae majestatis praecise, sed alii casus notae infidelitatis ipsi intabantur. Ez a mostani gyülekezeti pedig nagyságtoknak, kegyel-

meteknek, attól az ötlet sententiázta gyűléstől is messze jár. Mennyi úr, főember nincs itt most, aki akkor itt volt? Hol vannak a vármegyék, székek követői? Hol az instructiójuk? Hol a tábla? Hol a prókátorok, a kik itt voltak akkor? De hiszem *bizony kegyelme-
tek is in conscientia ezt diaetának nem tartja*. Ha ki pedig azt vetné: hát immár, hány embert nótáztunk meg, ezen a 7 vagy 8 hónapi gyűlésen? arra maga kegyelme-
tek tam in conscientia, quam in suo proprio super istis notarum speciebus primo concluso et cum excellentissimo domino generali communicato, et a suo excellentia approbato feleljen meg magának. Notatio processualis ab alicujus manifesti suae majestatis hostis pro notato declaratione articulari, toto caelo differt, hanc etiam si tantum decem vel pauciores essemus, facere possemus, vi horum verborum homagii ab omnibus praestiti: Amicorum domini mei amicus, hostium hostis ero. Sed ad processualem notam, ubi de vita incatti agitur juxta Decreti Tripartiti P. 2. T. 75. multa solemnia et legalia requiruntur, quae hodie isti congregationi Cibiniensi desunt. Továbbá: Etiam quod ad materiam. Ha olyan nagy farka vagyon annak a director uram feltette írásnak, ha olyan nagy és olyan obfuscata (elterjedt) és magával a publicatióval is veszedelmet csinálható: az olyan a királytól magának reservált materiának a discussióját tam praesentium, quam futurorum vel posteritatis ob respectus, hogy hogy venné hát kegyelme-
tek csak ennyin magára absque praevia informatione et resolutione suae majestatis? prókátorokat is ilyen rettenetes nagy dologra hol vegyek most itt Szebenbe? És így ha ő felségétől jött volna is speciale mandatum az én prosecutiómról (mely, úgy tudom, nincs), úgy is tartoznék nagyságtok, kegyelme-
tek remonstrálni, hogy *most legitime nem lehet, ő felsége pedig illegitimus processusra nagyságtokat, kegyelme-
teket nem kényszeríti*, a mint meglátszik Jósika, Sárosi és Nagyszegi ellen való processusról írt ő felsége kegyelmes decretumiból; Sárkány Boldogasszony napja juristitiumot is csinál.

10. Ezekre a praemissákra és ezeken kívül sok számtalan, mind az ő felsége szolgálatját, mind az haza törvényét és javát,

mind kegyelmeteknek és maradékinak megmaradását néző okokra nézve ne praecipitálja (siettesse) kegyelmetek ezt a dolgot, hanem, minthogy látom én, hogy méltóságos generális uram ebbe az én dologomba, noha mint igaz hive ő felségének, vigyáz és zelál, mindazáltal est mere permittens et assistens gubernio (csak megengedi és segíti a guberniumot), az arestomot is ad requisitionem gubernii (a gubernium megkeresésére) cselekedte: remonstrálja kegyelmetek ő excellentiájának, hogy sat cito, si sat bene, nihil autem bene, nisi quod juste et legitime (elég gyors, ha jól történik és semmi sincs jól másképp, mint igazságosan és törvényesen). *Ha már haláлом senkinek sem használ, sőt ártana, Isten, a világ és kinek-kinek conscientiája előtt, elhiszem, senki és kivált ő excellentiája, mint jólelkű nagy ember és jó uram patronusom, nem is intendálja, nincs is árnyéka is miért.* Akár az ellenség operatióiból vagy egyéb akármiből vehető suspiciókra, apprehensiókra, mert ahhoz nékem semmi közöm, akár szavaimnak vagy egyszeri mászzori írásimnak elmagyarázására nem lehet törvényt tenni. Ha én áruló lettem volna, ki tart olyan bolondnak, hogy innét a kőkertről, mindennapi veszedelmemen elkezdtem volna? nem vehettem volna-e szabad mezőt magamnak az olyan dolog folytatására? de gondolatomba se volt. Az egész esztendőben a kapun sem voltam ki, két rossz szekeres lovamon kívül még csak paripám sincs egy is. Itt Szebenbe pedig mit tudna a legnagyobb áruló is végbe vinni, ha úgy megbolondulna is valaki? De ezek maradjanak, tudja az Isten.

11. Hanem mindezeket az actákat és azt a directortól *nékem imputált írást is és az hollandusnak írt levelet* tam in originali, quam in authentico transumpto, quo secretius facto, et quo citius eo melius küldje fel ő excellentiájával együtt kigyelmetek ő felségének, mely is sive post, sive ante apertionem litterarum, bár régen ment volna fel az ő felsége kezébe, mert bizony oda ment volna az régen eddig, ha fel nem bontották volna is itt. Azonban valakinek akarom, libere és kivált ő felségének én is hadd írassak mellette, lássuk ő felsége mit resolvál fölöle; hiszen ő felsége maga

érzi legjobban meg, ha laedáltatik (sértetik), akár azt parancsolja ő felsége, hogy itt Erdélybe servatis de jure servandis prosecuáltassam, úgy hiszem addig Isten rendes törvényes diaetára és procuratorokra is ad alkalmalosságot, — akár azt parancsolja, hogy mint Sárosi menjek Bécsbe, melybe most is, csak generális uram akarja, talállok én módot, *feleségem, gyermekim és parolám pro cautione itt maradván, hogy nem más hová, hanem oda megyek és minden dolgaimról számot adok és az ő felsége kegyelmes lábaihoz leteszem a fejemet, akár életre, akár halálra.* Azt pedig megkívánom, hogy a nékem imputált írásnak transumptumát az ítélőmesterek és secretarius énelőttem conferálják, pecsételjék, extradatozzák, egy authenticum párt adván nékem is benne, hogy valamiképen ő felségéhez ne menjen valami más egyéb az én veszedelmemre, nevem alatt csinált vagy depravált írás. Hiszem, ha én kezem írása (a mint a director feltette) ha akarnám, sem tagadhatnám meg, azt pedig hogy ki munkája (mert sokszor más csinálja, más írja) és minden ahhoz tartozókat megmutat az idő, mert arról most nem szólhatni; más az, hogy ő felsége már sok esztendőől fogva jól ismert engemet és az én írásomat, stylusomat jól isméri, mert bizony sokszor olvasta és adja az én Istenem, hogy ő felségének magának magam adhassak számot erről is; bizom az én Istenembe, hogy bizony úgy jöväk az ő felsége serena faciese elől ki, mint az arany a tűzből. Mert kiváltképen *amiolla Isten ezt a hazát az ő felsége birodalmába adta, tudván én ezt, hogy ez az Isten rendelése, az Isten dicsősége után az ő félelmében ezt a hármat örökké összekötöttem: 1. A királyhoz való hlvséget. 2. A hazámhoz való igaz szeretetet. 3. És az én keresztyén reformata vallásomhoz való buzgóságot.* Melyet a diplomacsináláskor ama boldog emlékezetű nagy két minister Kinski és Strattman urak, mind az ő felsége nevével, mind magok képében kegyelmesen recognoscálták és (absit jactantia) bizony dicsérték jóval, látták is. *Ha én az director intentiója szerint elesném, bizony most is azért az háromért és saltem ex parte satanae az utolscért, úgymint vallásom buzgóságáért esném el, melyet suo tempore megtud, nemcsak nagyságtok, kegyelmetek*

hanem minden ember. Azért pedig meghalnom is énnékem nemcsak kötelesség, hanem öröm és boldogság volna.

12. és utolszor. Minthogy pedig én vénségemre nemcsak becsületemből suspendáltattam, hanem erős fogságban is tétettem, *contra praerogativam nobilitarem* (a nemesi szabadságjogok ellenére) Appr. Const. P. 3. T. 6. Tripart. P. 1. T. 9. et alibi in iuribus nostris expressam. A tanácsból való kitiltás és ab officio való suspendálás is az én tudtomra sine speciali mandato suae majestatis, hogy szabados nem volt, bizonyosság a Sárosi János uram minapi dolga, úgy arestálás is, törvényes prosecutio is; mert ő szegény egész natio rebelláltságával vádoltaték, mégis az ő felsége speciale mandatum nélkül sem személye, sem becsületi meg nem illetetett, sem nem evocáltatott. Mely is bár csak a tanácsi rend iránt observáltatnék, mert ez énnékem nehéz, hogy ex collatione temporis et omnium circumstantiarum, úgy hiszem, hogy ő felsége, az én jó kegyelmes uram speciale mandatum, úgymint a Sárosi dologába énirántam naturaliter ide meg nem jöhetett, legalább én nem tudom. Sárosinak pedig az megmutattatott és osztán úgy arestálták, prosequálták. És így igen keserves az én lelkemnek, hogy tiszteimre és minden egyéb a világtól nézni szokott tekintetekre nézve nálamnál messze alábbvaló embernél tétettem alábbvalóvá és boldogtalanabbá ebben a casusban. De azt mondom Dáviddal: *Jómra lött, uram, nekem, hogy megaláztál.* Hogy azért usque ad resolutionem et decisionem suae majestatis, becsületemben, szabadságomba integre restituáltassam, bizodalmason kérem és omni jure kívánom nagyságtoktól, kegyelmetektől és kegyelmetek intercessiója által méltóságos generális uramtól. Ugyanis, si accusasse vel suspicari sufficiat, quis erit innocens, et ante convictionem quare poena? (Ha elégséges vádoltatni vagy gyanúba vétetni, ki lesz ártatlan és rábizonyítás előtt miként a büntetés?) Bizony büntetés pedig a civilis mors in honore et carcere (a polgári halál a becsületben és a börtönben) és annak is a nagyja én rajtam. Hát micsoda büntetés az ártatlan feleségemen s menyecske leányomon, Isten ne ismértesse meg a kegyelmetekéivel! Én ugyan az ő felsége resolu-

tiójáig, ha generális uramnak, nagyságtoknak, kegyelmeteknek úgy tetszik, a tanácsba nem kíváncszom. A szebeni kerítés, feleségem, gyermekeim és minden javaim (mert énnékem Szebenen kívül semmim sincs) elég cautio el nem szökésemről. Et quod maximum, innocentia et pura conscientia (az ártatlanság és a tiszta lelkiismeret). Miért szökném? hanemha azért, hogy Istenemet, conscientíámat ellenségemmé tegyem és elveszszek mind Istenbe, mind lelkembe. Énnékem úgy tetszik, az én vénségemig az én uramhoz mutatott nagy hívségem és édes hazámhoz való nagy szeretetem megérdemli nagyságtoktól, kegyelmepektől, a maga törvénye pedig ugyan imponálja (indokolttá teszi) is nemcsak ezt az igazságos ő felsége eleibe való remonstratiót (előterjesztést), hanemha vétettem volna is, úgy is megérdemlené a mellettem való intercessiót (közbenjárás) is. Instálok azon is, ha Bécsből vagy szolgám, vagy válaszom érkezik, ne rekesztessenek el tőlem, ne periclitáljanak (ne forogjanak veszélybe), vigye végbe kegyelmeitek ő excellentiája előtt, ne rekesztessem az uramtól el.

Isten a maga dicsőségére, édes hazánk javára és kinek-kinek lelke csendességére igazgassa és segítse nagyságtokat, kegyelmeleket. Én pedig maradok nagyságtokért, kegyelmelekért mindennap imádkozó rabszolgája és igaz atyjafia szebeni fogságomba

Anno 1704. 28-a junii.

Gr. Bethlen Miklós.

v.

**Rédei Julia levele fogságban levő
férjéhez.**

Isten minden jókkal jó egészséges étellel áldja meg édes uram kegyelmedet, szívesen kívánom.

Második Mártzi írt kegyelmed levele után mást máji napig nem vöttem, mellyet tulajdonítok a nagy vizeknek, itt a Küküllő olyan nagy volt az héten, hogy az hidakon sem volt képes járni, egy malom sem forgot, az ki folyó vizen volt. Mi most Istennek hála, egészségbe vagyunk meg, még nem betegedett le az leányom, igen meg csalatkozott az várásába, maga sem tudja mire vélni. Isten tudja mi lesz a vége, már anynyira van ülő helyéből is alig kél fel, nyavalás. Az hó elment, az vetések most Istennek hála szépen mutatják magokat, csak ezután Isten ránk való haragjába el ne venné, én bizony meg ijedtem, hogy ha Isten ebbe az esztendőbe elveszi töllünk ismét a buzát, mint tavaly elvövé, éhel halunk meg, az buza dolgát pedig bizony csak az tavasz hordozza. Ezek után Isten oltalmában ajánlom édes uram kegyelmedet. Szent-Miklós, 23. Mártzi. A. 1715.

Kegyelmednek jó szívvvel szolgálna, ha Isten engedné

Rédei Julia m. k.

Címírat: Gróff Bethlen Miklós uramnak, nekem édes uramnak ő kegyelmének.¹⁾

¹⁾ Történeti Lapok. Kolozsvár. 1874. I. évf. 2. szám.

Bethlen Miklós levelezése becsi fogságából nejével és fiával.

(E levelek eredeti példányai az „Erdélyi Muzeum“ levéltárában vannak.
Közölte: K. Papp Miklós. Történeti Lapok. Kolozsvár. 1874. évfolyam.)

1.

Isten megálgyon édes Feleségem s Fiam benneteket.

21. 24. Febr. költ leveleteket vettem. Lám elvettétek volt a 16. Xbris írt Levelemet a Gubernium s Gratto írt Decretumokkal edgyütt, busítottatok a vigyázatlanság miatt a Levél veszéssel, talám a 12. és 26. January írtak is elmentek, csak keressétek meg, Pernyessinek is akkor írtam volt a Leánya dolgáról.

Feb. írtam 2. 9. 13. 16. 20. 23. A mely 16. 8-bris Levelembeli Instructióról te Josef tudakozol, hiszen az, az Ecsedi Péter meg-
esketéséről valóval edgyütt volt.

Nagy edgyügyűség a bor nem szállítás. Hiszem Koloshoz Magosfalva, a Telekiek Jószága, vagy Bethlen László Gardánfalvája etc. semmivel sem messzebb, mint ugyan Koloshoz Oláh Lápos, Huszthoz pedig közelebb sokkal, mint sem Oláh Lápos, uttya is jobb. Így Bányáról vitetett Ajtai rossz bort drágán, a ki bizony a Szent Miklósi Majorság szolgálja, megis vész nyárba mind, nevelt-ség nem volt volna hová tenni. Hát a pénzen vettett hová tették, nincsené Huszton Fráteréknek s magának Ajtainak is háza, Camarája, Istállója etc.

Az mint én íránzom, Sz. Miklóshoz Kolos 6 mélyföld, oda Bontzida 2, oda Sibo 4, oda Erdődszáda 4, oda Huszt 8. A másik út Sz. Mikl. Kamarás 7, oda Retteg 5, oda Lápos 4, oda Butfal 3,

oda Huszt 7. Ez ördög, amaz ember út. Párba kell azt kiadni Ajtainak.

Az elpecsételt ládát nyissátok meg bizvást, senkinek semmit sem szólván rolla, s vegyétek ki a veres czérnával varrot satskót, abba vannak a Collegium Pénzéről való írások. Nevezetesen az Alvinczi Péter és Veszprémi István Püspök kezeírása Pecséte alatt való számadásom, melyről tudósíttatok megírván hány Fasciculus és nevezetesen, az az egy néhány öszve varrott Arcus Papiros, az az Alvinczi, Veszprémi írása János Deák Quitentiai, Horti kezeírása, mellette vagyon egy Árkus Papiros az én kezem írásom, melyen én az egész ratiot rendesen felveszem, és megmutatom, hogy még a Collegium nekem adós fl. 2000. Ezt az én írásomot is fel kell nékem küldeni Párba. Az ördög is e világ elé áll se féllyetek. A mikor ez előtt másfél esztendővel az strását elvitték az Ajtómtól, akkor szabadult fel a Pecsételt Láda.

Nekem ide fel leszenn gandom a Commendansra s Sziojkára. Lelkedre kérlek édes Feleségem, ha Lajos Sigmond él, tedd Por-kolábbbá Sz. Miklóson, tisztességes ruhával s étellel tartsd holtig.

Szaplonczai Lizel Coquát elvevé Feleségül, én nem bánom, szinte úgy szolgál mindenik, mint az előtt, Isten veletek. Bécs 9. Marty 1715.

A Sárdiak ha ugyan tsak futnak, telepítsd Szilváásra, adgy elég földet nekik, az három falu határánn.

Az articsóka mag között vagyon egy záp fogam, ma tört ki vatsorán, vessék el, talám ki kél 13 esztendőre. Másszor idejebben kéress effélét.

GB. Miklos m. p.

Sztojka dolgát tsak hallatlanná tedd. Deus pro videbit. Mikor az ideje el jó, ismét tsak Tiszteket kell tenni a tavalyi mod szerént.

Tol (sic) Pál uramtól a mit Huszt aránt írtam, legyen gondod rá, Feleségem ne tarts semmit, sok fő törés után írtam én azt. Vettem 27. Febr. keölt leveledet. Ezt bizonyos embertől akarám vala küldeni a magokkal együtt, de meg tsala. Másszor idejebben ébredgy, többet küldök, ha ember megyen. die 13. Marty.

2.

(Végrendeletét magyarázza és indokolja.)

Édes Feleségem!

16. mart. keölt leveledet vettem, rendre megyek rajta a választételel. Írod előll: Hogy a Telekinek adott smaragdös öltözet helyett mást nem vettem. Békességben Úr leöttem volna a Telekiné lakadalmától fogva ez alatt a 12 esztendő alatt, akár 12 gyémántost vettem volna. A Rubintossat megéri Josef. Istennel beszély efféléről.

A fejedbe magadtól ütött Patko szeg dolgát csudálom, nevetném, de szánlak téged is, magamot is. Hogy hogy gondolsz már ennyi üdödre olyan bolondságot az én rendes igyenes írásomból, meg magyarázom. Az az Ágnes, Clára Pártáját fejedbe szegző Patko szeg nem egyéb, hanem a te Josephez valo értetlen Bak majom kölyket ölelgető szerelemhez hasonló kedvezésed. Ha te a Püspökkel elindított dologba engem bele nem haddsz, Josef most ur volna, és Ágnes vagy Gerendi, vagy Bonczidai vagy Sz. Királyi Uraszszony volna. De ha így tettzett Istennek, övé a dicsőség. Tsak az én Istenem Sz. Fijáért oltalmazzon benneteket az én keserves három levelembe tett jóvendölésemtől, hogy te Apafi Györgyné ne légy. Én ugyan Isten kegyelme által az Huszti rendeléssel, ha lehet, azt a patko szeget ki vonszom. De azon tsudálkozom, arról Teleki Sa(mu?) Uram 8. mart. nekem Sz. Miklosrol hosszu levelet ir, melyre a válasz tételemet meglátod nem sokára. Hogy vagyon Innet 2. mar. ment el, holott a 12 Január irott levél elveszett és eö 8. mart. teszen választ reá. Most azt tsudálom, hogy te semmit se irsz rolla, holott te legnagyobb dolgod Fiaddal Leányiddal együtt, én pedig addig el nem készitem, mig te válaszodat nem veszem, halando ember vagyok, bizony megsirattjátok kivált Ágnesék, ha el nem készül. Van-e hireddel és te egyezésedből van a Teleki uram írása? Eö kegyelme pedig, sem a leányok ne igen busullynak a 7-ik Punctumonn, az Erdélyi Keresemény Joszágaim aránt, mert én azok aránt az én előbbi Testa-

mentumomot akarom helyben hagyni, mely is a Leányoknak igen hasznos. Elvárom sietve válaszodot.

Irod hogy Josef a Lakadalom aránt nem fogad szot, maga kárán meg fog tanulni. Meg bizony tü minnyájan a magatok kárann.

Ez a második Patko szeg, miért teszed uraddá, ne add a kezére a kulcsot. Olvasd meg mit irtam erről az előtt. •

Irod nem kaphattz szolgát. A két Harsányi Darotzi másollyan. Addgyon Isten, de jobbat Ajtainál, kiről másszor irok. Ezt sietve küld el neki.

Zabolán Szénát Gabonát a vetni valon kívül tegyék Istokék számára pénzé. Isten kegyelme veletek. Bécs. 27. mart 1715.

Tökélletes Férjed

GB. Miklos m. p.

Ugy hallo Hann uram meg holt, a zálogra legyen gondod.

3.

Édes feleségem !

30. Apr. keölt leveledet vettem..Ne töröddgyél annyira a levelekenn és kivált én rajtam, a mint Tarczallinak is irtál, mert én jól vagyok, és bizony meg tart az Isten engemet, és egészségemhez erőmhöz képest (mely nekem a világnak tsudájára olyan még, mint mikor elválánk) ugy lehet sokáig, mire, maga eő Felsége tudgya.

Azonba akármí találna is engemet, Szaploneczai, Tarczali, Alvintzi, Bálinti th uramék mindjárt megirnák neked, talám egyszer-smind nem dobbanunk mind le. Ugy lehet, ha sok Pénzed, kedved leszen hozzá, magad is ide jöhetiz mellém lakni.

A te leveleid olyan rendesen jönnek hozzám, kinél jobban nem kell, hiszem az én teneked irt leveleim is, azon kezen forognak.

Áprilisbe irt leveleid ezek jöttek 2. 10. 14. 18. 24. 30.

Én irtam Apr. 3. 6. 13. 20. 27.

Maj. 4. 8. Ekkor két derék Decretum Baumgartnernek. És ez a mai. Isten kegyelme veletek. Béts. 11. May. 1715.

Tökélletes férjed

GB. Miklós m. p.

Kivülről: Illustrissima Domina Julia Rédei Comitissa Bethlen.
Uxor mea carissima. Torda in Transilvania.

4.

Édes Feleségem!

10. Septber költ leveledet vettem. El kábultam, bámultam. Az én Igaz tökéletes Férjségemet, és Atyaságomat, Isten s a világ scholájába megtanult, hidd el, még a száromba nem szállott eszemet. Katzagja hát az ördög! vissza fordítja az Isten az eő kaczagását. Artzal a földre borultam. Kértem Istentől halálomat és hogy nektek eszet addgyon. Sem testamentumomat, sem leveleimet ügyibe meg nem olvastad, nem tudod mi van benne, nem érted sem te, sem a Fiad. El jö nem sokára az idő, kit is az üdvességes halállal az Isten hozzon el. Nem olvassátok az én unalmas leveleimet, de bizony sirva zokogva olvassátok meg az eddig irtakat.

Volna sok a miről választ irjak. de gondolkozom a jövő Pos-táig arról is, hogy az egy életetről való tudositásomon kívül irjak valami Instructiot és tanácsot a dolgaitokról, avvagy tsak imádkozzam és sirassalak benneteket, és sirva mennek a koporsomba, nem a rabság miatt, melly nekem Coronám, hanem a tü állapototok és szofogadatlanságotok miatt. Isten tegyen Strutz madár tojást bellöletek.

Béts, 21. Sept. 1715.

Tökéletes Férjed

GB. Miklós m. p.

Addgya meg Josef a Quartát a Sz. Miklosi Unitárius Papnak, ne bolondoskodgyék, ne gyűlölközzék olyan kitsiségért, nekem panaszlottak felölle.

Kivülről: Illustrissimae Dominae Juliae Rédei, Comitissae Bethlen, Uxori meae Clarissimae.

Albae Juliae in Transilvania.

5.

(Felesége temetéséről intézkedik.)

Édes Fiam!

11. 14. Praes. költ leveleidet vettem. Valoba nehezteltem az 8. 15. és az 22. Febr. irt leveleim elveszését. Tzirkáld fel ugyan tsak serio a Fejérvári Postamesternél, mert ha ugyan elvesztek,

itt Bétsbe kell fel hajtanom hova lettek, kivált 8. Febr. Husztra irtam volt derék Instructiot.

Drombárral Borsomező, hogy a Püspök Mártonfi uramat megkínáljátok, 18. mart. megirtam. De ha Betl. Lász. uramnak kell, add oda mindjárt eö kegyelmének, semmit ne késsél vele, ne busully akárkinek adgya, fellyebb nem adhattya, a mint eö kegyelmének addgyák. Én fl. Rhen. 4-be birám azt a két Falut. Sőt ha kell eö kegyelmének Tövissi, Gaurani etc. Igeni, Fejérvári szöllő etc. mind oda adom eö kegyelmének. Ifju ur ember jobban veheti hasznát, mint tū, szépen kell eö kegyelmével véget érni, Bátyád, egygyütt laktok. De ha eö kegyelme mind akarja azokat, az eö kegyelmének tartozó, ugy tudom csak fl. hung. 2500 vagy 3000-en fellyül, fordiltson annyi kész pénzt nekem vissza, hogy az eö kegyelmének tartozo pénzel egygyütt in toto birja azokat eö kegyelme zálogba fr. hung. 5. Ha ugy nem akarja, hanem tsak Drombárt, Borosmezőt, ugy sem bánom, tsak add oda, menekedgyél meg tőlle, et ne mulasd, ne okoskodgyál, mint az előtt anyád-dal, olvasd meg az akkor irt leveleimet.

Ezüst marhát senkinek se addgy most semmiképpen.

A Ládák Petsétlése jó legyen. Ne busully a Hugod Ágnes gazdaszszonysága emlékezetinn, meg láltzik, nem olvasod jól meg az írásomot. Nem vagyok bolond, hogy a Házat felgyujtsam. Még talám én is lakom veletek benne.

Megirtam eléggé a pénz 6. 10 és Élés dolgát, én néhányszor megirtam a koporso és Temetés dolgát, kérlek ne busíts azokkal a világ bolondságaival, bizony nem kell se Tzimet, se Bársony, se semmi selyem, semmi féle szeg. Hanem tsak Fejér Gyolcs és Koszorúk. Az Isten tsudául tett engem és Réd. Juliát, legyünk azok, nem gondolok a világ nyelvével, sőt annak eörülök.

Praedicállyon bár Korodi, Bajtsi, alkudtasd meg te írás által a két Textuson őket. Asso. 7. 10. et Eze. 24. 15. Legyen a te írásod szerént a két Orator. És a két Scholabeli 16 Deák. Koporsoba tételkor nem kellett volna. *Ditsérem benned az anyádhoz valo Pietást, de az Hugaidhoz mutasd azt, anyádnak nem használ.*

Ha Fiam akarsz lenni, kövesd az én rendelésemet. Más akárki akármit mondgyon ne gondolly vele. Isten veletek. Béts, 25. marty.

A. 1716. Édes atyád

GB. Miklos m. p.

Korodi comendálta Nagy Miklost, küld fel sietve, ha mást nem találtál eddig küldeni ide nekem.

6.

Édes Fiam!

24. Augusti költ leveledet 6 praesen. vettem örömmel, mert inter 22 Jul. et 24 Augusti költet egyet sem vettem mai napig, mellyen igen megháborodtam vala. Megvert az Isten a postával: Az előtt a te leveled mind jól el jő vala, tsak az enyém vész vala, most már látom a tiéd is vész. Azért a Páros könyvedet (levél-másolati könyvet) (ha tartasz, vedd elé, ha nem tartaszsz bolondság, hányszor megparancsoltam hogy tarts, a mint én tartok, és az ilyen az citált locusnak az egyik oka) mondok vedd elő, és ha mit az alatt az egy néhány hét alatt írtál volt, írd meg ismét, hadd tudgyam. Irod azonn a citált locusonn valo megszomorodásodat. Jaj bizony, én inkább megszomorodtam, mert abból látom a tő s az én Hazám boldogtalanságát, nem csak a jelen valót, hanem a jövődöt is, minden dolgaitokból. Én megengedem, édes Fiam, nem gonosz engedtlenségéből származik, de akár gonosz szántszándékból, akár gondviseletlenséggel éghjen el az ház, tsak el ég. Majd rövid punctumokba teszem le az hibákat, de először szokásom szerént rendie választ teszek a leveledre, bár te is úgy tennél az enyémekekre.

Irod 5 Augusti költ leveletem nem vetted, azonban a 12 Augusti költet vetted. Szinte ez a nyavalya, az derék hosszú levél volt, sok derék dologrol. Egyik sietőbb a másiknál. Hogy vessetek mindenütt a Jóságokba jó gabonát, ha el nem adhattátok. És hogy Rosit segítsétek magbuzával jó idejénn, mert azt írta Huszton 200, Csenger 100. Taratzköz 50 köbölre való ugar vagyon. De hol annyi mag.

Haála Istennek B. L. uramnak megfizetiek, A megyesi ma-

radék fl. 1400 vagy 1600. betsülletedre Fiui engedelmességedre parantsolom egyébre ne költ, hanem tölts ki akármicsoda pénz-ből. Szilvást váltsd ki. Vagyon szépen pénz Rosinál. Etsedi Gyermekeitől is a Tsészéket.

Josika Istvánné Aszon várakozzék. Korda uram is, ha Kapus nem kellett, ha nem tudom mit tsinálnak is, de senkinek egy pénzt se fizess, míg Dorombárt el nem adhattuk; Annak eladását pedig magam akarom innét Bétsből procurálni, mellyről írtam 5 praesen: neked; Kászoni uram maga levelében küldötte el, mert Borosmezőt maga akarja megvenni. Ha lehet a Barátokkal is itt érek véget a Fejekkel. (Azaz megalkuszik.)

Borsai uramról el várom a választ és tudositlak osztán. Husztról az idén be vitt 1530 fr. látom. Ennek nagyobb része tavalyi Proventus volt. Elvárom specificāioját.

Én tudom a szegény Anyád temetése költség nélkül nem lehetett, azzal tartoztunk. Be elvétetted-é, vagy mi a veszélyt írsz, hogy 20 vég fekete posztót vettetek, talám az utat is posztóval terítettétek be az Háztol fogva a Temetőig? Elvárom erről a tudositást. Hova teszitek már azt a sok ros posztot? Én hogy már Úr valék esztendőnként 2 vég remek, 2 vég landis 3 vagy 4 vég brassai posztóval, egy vég Rása vagy Perpetával, mind Férfi s Fejér tselédet beértem. Hiszem nektek felényi sem kell. Remeket, Landist, Rását etc. Lengyel országból hozatom.

Irod, hogy a bornak jobb részét Husztra küldted, mellyet Erdélybe drágábban is eladhattak vonna. És hogy az Erdélyi kevés kortsoma tsak Culinarokra etc. te tudod a többit, mit írtál.

Itt fekszik a Bor tékozlás.

Hányszor írtam meg 40 vagy tékozolva is ötvenessel eszten-deig megéritek. Mit nem írtam a ser praebendáról? 50 vagy 60 köből Gabonával megmaraszthat. Nézd meg a tavalyi szüretet, volt majd 160 negyvenes borotok foglalt bor nélkül is. 100 negyvenest pénzé tettetek volna. Hiszen Husztra tsak 35 hordot küldtél, 65 negyvenesnek az árra tsak 3—4 polturájával is, circiter fl. 2000, még sints pénz!

Hogy adták volna drágábban el Erdélybe a bort, a mint írod, mint Huszton. Hiszem, a mint Rosi nekem írta, 10 Erd. Eytel térszen 16 Itzét. Egy negyv. tsak 4 poltrán is Itzétjét, térszen fr. 54//72.

Irtam százszor a Tordai Malom és Szilvási vallatásról. Hasznát még sem látom. El hidd édes Fiam, ha az a malom és Szilvás el esik Tordától, ketten laktok Istókkal Sz. Miklóson. Akkor jut eszedbe, az én sok írásom, feddődésem.

Azonba az Huszti magad Joszágodba való lakásért nem fizetnél mint Szebenbe, olvasd meg a leveleimet. Isten Sz. Fiáért oltalmazzon a citált Locustól benneteket.

Béts, 9. 7-bris 1716.

Édes atyád

GB. Miklos m. p.

Kivülről: Illustrissimo Comiti Josepho de Bethlen Filio meo Carissimo. Carloburgi in Transilvania.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
I. előszó	5
Bethlen Miklós magánélete	7
I. Az önálló fejedelemség hanyatlása	10
A bujdosók problémája	18
Bánfi Dénes tragédiája	28
Béldi Pál tragédiája	30
Magyarországi hadjáratok	57
II. A Habsburg-uralom kiterjesztése Erdélyre	62
A Moribunda Transsylvania	74
A Diploma Leopoldianum	80
III. Bethlen Miklós, mint cancellarius	87
Tárgyalások a katolikusokkal és szászokkal	90
A Resolutio Alvinczyana	92
II. Apafi Mihály házassága	98
Veterani halála	101
Rabutin	104
II. Apafi Mihály sorsa	108
IV. A karlováci béke	117
Az erdélyi románok uniója	118
A közjövödelmek kezelésének átvétele	134
A gubernium kormányzási rendszere	143
A három nemzet közötti „controversiák”	158
II. Rákóczi Ferenc föllépése	164
A Noé galambja	175
Epilogus	182
Okmánytár	
Instructio	185
A Diploma Leopoldianum szövege	187
A Noé galambja	193
Supplicatio	206
Rédei Julia levele	217
Bethlen Miklós levelezése fogságából	218

